

899.342-34

К17

АРХИВТІК
ҚОР

КХСР
ҚОР

**ҚАЗАҚ
ЕРТЕГІЛЕРІ
КАЗАХСКИЕ
СКАЗКИ**

АЛМАТЫКІТАП

894,542-341

К, 17
к

АРХИВТІК
ҚОР

**ҚАЗАҚ
ЕРТЕГІЛЕРІ
КАЗАХСКИЕ
СКАЗКИ**

*Ежелден ескеруші ем елдің сөзін,
Бұлақтың тазалауға тінтіп көзін.
Бар ма деп ашпаған сыр, айтпаған жыр,
Құлақты қырға түріп жүрген кезім.*

Илияс Жансүгіров

*Я к словам народным издавна привык,
Я до дна стремился вычерпать родник,
Где спрятанные тайны и тайные слова.
Старые легенды слушать я привык.*

Ильяс Жансугуров

**ҚАЗАК
ЕРТЕГІЛЕРІ
КАЗАХСКИЕ
СКАЗКИ**

АЛМАТЫ КІТАП
2004

ББК 82.3 Каз

К-14

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Қазақ тіліндегі мәтіннің жауапты редакторы *Сұлтан Қалиұлы*
Орыс тіліндегі мәтіннің жауапты редакторы
және алғы сөзінің авторы *Софья Кумаровна Раева*

Ответственный редактор казахского текста *Султан Калиұлы*
Ответственный редактор русского текста
и автор вступительной статьи *Софья Кумаровна Раева*

Суретшілер *Г. Бахретдинова, С. Макаренко,*
А. Кадырханова, Қ. Омарұлы.

Художники: *Г. Бахретдинова, С. Макаренко,*
А. Кадырханова, К. Омарұлы.

Қазақ ертегілері. — Алматы: “Алматыкітап” ААҚ, 2004. — 344 бет, суретті.

К-14 Казахские сказки. — Алматы: ОАО “Алматыкітап”, 2004. — 344 стр.,
илл.

ISBN 9965-24-252-6

Қазақ ертегілері жинағына жиырма қазақ халқының аузында сақталып қалған, өзінше өңделген, өзгертілген ертегілер енген. Жинақ үлкен төрт бөлімнен тұрады: “Қиял-ғажайып ертегілер”, “Хайуанаттар туралы ертегілер”, “Тұрмыс-салт ертегілер”, “Аңыз ертегілер”. Ертегілер жинағы оқырмандарды халық ерлігінің, халық данышпандығының тамаша бейнелерімен таныстырады.

В сборник вошли двадцать сказок из числа лучших произведений устного народного творчества. Десятилетия передавались они от дедов к внукам, претерпевая изменения, дополнения и дошли до нашего времени в представленном сборнике, состоящем из 4-х частей: Волшебные сказки, Бытовые сатирические сказки, Сказки о животных, Предания и легенды. Герои сказок олицетворяют мудрость и находчивость народа; высмеивают лень, жадность и глупость.

К 4604000000-1
481(00)-03

ISBN 9965-24-252-6

ББК 82.3

© “Алматыкітап” ААҚ, 2004

КІРІСПЕ

ртегілер мен аңыздар – біздің сенімді серіктеріміз. Ерте кезден ертегілер адам баласының арман-мүддесі, ой-санасы, арманы мен қиялынан, салт-дәстүрі мен тұрмысынан болашақта күтетін үмітінен туған.

Ертегі – адам баласының ой-қиялынан туған таңғажайып дүние. Ол адамды қуантады, шарықтатады, болашағына сенімін арттырады, мүмкін емес жетістіктерге жетуге еліктіреді. “Ертедегі қазақ ауылының мынандай көрінісін көзімізге елестетіп көрейік. Қыстың ұзақты кеші. Кешқұрым алагеуімде жып-жылы киіз үйдің ішінде отбасының үлкен-кішісі ошақ басында айнала жиналып отыр. Әңгіме арасында өздерінің бүгінгі қам-қарекеттері мен қорқыныш-үрейлерін, ертеңгі күнгі ой-қиялдарын бір-біріне әңгімелеуде.

Кенет орталарындағы дуалы ауызды қария өзінің жұпыны әңгімесін бастап кетеді. Қарияның ауызынан шыққан аңыз ертегі үлбіретіп кесте тоқығандай айналасындағыларды жайлап баурап алуда. Оның ержүрек батырдың зәлім де іші тар жауларын жеңуі, байлық бар жердегі ақыл-ойдың артықшылығы, халық ішінен шыққан қарапайым да ақылды сұлу бойжеткен туралы аңыздары ақырын суыртпақталып өз тыңдаушысын үйіріп өкетеді. Біртіндеп ертегі тыңдап отырғандардың күні-бойғы шаршағандары, қайғы-мұңдары ұмыт болып, жан-дүниелері жеңілдеп ерекше күйге енуді”.

Ертегі – қай халықтың болмасын сүйіктісі. Ертеде қазақ ауылдарында ертегілерді той-жиындарда, алтыбақан басында жиі естуге болатын. Әрбір ауылдың өз ертегі-аңызшылары болған. Ертегілерді ақындар мен жыршылар айтатын. Ертегілер әжелері мен аталарынан мұра ретінде ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырған. Ертеке айтуға жас балаларды ән айтуға үйреткендей ерте жастан баулыған.

Ертегіге деген осыншама сүйіспеншілік қайдан келді? Олар осы заманға дейін қалай сақталып келген? Өйткені ертегі – халықтың ақылы мен арман-тілегі. Өте ертеде пайда болған ертегілерер осы күнге дейін өзінің жеңіл сиқырымен, кейіпкерлерімен бірге ерлік жасап, әр түрлі қызықты оқиғаларымен таңқалдыруда. Ертегі өз Отанын сүюге, оны қорғауға, қиыншылықтардан қорықпауға, ата-анасын қадірлеуге, бақытсыздыққа ұшыраған әлсіздерге көмек беруге үйретеді.

С.К. Раева

ВВЕДЕНИЕ

казки и предания – верные наши спутники. С древних времен сказка была частью жизни человека; она отражает мечты и стремления народа, его быт, нравы и обычаи. Сказка – удивительное творение человеческого гения, она возвышает человека, радует его, дает веру в свои силы, в будущее, увлекает достижимостью того, что кажется вроде бы совершенно невозможным...

“Представим такую картину: “Долгий зимний вечер. После трудового дня собралась большая семья: сидят и стар, и млад вокруг очага в теплой юрте. Говорят о своих заботах и тревогах, делятся думами о завтрашнем дне.

Но вдруг дед-златоуст начинает свой незатейливый рассказ. Как тонкое кружево плетет он нить сказки. Плавно вьется его сказ о молодом батыре, победившем жестокого и завистливого врага, о превосходстве разума над богатством, о мудрой девушке из народа. Сказка сказывается, а людей постепенно покидает усталость, они забывают о горестях своих, на душе становится легко и весело”.

Сказки любимы казахами. Их можно было услышать на свадьбах, на тоях, на вечерних сборищах у качели. Каждый аул имел своего ертекиши – сказочника. Сказки знали и рассказывали жырши и акыны. От бабушек и дедушек передавались они из поколения в поколение. Мастерству сказывания учились сызмала, так же, как и искусству песни.

Чем же заслужила сказка такую любовь и признательность? Почему живет и помнится? Потому что сказка – сокровенная мечта и мудрость народа. Рожденная в незапамятные времена, сказка и сегодня восхищает волшебной легкостью своей выдумки, заставляет переживать вместе с ее героями удивительные приключения, совершать неслыханные подвиги. Она учит дорожить Родиной, оберегать ее, не страшиться труда, почитать родителей, уважать старость, помогать слабым и тем, кто попал в беду.

С.К. Раева

**ҚИЯЛ—ҒАЖАЙЫП
ЕРТЕГІЛЕРІ
ВОЛШЕБНЫЕ
СКАЗКИ**

ЕР ТӨСТІК

рте заманда Ерназар деген бай болыпты. Төрт түлігі сай, қора-қора қойы, матау толған түйесі, өріс толған жылқысы болыпты. Ерназардың сегіз ұлы бар екен. Бір жылы үлкен жұт болып, ел малын алысқа, құм ішіне айдап кетіпті. Ерназардың сегіз ұлы да соның ішінде кетіпті. Бір қыстық азығын алып, кемпірі мен Ерназар үйінде қалыпты. Ерназардың сегіз ұлы сол кеткеннен хабарсыз кетеді, айлар өтеді, – келмейді, жылдар өтеді, – келмейді. Ерназардың азығы таусылып, ашығады. Талғажау етер тамақ таппай қиналады. Кемпірімен екеуінің орнынан тұруға әлдері әрең-әрең келеді.

Бір күні кешке жақын кемпір төсегінен тұрып, үйінің түндігін ашады. Тұруға мұршасы келмей жатқан шал шаңыраққа қараса, шаңырақтың күлдіреуішінде керулі тұрған төстікке көзі түседі. Қуанып, есі шығады.

– Кемпір, сүйінші! Күлдіреуішке керіп қойған кер биенің төстігін ұмытып кетіпсіз ғой. Майлы көрінеді, бол, жылдам асып жібер, – дейді.

Сөйтіп, бұлар төстікті қазанға салады. Төстікті асып жеп, шал мен кемпір әлденеді. Ұзамай кемпір жүкті болады. Мезгілі толып босанады. Бір ұл туады, оның атын, Төстік жеген соң біткен бала деп, Төстік қояды.

Төстік өзгеше бала болып өседі: бір айда бір жастағы баладай, екі айда екі жастағы баладай, үш айда үш жастағы баладай, бір жылда он бестегі жаңа өспірімдей болып, екі жасында алысқан кісілерін алып ұратын азамат болады. Садақ тартып үйренеді, тартқан садағын тоғыз қабат кетпеннен өткізеді. Аң аулап, құс атып, шал әкесі мен кемпір шешесін асырайды.

Төстік бір күні ауылдың арасында отырған тарғақты садақпен тар-

тып қалады. Садақ тарғақтың қанатын үзіп кетеді. Тарғақ жығылмай бір қанатын сабалап қаша береді, Төстік ұстайын деп қуып жүреді. Сөйтіп жүргенде, тарғақ бір кемпірдің өрмегінің үстінен қарғып өтеді. Қуып келе жатқан Төстік те өрмектен секіреді. Сөйткенде Төстіктің бір бақайы өрмекті іліп кетеді. Өрмектің бірсыпыра жібі үзіліп қалады.

Өрмек тоқып отырған кемпір:

– Алда ғана көк шешек-ай! Өрмегімді үзіп кеттің-ау! Ертеден қара кешке дейін бүйтіп, жар қуалап, торғай атқанша, тентіреп кеткен сегіз ағанды тауып алсаң болмай ма? – деп күйіп-піседі.

Төстік кемпірге жауап қайыра алмай, оның сөзіне қатты қорланды. Әсіресе, “тентіреп кеткен сегіз ағаң” деген сөз қатты тиеді. Төстік бұрын ағалары барын білмеген. Әке-шешесі Төстікке оны айтпаған екен. Кемпірге сөз қайыра алмай, Төстік жүгірген бетімен үйіне келеді. Атып әкелген құстарын лақтырып тастап, отыра кетеді. Төстіктің ашулы түрін көріп шешесі:

– Саған не болды? Кіммен жанжалдастың? – деп сұрайды.

Төстік кемпірдің сөзін түгелімен шешесіне айтады.

– Ағаларым қайда? Неге келмейді? Іздеп тауып әкелемін! – дейді.

Шешесі:

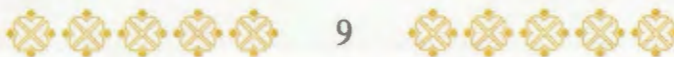
– Қақпас кемпір өтірік айтады. Сенің ағаларың болған емес. Оның сөзіне нанба, – дейді. Сөйтіп Төстікті иландырып қояды.

Тағы бір күні Төстік асық ойнап жүріп әлгі кемпірдің жалғыз баласын жудырығымен қойып жіберсе, бала өліп қалады. Кемпір Төстікті бұрынғыдан да жаман қарғап-сілейді.

– Қыршыныңнан қиылғыр, Төстік! Менің жалғыз балама әлің жеткенше, айдалада тентіреп өлген сегіз ағаңның құраған сүйегін тауып алсаң болмай ма? – дейді.

Кемпірдің сөзі Төстікке ой салады. Шешесінен ағаларын сұрайды. Шешесі шынын айтады:

– Сегіз ағаңның бары рас еді, жұт жылы кетіп еді, содан қайтқан жоқ. Қайда жүргендерін білмейміз, – дейді.

Төстік ағаларын іздеу қамына кіріседі. Кемпір-шалға аң мен құстың етін қақтап үйіп береді де, жолға шығады. Беліне садағын байлап, қолына темір таяқ алады. Аяғына темір етік киеді. Ай жүреді, жыл жүреді, талай елді, талай жерді аралайды. Жолдасы да – садағы, азығы да – садағы, жолында кез келген аңды атып жеп отырады. Темір етіктен теңгедей, темір таяқтан тебендей қалғанда, алыстан сағым көтерген бел бұлдырайды. Өлдім-талдым деп келіп, белге шықса, қарауытқан қалың жылқыны көреді, жылқының ар жағында ел көрінеді. Жылқыға келсе, жылқының ішінде тігулі қара қос түр екен. Қосқа кірсе: асулы мосы, ілулі бақыр түр дейді. Бақырдың іші толы піскен ет екен. Төстік етке тойып алады да елге қарай жүреді.

Төстіктің келген елі ас беріп жатыр екен. “Ағаларымды осы астан іздеп көрейін”, – деп, асқа тігілген қалың үйді жағалай шола бастайды. Өбден жүдеп, азып-тозған, киімі жыртық-жыртық Төстікті ешкім елемейді. Сөйтіп келе жатса, табақшылар бір жерде: Ерناзардың сегізіне тарт, Ерназардың сегізіне тарт”, – деп, шуылдасып жүр екен. Ерназардың сегізін көрейін, – деп, үйге кірмек болса, табақшылар Төстікті кіргізгісі келмей, кейін қарай қақпайлай береді. “Қайыршы неме, өлі тоймадың ба?” – деп жекіріп ұрсады. Төстік оған шыдамай, табақшының біреуін жұдырықпен қойып қалып, мұрттай ұшырады. Жұрт жиналып қалады.

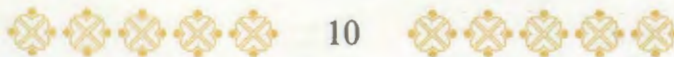
– Кім керек? Неғып жүрген адамсың? – деп, Төстіктен жөн сұрайды.

Төстік:

– Маған Ерназардың сегізі керек. Адасып кеткен сегіз ағамды іздеп жүрмін, – дейді.

Сол арада Ерназардың сегізі жөн сұрасып, Төстікпен жылап-сықтап танысады.

Ерназардың сегізі елден адасқаннан кейін жұттан қалған жалғыз күрең биені бағып, содан көп жылқы өсірген екен. Бағанағы көп жылқы солардікі екен. Төстіктен елінің жөнін білген соң, олар да қайтпақ болады.

Тоғызы тоғыз жағынан шығып, қалың жылқыны айдай бастайды. Бірақ жылқы ұйлығып, бір жақты бет алып, жүре алмайды. Қанша айдаса да серпіліп, алғашқы айдаған жеріне қайтып келеді де отырады. Тоғызы жылқыны неше күн айдайды, аяғында, жүргізе алмай, жалығады.

Бір күні Төстік мынадай айла табады: барлық жылқының басы күрең биені ұстап алып, жылқының ортасындағы бір дөңге шығады; биені жығып, төрт аяғын буады да, тақымына қыл бұрау салып, бұрайды. Қыл бұрау жанына батқан бие қатты шыңғырады. Биенің шыңғырған дауысына шұрқырасып қалың жылқы жиналады. Жылқы әбден жиналып болды деген кезде, Төстік биені тұрғызып алады да, жетектей жөнеледі. Сонда қалың жылқы өз беттерімен бұлардың соңынан шұбай береді. Енді ешқайсысы да жылқы айдап әлек болмайды, күрең биені жетектеп жүреді де отырады. Қалың жылқы шұбырып ереді де отырады. Судың тұнығын іше-іше, шөптің сонысын жей-жей, талай асқардан асып, талай шөлді басып, Төстігі бастап, Ерназардың сегізі аман-есен елдеріне келеді.

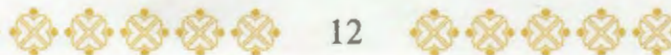
Балалары аман-есен келген соң, Ерназар ел жиып, ұлан-асыр той жасайды. Түйеден – бура, жылқыдан – айғыр, ту бие, қойдан – қошқар, құнан қой сойып, телегей – теңіз қымыз өзірлеп, ақсақал, қарасақалын түгел разы қылады.

Той тарқағаннан кейін Ерназар тоғыз ұлын аяқтандыру қамына кіріседі. Тоғызына тоғыз келіншек іздейді. Келінінің тоғызын бір үйден таппақ болып, ел қыдырады. Көп елді аралайды. Бірақ, Ерназар ойлағандай тоғыз қыз бір үйден табылмайды.

Сөйтіп, Ерназар күдер үзіп келе жатса, алдынан бір ауыл көрінеді. Ауылдың ортасында үлкен бір қоңыр үйдің тұсына келіп, мейман болатындығын білдереді. Үйге кірсе, керегесінің басында сегіз сырға ілулі тұр екен, соны көрген соң, Ерназар еңкілдеп жылай бастайды.

Үйдің бәйбішесі Ерназардан:

– Неге жыладың? – деп сұрайды.

– Жылаған себебім: тоғыз ұлым бар, соған тоғыз келіншек іздеп жүрген адаммын; тоғыз ұлымның бір әке-шешеден туғаны сияқты, бір әке-шешеден туған тоғыз келінім болса деп едім. Керегенің басындағы көп сырғаны көргенде, тілегіме жеттім ғой деп қуанып қалып едім. Санасам, біреуі кем екен. Соған жылап отырмын, – дейді Ерназар.

– Ендеше жылама, тағы біреуі бар, әне тұр, –деп бәйбіше тұсбақаннан тағы бір сырғаны алып келеді. Кенжекейімнің сырғасы еді, мұны сегіз қызымның сырғасына араластырмаймын, ана қыздарым бір бөлек, Кенжекейім бір төбе. Сондықтан, Кенжекейімнің сырғасы олардікінен бөлек тұрады, – деп, сырғаны қайтадан орнына іліп қояды.

Ерназар оған:

– Сенің сегіз қызың бір төбе, Кенжекейің бір төбе болса, менің сегіз ұлым бір төбе, Төстігім бір төбе еді, Кенжекейің Төстігімдікі болсын, – дейді.

Сөйтіп, Ерназар тоғыз қызға құда түсіп қайтады.

Ерназар келіндерін алып қайтуға тоғыз ұлымен сапарға шығады. Жолда бұларға перінің қызы Бекторы кездеседі. Ол Төстікті көріп, ғашық болып қалады да, Төстікті Кенжекейден айырып алу қамына кіріседі.

Ерназар тоғыз ұлымен Кенжекейдің аулына барып, көп уақыт жатады. Отыз күн ойын, қырық күн тойын істетіп, келіндерін алып, еліне қайтпақшы болады.

Кенжекейдің әкесі қыздарына түгел енші беріп, көп жасаумен ұзатады. Сонда Кенжекей әкесінің берген еншісіне, мінгізген ат, арттырған түйе, тарттырған жасауына разы болмайды: “Әкем маған жылқыдан Шалқұйрық атты берсін, жасаудан Ақсырмалды сауытты берсін, түйеден Құба інгенді берсін”, – дейді.

Кенжекейдің әкесі қызына ашуланып, кісісін қайта жібереді: “Қызыма айта бар: Ерназардың байлығы оған жетеді. Шалқұйрық атты сұрағаны несі? Шалқұйрық – жылқымның құты. Құтқа қыз ие болған жер бар ма екен? Құба інген түйемнің басы. Түйемнің басын сұрағаны несі? Қызда ондай түйе артқан бар ма екен? Ақсырмалды сауыт – ата-

дан ұлға қалатын мұра. Мені қызым қу бас дегені ме? Қызым өйтіп жаулығын білдірмесін”, – дейді.

Кенжекей әкесіне қайта кісі салыпты: “Шалқұйрықты сұрағаным – ерге лайық ат еді, ер мінсін деп едім; Құба інгенді сұрағаным – ер қосын артсын деп едім; Ақсырмалды сауытты сұрағаным – Ер Төстік ер еді, сол ер кисін деп едім”, – депті.

Әкесі Кенжекейдің сөзінен жеңіліп, сұрағандарын беріпті. “Қызыма сәлем айт: Сорқұдықтың басына көшін қондырмасын, қондырса, кесір болады”, - депті.

Сонымен Ерназар, келіндерін алып, қайта береді. Бір күні көші жар басында тігулі тұрған жарты лашыққа кездеседі. Бұл перінің қызы Бекторының лашығы екен. Көш тұсынан өтіп бара жатқан кезде, ол лашығынан шығып, шайқақтап:

– Сүйген жарың – Ер Төстік,
Құтты болсын, Кенжекей!
Мінген де атың – Шалқұйрық,
Құтты да болсын, Кенжекей.
Жүк артқан түйең – Құба інген,
Құтты болсын, Кенжекей!
Киген да сауытың – Ақсырмал
Құтты да болсын, Кенжекей!
Жар басында демесең,
Жарты лашық демесең,
Біздің де үйге түсе кет!
Көбікті саумал іше кет! – дейді.

Перінің қызы Бекторының тиісе сөйлегенін жақтырмай, Кенжекей мынадай жауап береді:

– Перінің қызы Бекторы,
Шайпау сөзді қой, Торы.
Сүйген де жарым – Ер Төстік,
Өз жарымды сүйемін!

Мінген де атым – Шалқұйрық,
Өз атымды мінемін.
Артқан да түйем Құба інген,
Өз түйемді артамын!
Киген де сауытым – Ақсырмал,
Өз сауытым, киемін!
Жар басында демеймін,
Жарты лашық демеймін,
Қайтсең де үйіңе түспеймін,
Бал берсең де ішпеймін.
Перінін қызы Бекторы,
Шайпау сөзді қой, Торы!

Осылай деп Бекторының бетін қайтарып тастайды. “Қап, бәлем, Кенжекей, саған көресінді көрсетермін!” деп, Бекторы тісін қайрап қала береді.

Көш бетімен тарта береді. Бір күні Сорқұдықтың басына келіп жетеді.

Кенжекей атасына кісі жіберіп: “Атам бұл құдыққа қонбасын, ырымы жаман жер”, – деп айтқызады. “Келінім келмей жатып, менің қонысымды билейін деген екен!” деп Ерназар болмастан әлгі жерге қонады.

Көш қонысымен, Кенжекей басқа келіндерінен үйді бұрын тігіп жібереді де, атасын қонақ қылады. Кенжекейдің киелі келін екенін Ерназар сол арада біледі. “Келінім ақылды екен, тілін бекер алмаған екем”, – деп өкінеді.

Сол күні тұман болады. Кенжекей өз әкесінің айтқаны ойына түсіп, кірпігін ілмей жатады. Ерте тұрып қараса Құба інген жоқ. “Құба інген жоқ!” деп атасына хабар береді.

Ерназар ат ерттеп мініп, Құба інгенді айнала қарап жүрсе, анадай жерде тұрған Құба інген көрінеді. Қасына келсе, бұйдасы бір көкпекке оралып қалған екен. Жанында бір тал бар екен, талдың түбінде жарбиған бір жаман кемпір отырыпты.

— Шеше, шеше! Ана түйенің бұйдасына қол жалғап жіберші, — дейді Ерназар.

Кемпір сонда:

— Тұрсам, отыра алмаймын, шырағым, отырсам, тұра алмаймын! Әперуге әлім жоқ, мен бір ғаріп жанмын, — деп мүләйімсиді.

Кемпірдің сөзіне нанып, бұйданы іліп алайын деп еңкейе бергенде, Ерназарды кемпірекең шап беріп жағадан ала кетеді. Алдап отырған жалмауыз кемпір екенін Ерназар енді ғана біледі. Ерназар тыпыр ете алмай қалады. Олай-бұлай бұлқынып байқайды — босана алмайды. Кемпір одан әрі қыса түседі. Ерназардың тынысы тарылып, шыбын жаны шығып бара жатады.

Қанша жалынса да, кемпір қоя бермейді.

Ақыры өлетін болған соң Ерназар:

— Ағарған сақал, шашым бар! Қартайып келген жасым бар! Тоғыз келінімді жаңа ғана түсіріп, жаңа ғана қызығын көрейін деп отырмын. Қоя бер мені, шешежан, — дейді қырылдап.

— Жоқ, — деп кемпір қысып қояды, — Ерназар бұрынғыдан да делігіп:

Тоғыз келін түсіріп,

Елдей көшіп келемін.

Толып жатқан жасаудан

Тойғаныңша беремін.

Босат мені, шешетай! — дейді.

— Жоқ, — деп кемпір одан әрі қысып қояды.

— Оған риза болмасаң,

Тоғай толған қойым бар,

Қанша алатын ойың бар?..

Босат мені, шешетай! — дейді Ерназар.

— Жоқ, — деп кемпір онан сайын қысады.

— Оған риза болмасаң,

Желі толған түйем бар,

Соған түгел ие бол.

Қоя бер мені, шешетай! — дейді Ерназар.

— Жок, — деп кемпір қысып қояды. Ерназардың жаны шығып барады. Өлесі болады.

— Оған разы болмасаң,
Өріс толған жылқым бар, —
Не аяйтын сыйқым бар?
О да болса сенікі,
Бір әділ жан менікі,
Жіберші мені, шешеке! — дейді.

— Жок, — деп кемпір онан сайын қысады. Ерназардың жаны шығып барады.

— Оған разы болмасаң,
Сауысқандай сақтығы,
Жұмыртқадай ақтығы,
Желбіреген желегі,
Жаңа түсіп келеді
Сегізінен бір дара,
Ақылы асқан ол дана,
Кіші келінім Кенжекей,
О да болсын сенікі,
Бір әділ жан менікі,
Жіберші мені, шешеке! — дейді.

— Жок, — деп кемпір онан сайын қысады, Ерназардың жаны шығып барады.

— Оған разы болмасаң,
Сойылдай сегіз ұлым бар,
Менде қандай құның бар. —
О да болсын сенікі,
Бір әділ жан менікі.
Жібере көр, шешеке! — дейді.

– Жоқ, – деп кемпір қысыңқырап жібергенде, Ерназардың жаны мұрнының ұшына келеді, өлуге аз-ақ қалады.

– Оған разы болмасаң,
Атамасым атайын,
Сегізінен бір бөлек.
Жалғызымда қуат боп,
Жаяуымда қанат боп,
Пана болған бір кезде
Ер Төстігім – ең кенжем,
О да болсын сенікі,
Бір әділ жан менікі,
Жіберші мені, шешеке! –

дегенде, кемпірдің қолы босанып сала береді.

– Сонда Төстікті қолыма қалай түсіріп бересің? – деп сұрайды кемпір.

Оған Ерназар айтады:

– Менің қалтамда Төстіктің садағының ұшын шағаратын егеу бар. Төстік онсыз жүре алмайды. Мен соны осы араға тастап кетейін. Төстік іздеп келеді, сонда өзің ұстап ал, – дейді.

Кенжекей мұның бәрін көріп тұрады.

Ерназар Құба інгенді алып қайтып келеді, көш жөнеледі, бірнеше күн көшеді. Төстік түнде отауына кірейін десе, отауы ылғи берік болады. Бір күні Төстік, жеңгелерін алып, отауына кіреді. Төсегіне келіп жатқанда, Кенжекей болат кездіктің сабын Төстіктің – жүрегіне, ұш жағын өз жүрегіне тіреп қояды да:

– Қозғалмай жат, қозғалсаң, екеуміз де жарыламыз, – дейді. Төстік мұның себебін сұрайды.

Кенжекей:

– Әкең сені Бекторының жалмауызына беріп кеткен, сен менікі емессің. Жалмауыздан біржола құтылып кел, – дейді.

– Әкем мені жалмауызға неге береді? – дейді Төстік.

– Нанбасаң, әкеңнен егеуінді сұрап көрші, – дейді Кенжекей.

Ертеңіне Төстік ерте тұрып:

– Әке-ші, әке! Мына жақта киік жүр екен, садағымның ұшын шығарайын деп едім, егеуімді берші, – дейді.

Ерназар абдырап қалып, қорбандап, өп-өтірік кісесін қараған болады да: “Қап, өттегене-ай, қалып қойған екен. Түнөугі Сорқұдықтың басында Құба інгенді іздеп барғанда, бір талдың түбіне түсіп, ат шалдырып едім, сол жерде кісемді қалдырып едім, егеуің сонда түсіп қалған екен ғой, – дейді.

Сонымен Төстік егеуін іздемек болады, егеуінің қалған жері неше күндік алыс жол. Ерназардың айтуымен Төстік егеуін іздеуге алты аяқты ала атты, жеті жирен атты мінбек болады.

Төстік жылқыдан алты аяқты ала атты мініп, жеті аяқты жирен атты жетегіне алып келе жатқанда, алдынан Кенжекей шығып:

– Сорқұдықтың басына
Сорға бола қонды атам.
Жалмауызға жалғызын
Жанынан қорқып берді атам.
Жүретұғын жолыңда
Құлан өтпес шөлі бар,
Оны да басып өтесің,
Қыран өтпес қия бар,
Оны да басып өтесің.
Алты аяқты ала атың –
Құлық бие құлыны,
Табанынан тас батса,
Маңдайынан күн өтсе,
Алты күнге жарамас.
Жеті аяқты жиренің –
Кәрі бие құлыны,
Табанынан тас батса,

Маңдайынан күн өтсе,
Жеті күнге жарамас.
Сан жорғаны алмадым,
Ер аты деп таңдадым:
Айыл-тұрман, өбзелін
Ертеден бастап сайладым.
Төстік, саған арнадым –
Жабы емес, қазан ат.
Ер серігі қолғанат
Шалқұйрықты мін, Төстік!
Сан жасауын алмадым,
Саған бола таңдадым,
Ақсырмалдай сауығтты
Осы жолға ки, Төстік! –

деп зарлайды.

Төстік Кенжекейдің тілін алып, Шалқұйрық атты мінетін болады.

Жылқыдан Шалқұйрықты ұстап әкелуге кісі жіберсе, барған кісіге Шалқұйрық ат ұстатпайды. Алдына келгенін тістеп, артына келгенін теуіп, маңайына жан жуытпайды.

Шалқұйрықты ұстауға Төстіктің өзі келеді. Шалқұйрық Төстіктен қашпайды. Қолын созса, тырп етпей тұрып, жүгенге басын өзі ұсынады.

Төстік жүрерде Кенжекей Құба інгенді бураға шөгереді. “Не Төстік өлді деген күні ботала, не Төстік келді деген күні ботала” деп, серт қылады. Өз белін он екі құлаш торғын орамалмен тартады. “Не Төстік өлді деген күні, не Төстік келді деген күні шешіл” деп, серт қылады.

Төстік жолға шығады.

Төстік аулынан ұзап шыққан соң, Шалқұйрық атқа тіл бітеді.

– Төстік батыр, енді екеуіміздің жанымыз бір, қандай пәле болса да бірдей көреміз. Менің мына айтқан сөздерім есінде болсын. Егеуіңнің қасында жалмауыз кемпір сені күтіп отыр. Сен егеуіңді ала бергенде

ұстап алмақ. Егеуге жақындаған кезде кемпірді алдайтын бір ақыл тауып ал. Кемпір алдана бергенде, мен бетегеден биік, жусаннан аласа бола берейін, сол кезде сен егеуді іліп ал да жөнел, артыңа қараушы болма, — дейді.

Көп уақыт жол жүргеннен кейін Төстік егеу жатқан жерге келеді. Келсе, егеудің қасында кемпір отыр екен. Ер Төстік жақындай түсіп: “Шеше, шеше, артыңдағы қыздардың бәрі өзіндікі ме?” дейді. Сонда кемпір артына жалт қарайды. Сол мезгілде Шалқұйрық бетегеден биік, жусаннан аласа бола береді. Төстік те егеуді іліп алып жөнеледі.

Сонда кемпір: “Сен бе едің, Төстік, алдаған? Сені ме, Төстік, қап, бәлем!” — деп, тамағы қырылдап, өкпесі сырылдап, шашы жалпылдап, көзі жарқылдап, тістері сартылдап, қатты сасып, етегін басып, Төстікті қуа жөнеледі.

Төстік қаша береді. Кемпір қуа береді. Бір мезгілде тау қаңбақтай ұшады, тас бұршақтай жауады, Шалқұйрықтың құйрығына қазандай қара тас орала кетеді. Шалқұйрықтың шапқан салмағына шыдамай, қара жер қақ айырылады. Шалқұйрық пен Ер Төстік жер астына түсіп кетеді.

Сол кезде Шалқұйрыққа тіл бітіп:

— Біз енді жер астына түстік, бізге бұдан былай жер астының елі жолығады. Біраз жүрген соң, жылан Бапы ханның ордасына келеміз. Жылан Бапы ханның ордасына келгенімізде, мені алысқа қойып, өзің ордаға кіресің. Ордаға кіргенінде, есінде болсын: екі босағадан екі қара шұбар жылан ысылдап тұра келеді. Олардан сескенуші болма. Олар жылан Бапы ханның есігін күзеткен құлдары. Төр алдына бара бергенінде, екі сұр жылан ысылдап келеді де, екеуі екі жеңіңнен кіреді де, қойныңнан шығады. Қойныңнан кіреді де, қонышыңнан шығады. Бұлар жылан Бапы ханның ұлы мен қызы. Төрге отыра бергенде, дәу екі сары жылан ысылдап тұра келеді. Одан да сескенбе. Бұлар — жылан Бапы ханның өзі мен әйелі. Егер де бұлардан сескенсең, сені Ер Төстік

демейді. Жер астының еліне қадіріміз болмайды. Жер үстіне жол тауып шыға алмай қаламыз, — дейді.

Біраз жер жүрген соң, Шалқұйрық айтқандай, жылан Бапы ханның ордасы көрінеді. Төстік, Шалқұйрықты анадай жерге қойып, сөлем беріп, үйге кіреді. Екі босағадағы екі қара шұбар жылан ысылдап тұра келеді. Төстік одан сескенбейді. Төр алдына бара бергенде, екі сұр жылан ысылдап келіп, Төстіктің жеңінен кіріп, қойнынан шығады, қойнынан кіріп, қонышынан шығады. Төстік олардан да сескенбейді. Төрге барып отыра бергенде, төсектен дәу екі сары жылан ысылдап көтеріледі. Төстік олардан да сескенбейді, төрге шығып отыра береді.

Бір мезгілде төсектегі екі сары жыланның бірі үлкен кісі болады да, бірі соның бәйбішесі болады.

— Жақсы келдің, Ер Төстік! Жер астындағы ел де сені ренжітпейді, — дейді.

Екі сұр жыланның бірі әдемі жігіт, бірі әдемі қыз болып кетеді. Олар да:

— Жер үстінің Ер Төстігі, жер астына жақсы келдіңіз. Жер астының алыптары, өнерпаздары сенің шылауыңда болады, — дейді.

Босағадағы екі қара жылан екі қара құл болып кетеді. Төстіктің алдына келіп, қол қусырып тұрады.

Төстік жылан Бапы ханның елінде ұзақ уақыт тұрады. Жылан Бапы ханның Темір хан деген араз ханы бар екен. Темір ханның қызын жылан Бапы хан сұрап, неше рет кісі жіберсе де Темір хан қызын бермей қойған екен. Жылан Бапы хан Төстікті соған жұмсайды. Темір ханның қызын әкеп берсе, Төстікке өз қызын беретін болып уәде қылады.

Төстік жылан Бапы ханға Темір ханның қызын әкеп бермек болып, жолға шығады. Темір ханның елі жеті айлық жол екен. Төстік елсізбен келе жатса, алдынан бір адам көрінеді. “Бұл не қылған адам” деп бақыласа, әлгі адам ағаштың басында отырған екі сауысқанның құйрығын білдірмей жұлып алады да, білдірмеген бойымен бірінің құйрығын біріне қондыра қояды. Сауысқандар мұны сезбей қалады.

– О, неғып жүрген жансың? – деп, Төстік қасына жетіп келеді.

– Жердің үстіндегі Төстік жердің астына түсті дегенге, соған жолдас болайын деп жолын тосып жүрген адам едім, – дейді әлгі кісі.

– Төстікке жолдас боларлықтай қандай өнерің бар еді? – дейді Төстік.

– Менің ептілігіме жан жетпейді. Кімнің болмасын ең қимас затының өзін де иесіне сездірмей жымқырып кетемін. Жан-жануардың сағы сауысқан болса, құйрықтарын ұрлап алып, бірінің құйрығын біріне кигізгенімді жаңағыдай сезбей қалады, – дейді кісі.

– Жарайды. Ендеше сол іздеген Төстігің мен боламын, – дейді Төстік.

Екеуі жүріп кетеді. Елсізбен жүріп келе жатса, жолдарында бір адам көрінеді. “Неғып жүрген адам?” деп байқаса, киіктерді матап жүрген адам екен. Екі аяғына алған қазандай екі қара тасы бар.

– О, неғып жүрген адамсың? – деп екеуі қасына жетіп келеді.

– Жердің үстіндегі Төстік жердің астына түсті деп естіп, соған жолдас болайын деп жолын тосып жүрген адаммын, – дейді кісі.

– Жолдас боларлықтай қандай өнерің бар? – дейді Төстік.

– Мен аяғыма шаң жұқпас жүйрікпін, ұшқан құс, жүгірген аңның менен құтылатыны жоқ. Киіктерді қуғанда, өз екпініммен ағып өтіп, киікті ұстай алмайтын болған соң, аяғыма қазандай қара тас байлап алып қуамын. Сонда, екпінім басылыңқырап, киіктерден ағып өтіп кетпей, дәл жетіп ұстаймын. Желаяқ деген жүйрікпін, – дейді кісі.

– Жарайды. Ендеше сол іздеген Төстігің мен боламын, – дейді Төстік.

Сөйтіп, үшеу болып жүріп кетеді. Бұлар келе жатса, бірталай күннен кейін елсізде тағы бір адам көрінеді. “Не қылған адам екен” деп байқаса, әлгі кісі жерге біресе оң құлағын төсейді, біресе сол құлағын төсейді, жер астынан бір нәрсе тыңдаған сияқты болады.

– О, неғып жүрген адамсың? – деп үшеуі қасына жетіп келеді.

– Жердің үстіндегі Ер Төстік жердің астына түсті дегенге, соның

жолдасы болайын деп, жолын тосып жүрген адаммын, – дейді кісі.

– Жолдас боларлықтай қандай өнерің бар? – дейді Төстік.

– Жер астының атақты тыңшысымын; қандай жасырын әңгіме болса да тыңдап білім аламын; менен жасырын сыр болмайды. Алыстағыны, жақындағыны түгел еститін Саққұлақ деген ер мен боламын, – дейді.

– Жарайды. Ендеше іздеген Төстігің мен боламын, – дейді Ер Төстік.

Сөйтіп төртеу болып жүріп кетеді. Бұлар елсіз түзде келе жатса, алыста бір тау көрінеді, ол таудың үстіне тағы бір тау шыққандай болады. Жақындап келіп қараса, бір адам тауды олай да көтереді, бұлай да көтереді. Бір тауды көтеріп бір таудың үстіне қояды.

– О, неғып жүрген адамсың? – деп, Төстік қасына жетіп келеді.

– Жер үстіндегі Төстік жер астына түсті дегенге, соған жолдас болайын деп, жолын тосып жүрген адаммын, – дейді кісі.

– Төстікке жолдас боларлықтай қандай өнерің бар? – дейді Төстік.

– Жұрттан асқан алыппын. Жердің үстінде де, астында да маған шақ келетін адам жоқ. Қайратым ішіме сыймаған соң, тауларды көтеріп ермек қыламын. Таусоғар деген ермін, – дейді кісі.

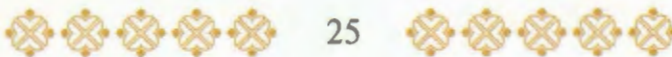
– Жарайды. Іздеген Төстігің мен боламын, – дейді Төстік.

Бесеу болып жүріп кетеді. Бұлар жапан далада жүріп келе жатса, бір үлкен көл көрінеді. Көлдің суы көзді ашып-жұмғанша, суалып, жоқ болып кетеді де, көзді ашып-жұмғанша шарасынан асып, ернеуі толып шыға келеді. Ер Төстік жолдастарымен мұның мәнісіне түсіне алмайды. “Бұл су қайдан келіп, қайда кетіп жатыр” деп, айнала іздейді. Сөйтсе, қамыстың арасында біреу отыр, көлдің суын ұрттап қалса, суы жоқ болады, аузынан төгіп жіберсе, шарасынан асып су қайта толып кетеді.

– О, неғып отырған адамсың? – деп, Ер Төстік жанына жетіп келеді.

– Жердің үстіндегі Төстік жер астына түсті деген соң, жолдас болып ерейін деп, жолын тосып жүрген адаммын, – дейді өлгі кісі.

– Төстікке жолдас боларлықтай қандай өнерің бар? – дейді Төстік.

– Жер-жаһанда маған жетер мешкей жоқ. Бір көлдің суы жұмырыма жұқ болмайды. Қанша үлкен дария болса да бір-ақ ұрттаймын. Көлтауысар деген ер боламын, – дейді кісі.

– Жарайды. Ендеше сол іздеген Төстігің мен боламын, – дейді Төстік.

Алтау болып жүріп кетеді. Көп уақыт жол жүргеннен кейін, бұларға бір төбе көрінеді. Жақындаса, төбенің басында жалпайған бір адам отыр.

– О, неғып жүрген адамсың? – дейді оған Төстік.

– Жердің үстіндегі Төстік жердің астына түскенін, жылан Бапы ханға келіп, оның қорқытқанынан қорықпастан төріне шыққанын, одан Темір ханның елін іздеп шыққанын, жолында жер астының өнерпаздарын жинап келе жатқанын көрген соң, соған жолдас болайын деп, жолын тосып отырмын, – дейді кісі.

– Төстікке жолдас боларлықтай қандай өнерің бар? – дейді Төстік.

– Жер астының қырағысымын. Төстік, сенің не күйге ұшырағаныңның бәрін көріп отырмын. Бар өнерім – қырағылық. Жердің асты-үстінде менің көзімнен қаға беріс жер жоқ. Қандай нәрсе болса да, анықтап қарасам, бәрін де көремін, – дейді кісі.

– Жарайды. Ендеше менің жолдасым бол, – дейді Төстік. Жетеу болып жүріп кетеді. Бұлар, жеті ай жол жүріп, Темір хан елінің отырған жеріне келсе, Темір хан елінің жұрты ғана жатыр екен. Өздері Төстіктің келе жатқанын естіп, көшіп кетіпті. Саққұлақ құлағын жерге төсеп жіберіп, адам баспас деген жерге қонып жатқанын хабарласа, Қырағы айналаны көзбен шолып тұрып, көштің, алты таудың ар жағында, жеті көлдің желкесіндегі жалпақ жартастың астына барып тығылғанын анықтапты.

Таусоғар жолдағы тауларды орнынан алып, көшіріп қоя салады. Көлтауысар көлдерді ұрттап суалта салады. Ер Төстік жолдастарымен, көзді ашып-жұмғанша, Темір ханның аулына жетіп келеді.

Бұлар келсе, Темір ханның қызын Кеңе хан алмақ болып жатыр екен. Ер Төстік келген соң, Темір хан екі жағына да кісі салып: “Қызымды, қайсысының өнері асса, соған беремін” деп айтқызады. Той қылып, ел жинайды. Екі жақтың өнерін көруге жер астының қарайған халқының бәрі жиналады. Кеңе ханның қалың малға әкелген қора-қора қойының, қатарлы түйесінің, үйір-үйір жылқысының бәрі де тойға сойылады.

Ер Төстік жолдастарымен бір үйде отырады. Бұларды тойғызамын деп, қанша ет әкелсе де жетпейді. Тойға арналған тамақтың бәрін де Көлтауысар жеп қояды. Тіпті тойғыза алмайтын болған соң, Темір хан мен Кеңе хан бірігіп, бір амал табады. Төстіктердің тамағына у салып бермек болады. Саққұлақ мұны естіп отырады да, Төстікке айтады. Төстік ұрсып, тамақты қайтарып жібереді. Епті біреуі Төстіктердің табағына салынған уды білдірместен Кеңе ханның нөкерінің табағына салып жібереді. Кеңе ханның біраз нөкері қырылып қалады. Бұдан жеңілген соң Темір хан ат шабысына шығады. Өзінің бар жүйрігін бәйгеге қосады. Ер Төстік Шалқұйрықты даярлайды.

Қарақшының түбіне келген соң, Шалқұйрыққа тіл бітеді:

— Егер атты өте алысқа айдаса, менің шабысым да өте жылдам болады. Үш күн шапсам, бүйірім қызып, өзімді тоқтатуға шамам келмей, кетіп қалуым мүмкін. Мен келе жатқанда алдымнан арқан керіп қой. Арқан үш қабат болсын, бір қабатты кендірден болсын. Үш қабат арқанның үшеуі де үзілсе, мен саған жоқпын, ағынымды тоқтата алмай кеткенім; үшеуі де үзілмесе, мен жығылып өлемін, онда саған жоқпын. Егер арқан жартылай үзілсе, мен тоқтаймын, жығылып қалсам да жаным қайтадан кіреді, күдер үзбе, — дейді.

“Ер Төстіктің жалғыз шолағы бір жерде зорығып өліп қалсын!” — деп Темір хан атты бір жұмалық жерге айдатады.

Балуан күресі басталады. Таусоғарға балуан шақ келмейді. Жер астының алыптарының бәрі жығылып бітеді. Күресуге кісі шықпаған соң, Таусоғар бір тауды көтеріп алып, жұртқа күшін көрсетеді. Темір хан мен Кеңе хан қатты сасып:

“Тауды біз жаққа қоя көрмесін!” – деп Төстікке жалынады.

Төстік тауды орнына қойғызады.

Бір жеті өткен соң, бәйге аттары қайтып оралады. Жұрт қарақшының түбінен аттарын күтеді. Бір мезгілде алыстан бір шаң көрінеді, шаңның ішінен, жақындай келе, бір қара көрінеді. Шалқұйрық екенін танып, Ер Төстік үш қабат арқан кереді. Шалқұйрық құйынша заулаған бетімен арқанға келіп жоқ болады. Қараса, Шалқұйрық жығылған екен, арқанның екі қабаты үзіліп, бір қабаты қалған екен. Шалқұйрық талып түсіпті. Сонда Төстік:

– Сорқұдықтың басына
Сорға бола қонды әкем.
Жанынан қорқып, кемпірге
Егеуімді берді әкем.
Жүретұғын жолым да
Құлан өтпес жол болды,
Асқар-асқар тау менен
Шексіз дария, көл болды.
Құлық бие құлыны –
Алты аяқты аланы,
Жарамайды, жабы деп
Міндірмеген – Кенжекей
Кәрі бие құлыны –
Жеті аяқты жиренді
Жарамайтын жабы деп,
Міндірмеген – Кенжекей.
Сан жорғаны алмаған,
Ер аты деп таңдаған
Айыл-тұрман әбзелін
Ертеден қамдап сайлаған
Кенжекей сынды арудың
Қалмасын деп көңілі,

Міндім сені, Шалқұйрық.
Жалғыз өзім қос артып,
Жапан түзге жол тартып,
Жалмауызға шыққанда,
Тіл бітті саған, Шалқұйрық.
Жалмауызға келгенде,
Егеуді ала бергенде,
Бетегеден биіктеп,
Аласарып жусаннан,
Ептейлендің, Шалқұйрық.
Егеуді ала қашқанда,
Жалмауыздан сасқанда,
Таулар ұшып қаңбақтай,
Тасы борап бүршақтай,
Қазандай дәу кара тас
Құйрығыңа оралып,
Жерге де кірдік, Шалқұйрық.
Жылан Бапы жеріне,
Жер астының еліне
Шыға келген мезгілде,
Тіл бітіп саған, Шалқұйрық,
Жөн білдірдің еріңе.

Жаяуымда қанат болған, Шалқұйрық,
Жалғызымда жолдас болған, Шалқұйрық,
Сасқанымда ақылым болған, Шалқұйрық...

Үш жаның бар еді, екеуі шықса да бірі қалған шығар, тұр, Шалқұйрық. Тіріл, Шалқұйрық, – депті.

Сол уақытта Шалқұйрыққа жан кіріп, оқыранып түрегеледі. Басқа аттар бірнеше күннен кейін келеді.

Темір хан мен Кеңе хан балуан және ат бөйгесінен жеңіліп, не

қыларын білмей, сасады. “Енді жаяу жарыс салып көрейік” дейді.

Жаяу жарысты бір күндік жерден жібермек болады. Ер Төстік Желаяқты қосады. Жүйріктер бір күн жүріп барып, барған жеріне қонып, ертеңіне ертемен жарысып қайтпақ болады. Темір хан жүгіргіштердің ішіне бір мыстан кемпірді қоса жіберген екен. Барып қонған жерінде сол мыстан Желаяққа:

– Шырағым, шаршадың ғой. Басыңның битін қарап берейін, демінді алып ұйықта. Жарысарда өзім оятамын, – деп, оны алдап ұйықтатып тастайды.

Желаяқ, мыстан кемпірдің сөзіне нанып, қаннан-қаперсіз ұйықтап жата береді.

Бір мезгілде оянса, шекесінен күн өтіп барады. Түс болып қалған екен, жүгіргіштер әлдеқашан кетіп қалыпты. Кемпірдің алданғанын біліп, Желаяқ санын бір-ақ соғып, тұра жүгіреді. Жерден бір уыс топырақ ала жөнеледі. Құстай ұшып, құйындай ұйтқып келе жатса, жаяулар да қарақшыға жақындап қалыпты. Ең алдында мыстан кемпір бара жатыр екен. Желаяқ, өте беріп уысындағы топырақты кемпірдің көзіне шашып кетеді. “Алда ғана көк шешек-ай, мықтадың-ау” деп, кемпір көзін уқалап қала береді. Сөйтіп, жаяу бәйгесінде де Ер Төстік жеңеді.

Темір хан енді қайтадан той жасап, қызын жылан Бапы ханға ұзатпақ болады. Темір ханның ереуі қырық құлаш үлкен қазаны терең көлге түсіп кеткен екен. “Нағыз ер болса, соны алып берсін” деп, ол Ер Төстікке кісі салады.

“Көлдің суын күрт!” – деп, Төстік Көлтауысарды жұмсаған екен, қанша ұрттаса да көлдің суы Көлтауысардың ұртына сыймапты. Судың үштен бірі қалғанда Көлжұтардың ұрты суға толып бітеді.

Сонда Шалқұйрыққа тіл бітіп: “Қазанды мен сүңгіп алып шығамын” деп, рұқсат сұрайды. Ер Төстік рұқсат етеді. Шалқұйрық:

– Мен суға сүңгігенде, ақ көбік шықса – жолымыздың болғаны, қуана бер, аман-есен қазанды алып шыққаным. Қызыл көбік көрінсе – алып шыға алмай, су астында қалып қойғаным, – дейді.

Шалқұйрық суға сүңгіп кетеді. Көпке дейін ешнәрсе білінбейді. Бір мезгілде ақ көбік көрінеді. Ер Төстік қуанады. Оның артынан ұзамай, қызыл көбік көрінеді. Ер Төстік шошынып, зарлана бастайды:

– Сорқұдықтың басына,
Сорға бола қонды әкем.
Жанынан қорқып, жалмауызға
Егеуімді берді әкем.
Жүретұғын жолым да
Құлан өтпес шөл болды,
Асқар-асқар тау менен
Шексіз дария, көл болды.
Құлық бие құлыны –
Алты аяқты аланы
Жарамайды, жабы деп,
Міндірмеген – Кенжекей.
Көрі бие құлыны –
Жеті аяқты жиренді
Жарамайтын жабы деп,
Міндірмеген – Кенжекей.
Сан жорғаны алмаған,
Ер аты деп таңдаған
Айыл-тұрман әбзелін
Ертеден қамдап сайлаған
Кенжекей сынды арудың
Қалмасын деп көңілі,
Жалғыз өзім қос артып,
Міндім сені, Шалқұйрық.
Жалғыз өзім қос артып,
Жапан түзге жол тартып,
Жалмауызға шыққанда,
Тіл бітіп саған, Шалқұйрық.

Жалмауызға келгенде,
Егеуді ала бергенде,
Бетегеден биіктеп,
Аласарып жусаннан,
Ептейлендің, Шалқұйрық.
Егеуді ала қашқанда,
Жалмауыздан сасқанда,
Таулар ұшып қаңбақтай,
Тасы борап бұршақтай,
Қазандай дәу қара тас
Құйрығыңа оралып,
Жерге кірдік, Шалқұйрық.
Жылан Бапы жеріне,
Жер астының еліне
Шыға келген мезгілде,
Тіл бітіп саған, Шалқұйрық,
Жөн білдірдің еріңе.

Жаяуымда қанат болған, Шалқұйрық,
Жалғызымда жолдас болған, Шалқұйрық,
Сасқанымда ақылым болған, Шалқұйрық...
Үш жаныңның не бірі
Аман шығар, Шалқұйрық.
Су астынан шық, Шалқұйрық, —

дейді. Ер Төстік зарланып тұрғанда, Шалқұйрық, дәу қара қазанды құйрығына орап, су үстіне шыға келеді.

Шалқұйрыққа тіл бітіп сөйлейді:

— Су өте терең екен, түбіне зорға жеттім, қазанды зорға таптым. Сонда ақ көбік шықты. Қазанды көтеріп шығу қиын болды, тістеп едім, шығара алмадым. Сонда қызыл көбік шықты. Құйрығымды ұзартып, қазанды орап алып, зорға шықтым, — дейді.

Шалқұйрықтың аман-есен шыққанына Темір хан елі қатты күйінеді. Темір хан Ер Төстіктерге арнап үлкен сарай салдырып, құдаларды сонда кіргізеді. Құдалардың кіруі-ақ мұң екен, есік сарт етіп жабылып қалады. Сарай тұтас темірден салынған екен. Аузын мықтап құлыптап тастап, сыртынан тау-тау қылып, отын үйгізеді де, от жағып, өртей бастайды. Сарай қабырғалары қып-қызыл шоққа айналды. Сарайдың ішіндегі Төстік жолдастарымен күйетін болады.

Сол кезде Таусоғар орнынан тұрады да, сарайдың есігін теуіп жібереді. Есік шалқасынан түседі. Көлтауысар бір ұртында бір көлдің суы бар екен, бүркіп жібергенде, айналасындағы өрттің бөрін сөндіріп тастайды. Темір хан Кеше ханның айласы таусылып, дінкесі күриды. Ер Төстікке қызын қосып беріп, жылан Бапы ханның еліне қарай шығарып салады. Сөйтіп, Ер Төстік жылан Бапы ханға қайтады. Қайтып келе жатқанда, жолдан ерген алты жолдасының бәрі де өз жерлеріне жеткен соң: “Бұдан әрі баруға біздерге жол жоқ” деп, Ер Төстікпен қоштасып, қала береді.

Ұзақ жүріп, Ер Төстік жылан Бапы ханның еліне келеді. Айтқанын істеп келген соң, ол Ер Төстікке өте разы болады. Той жасап, қызын қосып, және: “Не қалайсың?” деп сұрайды.

Төстік:

– Жер үстіне шығамын, еліме қайтқым келеді, – дейді.

Жылан Бапы хан Төстіктің тілегін орындап, қызымен бірге қаншама жолдас қосып беріп, жер үстіне шығатын есікке қарай шығарып салып, қош айтысып, қала береді.

Жер үстіне шығатын есікке дейін алты айлық жол екен. Жолдың ауыртпалығына шыдамай, жылан Бапы ханның қызы және жолдастарының бәрі қырылып, жалғыз-ақ Күңке деген бір күні мен Шалқұйрық, Ер Төстік үшеуі аман қалады.

Үшеуі шаршап бір бұлақтың басына келіп жатады. Бұлақтың басында бір үлкен бөйтерек тұрады. Бір мезгілде сол бөйтеректің басынан шуылдаған ащы дауыс естіледі. Қараса, шуылдаған балапандар

екен, бұларды жеуге бір айдаһар жоғары өрмелеп бара жатыпты.

Ер Төстік садағын алады да, өрмелеп бара жатқан айдаһардың екі көзінің арасынан дәлдеп тартып қалады. Айдаһар жерге сылқ ете түседі. Айдаһардың жерге құлап қалғанын көрген соң, балапандар шуылын тоқтатады. Ер Төстік жайланып ұйқыға кіріседі.

Ер Төстік бір дауыстан шошып оянса, қатты дауыл тұрған екен. Дауылдың артынан бұршақ аралас жаңбыр жауады. Жаңбырмен қабат суылдаған дауыс естіледі. Соның артынша, ұзамай бір дәу қара құс көрінеді. Дәу қара құс суылдаған бетімен бөйтерекке келіп қонғанда, бөйтерек майысып сынып қала жаздайды.

Бұл дәу қара құс самұрық екен. Самұрықтың үлкендігі сондай жайып жібергенде, бір қанатының өзі бір айлық жерді алып кетеді екен.

Қонысымен самұрық бөйтеректің түбіндегі Ер Төстікті бұруге тап береді, бірақ, балапандарды шыр-шыр еткен соң тоқтайды.

Самұрықтың екі басы бар екен: бір басы адамдікіндей, бір басы күстікіндей. Самұрықтың адам басы Ер Төстікке тіл қатады.

— Ей, адам, бұл жерге не жұмыспен келдің? Менің балапандарымды аулай келдің бе? Бұл жерді адам аяғы басқан емес. Бұл менің мекенім, — дейді.

Оған Ер Төстік:

— Мен жер үстінің Ер Төстігі едім. Сенің мекеніңе адасып келдім. Балапандарыңа қастық ойлаған жоқпын. Ана жатқан айдаһардан айырып алдым. Нанбасаң, өздерінен сұра, — дейді.

Балапандар Ер Төстіктің көрсеткен жақсылығын жасырмай айтып береді. Сол арада алып қара құс Ер Төстіктің аяғына жығылып, онымен айырылмас дос болады.

Алып қара құс жылына бір-ақ балапандайды екен. Содан кейін балапандарына жем іздеп алысқа кетіп, бір айда бір-ақ қатынап қайтуға әрең мұршасы келіп жүреді екен. Алып қара құстың сол кеткенін аңдып жүріп, сол маңдағы бір айдаһар жыл сайын балапандарын жеп кетеді екен. Содан запы болған, алып қара құс қайтқанда, “тағы да балапан-

дарымның орнын сипап қалар ма екем” деп уайымдап, жылап қайтады екен.

Бағанағы дауыл – асығып ұшқанда алып құстың қанатынан тұрған жел, жаңбыр – соның жылаған көзінің жасы екен. Өзі жем іздеген сапарынан қайтқанда балапандарын аман көргені осы жолы-ақ екен.

Алып қара құс Ер Төстікпен дос болған соң: “Не қалайсың?” деп сұрайды.

Ер Төстік басынан кешкен әңгімесінің бәрін айта келіп, адасып жүргенін, енді жер үстіне шыққысы келетінін айтады. Алып қара құс Ер Төстікті қанатына мінгізіп, ұшып тар тесіктен өткізіп, жер үстіне шығарады. Қоштасарында Төстікке бір тал қауырсынын үзіп береді. – Денемдегі ерекше қасиеті бар жалғыз тал қауырсыным осы еді. Қысылған жерінде осы қауырсынды тұтатсаң, даяр боламын. Қандай қиындықтан болса да құтқарып аламын. Егер оны жоғалтып алсаң, менен жәрдем күтпе, – дейді.

Жер үстіне шыққан соң, Ер Төстік күннің қызуына балқып, ауыр ұйқыға кетеді. Алаңсыз ұйықтап жата береді.

Ер Төстікті жалмауыз кемпір ұстай алмаған соң, перінің қызы Бекторы ашуланып, оны буындырып өлтіріпті. Кемпірден Шойынқұлақ деген бала қалған екен. Бекторы соған Ер Төстіктің шығар жерін күзеттіріп қойыпты.

– Ер Төстік жер астында қалмайды. Жердің бетіне қашан да болса, әйтеуір, бір шығады. Сол шыққанын аңдып отырып, ұстап ал. Егер ұстай алмай қалсаң, менен жақсылық күтпейсің, – дейді.

Шойынқұлақ содан бері Ер Төстікті күзетумен болған екен. Жер үстіне шығып, ұйықтап жатқан Төстікті ұстап, қол-аяғын байлап алып, Бекторыға әкеліп береді. Бекторы Ер Төстікті терең зынданға салып тастайды да, Күңкені Шойынқұлаққа қосады. Шалқұйрықты бекітіп ұстайды.

Сонымен Ер Төстік ұзақ уақыт зынданда қалып қояды. Шойынқұлақтан жүкті болып, Күңке бір бала тауып алады. Шойынқұлақ Шал-

құйрықты мініп аң аулайды. Шалқұйрықты бекітуге тұсау шақ келмейді.

Бір күні Шойынқұлақ аңнан қайтып, Шалқұйрыққа тұсау таба алмаған соң, оны өзінің қырық құлаш қайыс белбеуімен тұсайды. Қайыс белбеудің бір жағы шешіліп кетеді. Аяғы босаған соң, Шалқұйрық шауып отырып, Төстік жатқан құдықтың басына келіп, тұяғымен жер тарпып тұрады. Сөйткенде, белбеу Ер Төстік жатқан құдыққа түсіп кетеді.

Белбеуінде Шойынқұлақтың шақпағы бар екен. Төстік сол шақпақпен алып қара құс берген қауырсынды тұтатады. Қауырсын тұтасымен-ақ алып қара құс жетіп келеді. Қанатына мінгізіп, құдықтан шығарады, қол-аяғын шешіп береді.

—Қолымнан келген жақсылығым — осы, досым. Шойынқұлаққа өлім келмейді. Себебі: оның жаны өзінде болмайды. Жанын ол ешкімге білдірмей, өзінен бөлек бір жерде сақтайды. Қайтсең де соның жанын тауып ал, жанын таппасаң, құтыла алмайсың, — дейді де, қоштасып кетіп қалады.

Төстік Шалқұйрыққа мініп, Шойынқұлақтың үйіне келеді. Келсе, Шойынқұлақ Шалқұйрықты іздеп кеткен екен. Күңке Төстікке жылап көріседі, көрген қорлықтарының бәрін шағып: “Шойынқұлақтан құтқар” деп жалынады.

Ер Төстік Күңкеден Шойынқұлақтың сырын түгел сұрап біледі. Шойынқұлақ баласын өте жақсы көреді екен, баласынан аяйтыны болмайды екен. Соны білгеннен кейін Төстік Күңкеге:

—Кешке Шойынқұлақ келеді. Келгеннен кейін тамаққа әбден тойғызып жатқыз. Көзі ұйқыға бара берген кезде, баланы қайта-қайта шымшып, жылата бер. Шойынқұлақ: “Бала неге жылайды?” десе, балаң “Мен Шойынқұлақтың баласы емес, Ер Төстіктің баласы болсам керек. Егер Шойынқұлақ менің нағыз әкем болатын болса, жанымды жанына қосқызып қояр еді. Жанының қайда екенін маған әлі күнге дейін айтпай, жасырып жүр. Ер Төстік болса, әлдеқашан жанының қайда екенін айтып берер еді” деп жатыр де. Жылата бер, жылаған сайын:

“Неге жылайды?” деп сұраса, осы сөзді айта бер, басқа ешнәрсе айтпа, — дейді.

Сөйтеді де, Ер Төстік баланың бесігінің астын қазып алып, жасырынып жатады.

Кешке Шойынқұлақ келеді. Ер Төстік айтқандай, Күңке оны тамаққа тойғызып жатқызады. Жатқан соң баланы жылата бастайды. Баланы әлдилеп уатқан болып отырып, шымшып жылата береді.

Шойынқұлақ:

— Күңке, баланы уат! — деп ақырады.

Күңке уатқан болып, баланы онан жаман жылатады.

Бала жылай берген соң, Шойынқұлақ:

— Балам неге жылайды, сұрашы? — дейді.

Күңке баланың жылағанын сұраған болып, Шойынқұлаққа жауап қайырады:

— Балаң: “Мен Шойынқұлақтың баласы емес, Ер Төстіктің баласы болсам керек. Егер Шойынқұлақ менің шын әкем болса, жанымды өз жанына қосқызып қояр еді. Қосу былай тұрсын, жанының қайда екенін де маған әлі күнге дейін айтпай жүр. Ер Төстік болса, жанының қайда екенін әлдеқашан айтып берер еді, соған жылаймын” дейді балаң, — деп, Шойынқұлақты нандырады.

— Балам былшылдамасын. Оның әкесі — Төстік емес, мен. Оған менің жаным керек болса, оңашада айтып беремін, — дейді Шойынқұлақ.

Сөйтеді де, Күңкені үйден шығарып жіберіп, Шойынқұлақ баласының бесігіне келіп, құлағына сыбырлап, жанының қайда екенін айтады.

— Жаным алыста, оны өзіммен бірге сақтамаймын. Борықты бұлақтың басында қырық елік жүреді. Соның ішінде қайқы қаракер елік бар. Қайқы қаракер еліктің ішінде тоғыз қара сандық бар. Сол сандықтың ең кішісінің ішінде тоғыз балапан бар. Сол тоғыз менің жаным болады. Осыны біліп қой. Жаның кеудеңе сыймай бара жатса, соған апарып қоса сал. Бірақ өзіңнен басқа жан сезуші болмасын. Сезуші болса, сен

де, мен де тірі болмаймыз, – дейді. Содан кейін ол орнына барып жатып қалады.

Шойынқұлақтың жанының қайда екенін біліп алғаннан кейін Төстік салып отырып Борықты бұлақтың басына келеді. Еліктердің су ішетін суатын аңдып, жасырынып жатады. Күн шаңқай түс болған мезгілде, қырық елік, Борықты бұлақ қайдасың деп салып келе жатады да, суатқа жақындаған кезде осқырынып тұра қалып, қайта бұрылып шаба жөнеледі. Күн ысыған сайын еліктер суға беттеп келеді де, жақындаған мезгілде осқырып, тұра қалып, жалт беріп, қайта жөнейді. Ұзап кетеді де, шөлге шыдамай суға қайта ойысады, бірақ суатқа жақындамайды, үркіп, осқырынып тұра қалады.

Әлден уақытта еліктер бір-бірімен сөйлесе бастайды. Біреуі: “Су басында бір бөтен иіс бар” дейді. Енді біреуі: “Адам иісі секілді”, дейді. “Шойынқұлаққа қастық ойлаған біреу шығар?” дейді. Әсіресе, қайқы қаракер елік өзгесінен оқшау, артында жүреді. Еліктер өлгідей сөзге келгенде, ол қаша жөнеледі. Сонда Ер Төстік, үн беріп, мынаны айтады:

– Жан серігім қырық елік,
Жаным – сенде, қырық елік.
Жан сақтаған, қайқы қара,
Шошылған сені кім келіп?
Суың тұнық, былғанбаған,
Қашасыңдар құр жеріп.
Төстік ерді олжаладым,
Қатынын құшып, атын мініп.
Шошытып алдым-ау сендерді
Адам иісі содан сіңіп.
Қайтуға көріп жанымды,
Жаңа келдім қолым тиіп.
Жалғыз ұлым жаны да
Кеудесіне тұрмай сыйып,
Қосқыза соны жіберді.

Жан сақтаған қайқы елік,
Жасымнан болдың жан серік.
Судың ішіп тұнығын,
Шөптен таңдап соны же,
Адам иісі шығады деп,
Менен үркіп жеріме.
Өзім аман тұрғанда
Кім келмекші жеріме, —

дейді. Еліктер сонда да сенбей, осқырып, одырайып тұрысады. Сонда Төстік:

— Осы айтқаным сенбестен қашсаңдар бермей жанымды,
Айыра алмай дауысты,
Сындырсаңдар сағымды,
Жолдас болған сендермен
Шойын атым құрысын,
Қара-ала тұйғын келген соң,
Жырттырмасам таңынды,
Судай шашып қаныңды! —

дейді. Сонда еліктер қашпай, суды жағалай бастайды. Шойынқұлақтың бойын көрмеген соң, бұрынғыларындай етене болып, жақындамайды. Төстік те оларға бойын көрсете алмайды. Еліктер, сенерін де білмей, сенбесін де білмей, байқай-байқай келіп, суаттан жапырласып су ішуге бас қояды. Арт жағынан қайқы қара елік те суға еңкейеді. Еліктер өте шөлдеп қалған екен, суға тойып, қарындарын қампитып, қайқиып шыға береді. Әсіресе қайқы қараның қарны жер созып, суаттан бұрыла берген кезде, Төстік, қарнына дәл көздеп, садақты тартып қалады. Қайқы қараның қарны ақтарылып, тоғыз қара сандық жерге сау ете түседі. Ең кішісін ұстай алып, Төстік ашып жіберсе, іші толған балапан, шүпір-шүпір етеді. Санап жіберсе, тоғыз балапан екен. Сегізінің мойнын жұлып алып: “Шойынқұлақты шала-жансарында бір көрейін”, — деп, соның үйіне тартады.

Шойынқұлақтың үйіне жақындағанда Күңке алдынан шығады.

– Шойынқұлақ қалай? – деп сұрайды Ер Төстік.

– Шойынқұлақ әлсіреп жатыр, – дейді Күңке.

– Келсе, Шойынқұлақтың кірпігі зорға қимылдайды, болар-болмас қана демін алып жатыр екен. “Е, батыр, қалайсың?” деп, Ер Төстік мазақтап жақындай бергенде, Шойынқұлақтың қолы Ер Төстіктің жағасына сап ете қалады. Екеуі алыса кетеді. Төстік: “Оп-оңай-ақ жерге жаншып тастаймын ғой”, деп ойлайды, бірақ Шойынқұлақ әл бермейді. Енді біраз алысқан соң Шойынқұлақтың күшейіп бара жатқаны байқалады. Төстік буынып қара терге түсіп, әлсірей бастайды. Төбесінен тау басқандай, денесін темір тор шырмағандай болып көрінеді. Сол мезгілде Төстік Күңкеге жалынады:

– Жылан Бапы жерінен
Жер астының елінен
Жалғыз-ақ ерген, жолдасым,
Құтым болған Күңке,
Төстігіңнен айырылып,
Шойынқұлақ қолында
Тұтқын болған Күңке,
Не тамаққа, не киімге жарымай,
Құтыла алмаған тексізден, Күңке,
Күнде аңырай-аңырай,
Өмірін қор боп өткізген, Күңке,
Қайда сенің достығың?
Қиналып жатыр Төстігің,
Қорқақтап қашып кетпеші,
Жетсеңші жылдам, жетсеңші,
Қойныма қолың салсаңшы,
Сандық бар, жылдам алсаңшы,
Балапан басын жұлсаңшы,
Сөйтіп бір ерлік қылсаңшы. –

деп зарланады.

Күңке жүгіріп келіп, Төстіктің қойнындағы сандықты жұлып алып,

ашып жібереді. Қараса, балапандар жыбырлап көбейіп қалған екен, бірін қалдырмай мойындарын жұлып-жұлып алғанда, Шойынқұлақ сылқ етіп құлай кетеді.

Ер Төстік Шойынқұлақтың өлгеніне көз жеткізіп, демін алып отырса, Шойынқұлақтың баласы, бесігін шықыр-шықыр еткізіп, бірдеме деп сөйлеп жатады. Төстік құлақ салып тыңдаса:

– Қап бәлем, Төстік, саған көресінді көрсетіп әкем Шойынқұлақтың кегін алмасам!.. – деп, шіреніп-шіреніп қояды.

Сол арада Төстік оның қол-аяғың байлап, бесік-месігімен суға тастап жібереді. Сөйтіп, Бекторының жалмауызынан біржола құтылып алады да, елін іздеп тартып кетеді.

Ер Төстік жер астына түскеніне көп жыл өтеді. Ол жалмауыздың қолында қалған болар деп, елі мүлде күдер үзіп қояды. Жалғыз ғана Кенжекей: “түбі бір келер” деп, үмітін үзбей жүреді. “Құба інген қашан боталар екен? Ер Төстіктің не өлген хабары, не келген хабары қашан білінер екен?” деп, соны күтумен болады.

Бір күні Кенжекей ертемен тұрса, Құба інген жоқ. “Бошалап кетсе игі еді!” – деп, Кенжекейдің жүрегі су ете қалады. Жан-жақтан жүгіріп Құба інгенді іздейді. Іздеп жүріп:

– Желі толған түйеден
Артайын деп ер қосын,
Таңдап та алған, Құба інген,
Арнап та алған, Құба інген.
Алыс жолға Ер Төстік
Шыққан күні, Құба інген,
Ол келгенде, не өлгенде
Боталауға серт қылып,
Сөз байлап ең менімен.
Ерте тұрып желіден
Жүріп те кеттің, Құба інген.
Әлде бір хабар Төстіктен

Біліп кеттің, Құба інген.
Төстік ердің өлгенін,
Немесе қайтып келгенін
Сездірші енді, Құба інген.
Дамыл көрмей қашаннан
Қайғы басып шаршаған
Қам көңілді тындыршы,
Тындыршы енді, Құба інген! –

деп зарлайды.

Сол мезгілде беліндегі орамалдың ұшы тарқатылып, аяғына ора-
лып, әуре қылады.

– Сертпен тартып ораған,
Торғын, белден босайсың,
Аяқты орап шаршаған,
Жүргізбейсің, тұсайсың,
Әлде бір хабар Төстіктен
Білгенге бүгін ұқсайсың. –

деп, зарлап жүреді.

Құба інген бір сайда боталайын деп жатыр екен. Ар жағынан ақсақ
боз атқа мінген бір ақсақалды шал көрінеді. Құба інген боталап жат-
қанда, Кенжекейдің беліндегі торғын орамалы да шыр айнала тарқаты-
лып, жазылған үстіне жазыла береді.

Кенжекей: “Енді Ер Төстік өлген екен. Тірі болса, әлдеқашан бір
хабар болар еді”, – деп ойлап:

– Ақшелек келгір, Құба інген,
Сертескен едің менімен
“Төстік ер қайтып келген күн,
Немесе Төстік өлген күн,
Белгі беріп бірінен,
Боталармын”, – дегенсің...
Қаншама жыл өтсе де,

Өмірім өтіп кетсе де,
Үміт үзбей Төстіктен,
Бір келер деп жүр едім.
Төрт аяқты көсіліп,
Тұла бойың есіліп,
Боталапсың, Құба інген,
Нені біліп есіріп.
Келуінен хабар жоқ,
Шамасы Төстік өлгені.
Сертгескен, торғын орамал
Орай будым белімді,
Келмесе Төстік кешігіп,
Шешілмеске бердің сертінді.
Төстіктен әлі хабар жоқ,
Сусисың белден шешіліп,
Туралғандай бырт-бырт кесіліп,
Шамасы, Төстік өлгені! —

деп, жылап отырады.

Ақсақал шалдың астындағы ақсақ боз ат кісінеп қоя береді. Кенжекей аттың кісінеген даусынан оның Шалқұйрық екенін таниды. Кенжекей мен Құба інген екеуін Ер Төстік те таниды. Сол арада амандасып, мәз болып қалады. Бәрі де баяғы айырылған күндегі қалыптарына келіп, қайтадан жасарады. Ер Төстік жас жігіт, Кенжекей жаңа түскен келіншек, Шалқұйрық бесті ат қалпына келеді. Одан кейін ұзақ жылдар ғұмыр кешіп мұраттарына жетеді.

ЕР-ТОСТИК

далекие годы жил на свете скотовод Ерназар. Счастли-
во жил старик. Имел он восемь сыновей, восемь по-
мощников. Но вот случился в степи большой джут*.
Спасая скот, погнали казахи его! в благополучные края,
где не было голода. Вместе с ними откочевали и во-
семь сыновей Ерназара. А сам Ерназар со своей старухой остался дома.
Пищей он запасся на целый год. Надеялся старик на родной земле
пережить голодное время.

Прошло двенадцать месяцев. Не вернулись сыновья к отцу и ника-
ких известий о себе не прислали. Кончился запас пищи и у Ерназара.
Стал голодать он со старухой. Сильно ослабели они. Едва держались на
ногах.

Вот встала однажды вечером старуха с постели, открыла сундук.
Посмотрел Ерназар и увидел: висит на веревочке лошадиный тостик**.
Обрадовался старик, говорит:

— Свари его поскорее!

Сварила старуха тостик. Съели они его, насытились, окрепли. Че-
рез девять месяцев родила старуха сына. Назвали его Тостиком.

Не по дням, а по часам рос малыш. Прошел один месяц, а его все
принимают за годовалого. Прошел год, а Тостику уже дают пятнадцать
лет. Такой он был рослый и здоровый — настоящий батыр. Никто не
мог побороть его. И никто не умел так метко стрелять из лука, как

* Джут — стихийное бедствие, когда в суровые зимы скот не может до-
быть подножий корм из-под снега или ледяной корки и падает от истощения.

** Тостик — грудинка.

стрелял Тостик. Вот скачет джигит на лошади и держит двумя пальцами кольцо. Прицелится Тостик из лука — и стрела легко пройдет через колечко.

Хорошо было иметь такого сна! Пойдет Тостик на охоту, настреляет диких коз и птиц, принесет домой много мяса. Сытно жили его родители.

Увидел однажды Тостик чижику. Поднял лук и отшиб птичке крыло. Запрыгал чижики с одним крылом по траве. Бежит Тостик за ним вдогонку. Заскочила птичка в юрту*, Тостик за ней. Видит, сидит там старуха и прядет. Чижики перескочил пряжу, а Тостик задел и оборвал несколько ниток.

— Ах ты, бездельник! — закричала сердито старуха. — Порвал мне пряжу! Чем болтаться попусту, лучше разыскал бы своих непутевых братьев, бросивших отца.

Ничего не ответил Тостик старухе. Не знал он о том, что у него есть братья. Родители никогда не говорили о них.

Вернулся Тостик домой. Заметила мать, что сын чем-то озабочен и спрашивает:

— Что с тобой, сынок? С кем ты поссорился?

Рассказал Тостик о встрече со старухой.

— Разве правда, что у меня есть братья?

— Врет пустоголовая старуха! — говорит мать. — Нет у тебя никаких братьев.

Поверил сын ее словам и успокоился.

Прошло несколько дней. Играл Тостик в бабки с мальчишками и нечаянно ударил сына старухи. Пуще прежнего обозлилась она. Стала ругать Тостика:

— Смерть бы тебя задавила, окаянного! Силу девать тебе некуда. Пошел бы лучше да поискал кости своих пропавших братьев.

* Юрта — переносное жилище.

Еще сильнее призадумался Тостик. Опять спрашивает свою мать о братьях. Молчит она, словно воды в рот набрала.

Попросил тогда Тостик у матери еды. Отсыпала она пшеницы и велела пожарить. Поджарил сын пшеницу и говорит:

— Попробуй, мама, готова ли пища?

Взяла мать горсть горячей пшеницы. Тостик схватил ее руку и сжал изо всей силы.

Взмолилась тут мать:

— Отпусти, сынок!

Тостик не выпускает:

— Расскажи всю правду о братьях, тогда отпущу.

— Хорошо, расскажу.

Освободил Тостик руку матери. Она и говорит:

— Было у тебя восемь братьев. В год последнего джута откочевали они со скотом в другие края и не вернулись. Живы ли они сейчас и где находятся мы с отцом не знаем.

Решил Тостик отправиться на розыски братьев. Заготовил он большой запас дичи и мяса для родителей и стал собираться в далекий путь. За пояс Тостик заткнул железную стрелу, в руку взял железную палку, а ноги обул в железные сапоги.

Идет Тостик месяц, идет год, второй. Железные подошвы сапог стали тоньше монеты, а железная палка — тоньше иглы. Побывал он во многих странах. Прошел много гор, степей и пустынь, но так и не нашел пропавших братьев.

Уже хотел было Тостик вернуться назад в родительский дом, как вдруг заметил высокий зеленый холм. С трудом поднялся он на него. Открылась перед ним цветущая долина. Увидел он многочисленные табуны лошадей, а за табунами — громадный аул.

Направился Тостик к нему. На пути попалась одинокая юрта. Вошел он передохнуть и видит: стоит на очаге большой котел с вареным мясом. Наелся Тостик досыта и быстро пошел к аулу.

Много здесь было народу. Собрались казахи на поминки. Стал Тостик разыскивать среди них своих братьев. Вдруг слышит крик:

– Подавать восьми ерназаровским! Подавать восьми ерназаровским!

С этими словами внесли подавальщики в большую белую юрту блюда с кушаньями.

Насторожился Тостик. Захотел посмотреть на восемь ерназаровских и устремился за подавальщиками.

– Куда лезешь? – закричали они на него, схватили за шиворот и оттолкнули прочь.

Размахнулся Тостик, ударил ближнего подавальщика. Тот сразу упал замертво.

Все удивились необыкновенной силе удара. Спрашивают Тостика:

– Что ты за человек? Кого тебе надо?

Отвечает Тостик:

– Я сын Ерназара и разыскиваю своих восьмерых братьев. Мне надо увидеть “восемь ерназаровских”.

Тут выходят братья Тостика и приглашают его в юрту.

Рассказал он им об отце и матери. Обрадовались братья, обняли Тостика и поведали ему о своих несчастьях. На пути в благополучные края отстали они от своих спутников, заблудились и потеряли весь скот. От огромного табуна уцелела лишь одна единственная рыжая кобыла.

– Табуны лошадей, которые встретились тебе по дороге, – приплод от этой кобылы. Теперь мы снова богаты скотом и можем вернуться к отцу.

Погнали девять сыновей Ерназара табуны на родину. Но лошади никак не хотят уходить с привычного места. Убегают и возвращаются назад.

Тогда поймал Тостик рыжую кобылу. Привел ее на холм, спутал ей ноги и повалил на землю. Жалобно заржала рыжая кобыла. Стали на ее голос сбегаться лошади. Когда собрались все, развязал Тостик кобыле ноги, поднял ее и повел за собой. Весь табун последовал послушно за

ним. Так девять братьев благополучно пригнали лошадей на родину к отцу.

Обрадовался Ерназар, увидев сыновей живыми и здоровыми. Устроил он богатый той. Гости выпили целое озеро кумыса и съели гору мяса. Все были довольны угощением.

Решил Ерназар женить всех своих сыновей, а невест им взять от одной матери. Поехали его сваты по аулам. Никак не могут найти мать, имеющую девять дочерей-невест. Рассердился Ерназар и сам отправился на поиски. Долго разъезжал он по степи, побывал во многих аулах и тоже не нашел невест.

Вот едет старик в обратный путь и видит перед собой аул. Подъехал Ерназар к средней юрте. Дал знать хозяевам о своем желании быть их гостем.

Пригласили старика в юрту. Вошел он и сразу заметил: на кереге* висят восемь пар сережек. Заплакал от досады гость.

Удивилась хозяйка:

— Чего плачешь?

Ответил Ерназар:

— У меня девять сыновей, и я ищу для них девять невест. Но раз девять женихов родились от одного отца, то я хотел бы, чтобы девять невест были рождены одной матерью. По числу сережек вижу, что у тебя только восемь дочерей. Я плачу, что нет девятой.

— Если так, то не горюй — утешила хозяйка. — Есть у нас еще одна пара серег, моей младшей дочери Кенжекей. Я держу ее отдельно от остальных, потому что все восемь старших дочерей для меня одно и то же, что одна девятая, самая младшая.

Показала старуха Ерназару серьги младшей дочери и повесила их на место.

— Если для тебя восемь дочерей равноценны одной Кенжекей, —

* Кереге — деревянный решетчатый остов юрты.

говорит Ерназар, — то и для меня один Тостик равноценен восьми сыновьям. Пусть Кенжекей будет невестой моего Тостика.

Посватал Ерназар девять дочерей и возвратился домой. Созвал он сыновей и объявил:

— Надо ехать за невестами!

Собрали братья караван и вместе с отцом тронулись в путь.

Вот едут они через пустынную степь и встречают по дороге Бекторы — дочь пери. Увидела она Тостика, влюбилась сразу и замыслила разлучить с Кенжекей.

Прибыл Ерназар с сыновьями в аул к невестам. Погостили здесь и отпраздновали сразу девять свадеб. Тридцать дней гуляли на свадьбах гости да еще сорок ночей. Наконец, собрался Ерназар в обратный путь. Стал он готовить караван в дорогу.

Наделили родители дочерей богатым приданым. Много им дали скота. Но младшая дочь Кенжекей все же осталась недовольна. Только отъехал караван от родительского аула, отправила она к отцу посланца с просьбой дать ей коня Шалкуйрыка, Аксырма саут в придачу к нему и Куба инген — белую верблюдицу.

Рассердился отец на свою дочь. Говорит ее посланцу:

— Для Кенжекей хватит богатства Ерназара. Зачем она просит у меня Шалкуйрыка? Шалкуйрык — вожак моих лошадей. А где же видано, чтобы вожакон владела женщина? Куба инген — вожак моих верблюдов. Никогда не было случая, чтобы женщину наделяли такой верблюдицей. Аксырма саут — вооружение, переходящее от предков в наследство только к старшим сыновьям. Можно ли его отдавать младшей дочери? Поезжай к ней и передай мои слова.

Прискакал посланец к Кенжекей и привез ей ответ отца.

Тогда Кенжекей говорит:

— Отправляйся снова к отцу и скажи ему, что я просила дать Шалкуйрыка, потому что на таком коне подобает ездить только батырам. Мне хотелось, чтобы на нем ездил настоящий батыр — Ер-Тостик! Я

просила Куба инген, так как она одна в силах поднять походную юрту батыра Ер-Тостика. Я просила дать в придачу Аксырма саут, чтобы носил его достойный батыр – Ер-Тостик.

На этот раз слова Кенжекей убедили отца. Отослал он дочери Шалкуйрыка, Куба инген и Аксырма саут. Поручил также передать дочке, чтобы Ерназар не останавливал караван на ночлег в урочище Соркудук, иначе постигнет Кенжекей большая беда.

Вот идет караван с сыновьями и снохами Ерназара через пустынную степь. Кенжекей первая заметила маленькую землянку, стоящую на дороге. Когда приблизились верблюды к землянке, вышла из нее Бекторы, дочь пери.

Приветствовала она караван:

– Ой, как прекрасен Ер-Тостик, жених возлюбленный твой,
Кенжекей!

Лошадь твоя Шалкуйрык – ветра быстрее в степи,
Кенжекей!

Верблюдица много несет добра,
Кенжекей!

Солнце блестит на твоей тяжелой стальной броне,
Кенжекей!

Если не брезгуешь ты бедной землянкой моей,
Кенжекей!

Сделай привал у меня, свежий ты выпей кумыс,
Кенжекей!

Счастье твое не сбежит, если заглянешь ко мне,
Кенжекей!

Не понравились Кенжекей слова Бекторы. Ответила она ей:

– Дочь пери, Бекторы, ты лучше молчи,

Завистливой речи я знаю цену!

А если прекрасен возлюбленный мой, –

То знай, я люблю жениха своего!

И, если мой конь быстрее, чем вихрь, —
Я еду сама на своем коне.
И если навьючена Куба инген, —
Свою верблюдицу навьючила я.
И, если сверкает стальная броня, —
То я не чужую надела броню.
Твоей землянкой не брезгую я,
Привал не устрою, однако, я в ней.
Меня не заманит твой свежий кумыс.
И, если предложишь ты мне даже мед,
Не стану, Бекторы, я есть у тебя!

Прошел без остановки караван со снохами мимо обозленной Бекторы. Скоро прибыл он в урочище Соркудук.

Говорит Кенжекей Ерناзару:

— Не будем делать привала. По всем приметам место здесь плохое. Выслушал Ерназар и думает:

“Не успели еще доехать до дому, а младшая сноха уже начинает командовать мною”.

И велел старик устроить в Соркудуке ночевку.

Поставила Кенжекей раньше других снох свою юрту. Пригласила в гости Ерназара. Поговорила с ним откровенно. Увидел старик, что младшая сноха его — умная женщина. Пожалел он, что не послушался ее совета.

Густой туман окутал степь с вечера.

Помнила Кенжекей предостережение своего отца и не спала всю ночь. Но рано утром все же обнаружила исчезновение Куба инген. Сказала сноха свекру о беде. Быстро оседлал старик лошадь, поскакал на поиски верблюдицы. Едет он по степи и видит: стоит саксаул, рядом с ним куст растет. Повод верблюдицы зацепился за куст. Нагнулась верблюдица и щиплет траву. А под деревом дряхлая старуха сидит.

Просит ее Ерназар:

— Бабушка, подай повод!

— Дорогой мой, — отвечает старуха жалобным голосом, — если я встану, то не смогу сесть, а если я сяду, то не смогу встать. Нет у меня силы подать тебе повод.

Наклонился Ерناзар с лошади, хотел поднять повод, а старуха и вцепилась ему в этот миг костлявыми пальцами в горло.

Сразу догадался Ерназар — напала на него Баба-Яга. Попытался он вырваться из ее рук, да куда там! Пальцы старухи словно аркан! Почувствовал Ерназар — приходит к нему смерть.

Выступили у старика на глазах слезы. Стал он просить старуху:

— Дожил я до преклонных лет, только что поженил своих сыновей и думал насладиться радостной жизнью деда. Седая у меня борода и седые волосы. Отпусти меня, матушка!

— Нет, — хрипит старуха и давит ему горло.

У Ерназара душа из нижней части живота сразу перекочевала в верхнюю. Продолжает молить старик:

— Везу девять снох. Что хочешь возьми из их богатого приданого, только отпусти меня!

— Нет! — отвечает старуха и еще крепче жмет горло.

Почувствовал старик, что душа его вошла в грудь и стала подниматься вверх.

— Если мало этого, то пастбища мои полны верблюдами. Всех отдаю, только отпусти меня!

— Нет! — отвечает старуха и сильнее сжимает костлявые пальцы.

Душа Ерназара поднимается горлом все выше и выше.

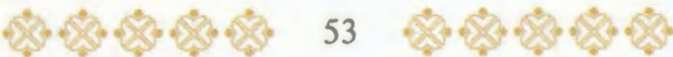
— Если этого мало, возьми моих снох. Белые они, как яйца, бойкие, как сороки. Всех отдаю тебе. Отпусти меня!

— Нет!

Душа Ерназара уже готова выйти из горла.

— Если этого мало, возьми девятую сноху Кенжекей, самую красивую и умную. Только выпусти меня, матушка!

— Нет!

Душа Ерназара подбирается к самому носу.

— Если этого мало, есть у меня восемь сыновей — как столбы они крепки. Все они твои. Выпусти меня, матушка!

— Нет!

Тут душа Ерназара чуть не выскочила из ноздрей. Увидел он смерть перед самыми глазами. Начал стонать старик:

— Если и этого мало, отдам я тебе самое дорогое, что есть у меня: крыло мое в бедствии, силу мою в одиночестве — любимого сына моего Ер-Тостика. Возьми его, только выпусти меня.

Тут Баба-Яга сразу ослабила пальцы.

— А как же ты мне отдашь Ер-Тостика?

Отвечает Ерназар:

— У меня в кармане точилка. Ер-Тостик точит ею свою стрелу. Она ему очень нужна. Я оставлю ее тебе в залог. Он придет за ней сюда.

Отпустила Баба-Яга старика. Вернулся Ерназар к каравану. Ведет за собой в поводу Куба инген, словно и не случилось ничего. Не подозревал только старик, что Кенжекей, незаметно подкравшись к саксаулу, слышала его разговор с Бабой-Ягой. Прошло несколько дней. Заметил Ер-Тостик — ночью Кенжекей закрывает на запор свою юрту. Не понравилось это ему. Вошел он в нее силой и лег в постель.

Кенжекей вынула стальной кинжал, приставила к своей груди острием, а рукояткой к груди Ер-Тостика и шепчет:

— Лежи спокойно, иначе мы погибли оба.

— Почему погибли?

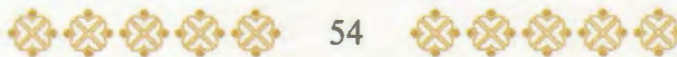
— Отец твой отдал тебя Бабе-Яге. Ты теперь не мой. Сначала освободись от Бабы-Яги, а потом приходи и будешь моим мужем.

Усомнился Ер-Тостик в словах Кенжекей:

— А зачем отцу было отдавать меня Бабе-Яге?

Отвечает Кенжекей:

— Если не веришь, спроси у отца свою точилку.

Наутро говорит Тостик отцу:

– Я хочу сходить на охоту. Дай мне точилку наточить стрелу.

Поискал Ерназар в кармане и отвечает:

– Должно быть, я потерял ее в Соркудуке, когда искал Куба инген. Точилка осталась возле саксаула. Там я кормил лошадь.

Решил Ер-Тостик отправиться на поиски своей точилки.

Посоветовал ему Ерназар ехать на двух лошадях – пегой резвой, как о шести ногах, и рыжей резвой, как о семи ногах. Так и поступил Ер-Тостик. Увидела Кенжекей, как муж сел на шестиногую лошадь, а семиногую взял в повод, и запела она:

– Вот вижу твой путь я опасный, Ер-Тостик:

Безводные степи лежат пред тобою.

Пройти через степи нельзя и кулану –

Тебе на коне их придется проехать.

Пустыня песками твой путь преградила,

Пустыней лететь и орлу невозможно,

А должен проехать ее на коне ты!

Заменят ли кони в пути тебе крылья?

Шестиногую пегую в табун привели,

От смирной кобылы она – не товарищ.

Когда перетрутся копыта о камень,

Когда в лоб ударит ей пламенем солнце,

Не выдержит лошадь шесть дней перехода!

Семиногую рыжую в табун привели,

От старой кобылы – совсем не годится!

Когда в лоб ударит ей пламенем солнце,

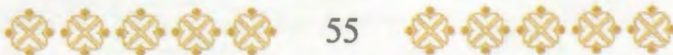
Не выдержит даже семь дней перехода!

У отца не взяла я себе иноходцев,

А выбрала лошадь, чтоб ездить батыру!

Возьми, Ер-Тостик, Шалкуйрыка в дорогу.

Крылом твоим будет, опорой и другом!

По душе пришлось Ер-Тостику предложение Кенжекей. Послал он жигитов найти в табуне Шалкуйрыка. Только жигиты никак не могут поймать лошадь. Никого не подпускает к себе близко Шалкуйрык. Кто спереди подойдет, того он укусит; кто сзади — того лягнет. Пошел Ер-Тостик сам к Шалкуйрыку. Протянул руку с уздечкой. Почуяла лошадь настоящего хозяина, дала себя взнуздать.

Оседлал Ер-Тостик Шалкуйрыка, а Кенжекей загадала про себя приметку:

“Куба инген принесет верблюжонка либо в тот день, когда умрет Ер-Тостик, либо в тот день, когда он возвратится домой”.

Опоясалась она платком и еще загадала:

“Развяжется платок либо в тот день, когда умрет Ер-Тостик, либо когда он придет назад”.

Поняла Куба инген думы Кенжекей и дала ей клятву обязательно принести верблюжонка в день возвращения или смерти Ер-Тостика.

Когда отъехал Ер-Тостик подальше от каравана, заговорил Шалкуйрык человеческим голосом:

— Теперь у нас с тобой одна душа, Ер-Тостик. Запомни, что я скажу. Возле твоей точилки нас поджидает Баба-Яга. Она попытается тебя поймать, когда ты будешь поднимать точилку. Отвлеки внимание старухи, а я сделаюсь ниже полыни. Ты на ходу сможешь поднять и увести точилку. Только назад не оглядывайся.

Вот подъезжают они к саксаулу. Увидел Ер-Тостик ветхую старуху. Закричал ей громко:

— Бабушка, сидящие за тобой девушки все ли твои?

Оглянулась старуха. Шалкуйрык сделался ниже полыни, схватил Ер-Тостик на полном скаку точилку — и был таков!

Догадалась старуха, кто ее перехитрил. Захрипела она страшным голосом. Зашипела по-змеиному. Засверкала глазами. Кинулась догонять Ер-Тостика.

Быстрее стрелы летит Шалкуйрык. Но и Баба-Яга не отстает. Го-

нится за ним по пятам. Такая тут началась скачка, что горы стали рассыпаться, как кучи песка. Зацепил Шалкуйрык на полном скаку копытом черный камень величиной с юрту. Пополом треснула земля под лошадью. И провалился под землю Ер-Тостик вместе с конем. Долго летели они вниз. Наконец остановились.

Встал Шалкуйрык на четыре ноги и сказал:

— Мы в подземном царстве змеиною хана Бапы. Здесь поблизости должен быть его дворец. Оставь меня, когда увидишь его. Войди во дворец один. Вход охраняют две черные змеи. Они будут свистеть и бросаться на тебя, но ты не пугайся. Это рабы хана Бапы. Когда пройдешь через дверь и войдешь в комнату, подползут к тебе две серые змеи. Они заберутся за пазуху и вылезут из голенищ. Эти змеи — дочь и сын Бапы-хана. Ты их тоже не страшись. Когда ты сядешь на пол, к тебе со свистом подвинутся две громадные желтые змеи. Это сам Бапы-хан и его жена. Держись с ним смело, иначе потеряешь к себе уважение, и мы не сможем найти дорогу назад, на поверхность земли.

Все так и вышло, как предсказал Шалкуйрык.

Когда желтые змеи превратились в людей — в мужчину и женщину, — увидел Ер-Тостик перед собой хана Бапы и его любимую жену.

— Добро пожаловать, Ер-Тостик! — приветствовал гостя хан. — Жители подземного царства уважают смелых людей, живущих на земле. Они не обидят тебя!

И серые змеи тоже приняли человеческий образ. Увидел Ер-Тостик стройного юношу и красивую девушку. Дети хана Бапы радостно приветствовали Ер-Тостика.

А две черные змеи превратились в черных рабов. С низкими поклонами подошли они к гостю, готовые служить ему.

Долго прожил Ер-Тостик в подземном царстве. За это время он узнал, что Бапы-хан сильно враждует с Темир-ханом. Несколько раз Бапы-хан сватал у него дочь за своего сына, но Темир-хан всегда отказывал.

Сказал Бапы-хан Ер-Тостику:

— Если ты привезешь ко мне дочку Темир-хана, то я отдам тебе в жены свою дочь.

И отправился Ер-Тостик сватать дочь Темир-хана. Ехать предстояло семь месяцев. Едет Ер-Тостик через пустынную степь и видит человека с ножом, притаившегося за деревом.

“Какое зло замышляет этот человек?” — подумал Ер-Тостик и начал наблюдать за ним.

Тут две сороки сели на ветку. Человек с ножом изловчился — вмиг срезал и переставил птицам хвосты. Даже не почувствовали сороки, какую проделку с ними совершил удивительный ловкач.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я слышал, что он спустился в подземное царство, и жду его на дороге.

— А каким искусством ты владеешь, чтобы быть товарищем Ер-Тостика?

— Мое искусство ты видел. Нет птиц более чутких, чем сороки. Но и они не заметили, как я переставил им хвосты. Я Вор-богатырь.

— А я Ер-Тостик, которого ты поджидаешь.

Отправились они в дальнейший путь вместе — Ер-Тостик и Вор-богатырь.

Повстречался Ер-Тостику еще один человек. На каждой ноге у него было привязано по большому камню, но бегал он так быстро, что догонял оленей, ловил их, а затем спутывал им ноги.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я слышал, что он спустился в подземное царство, и жду встречи с ним.

— А каким искусством ты владеешь, чтобы быть товарищем Ер-Тостика?

Когда мне нужно догнать оленя, я привязываю камни к ногам, а если надо догнать птицу, — отвязываю их. Я богатырь Ветроног.

— А я Ер-Тостик, которого ты ждешь.

Тронулись они дальше втроем: Ер-Тостик, Вор и Ветроног.

Повстречался им еще один человек. Он лежал, прикладывая к земле то правое ухо, то левое.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я слышал, что он спустился в подземное царство, и жду его на дороге.

— А каким искусством ты владеешь, чтобы быть товарищем Ер-Тостика?

— Я здесь слышу, о чем говорят люди, находящиеся на другом конце пустыни. Меня зовут богатырь Чуткое Ухо.

— А я Ер-Тостик, которого ты ждешь.

Отправились они дальше вчетвером: Ер-Тостик, Вор, Ветроног и Чуткое Ухо.

Шли, шли и видят: стоит высокая гора. Вдруг на их глазах она начинает расти. Подошли они ближе и увидели человека. Передвигал он горы с места на место. Легко поднимает — и ставит одну на другую.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я знаю, что он спустился в подземное царство, и жду его на дороге.

— А каким искусством ты владеешь, чтобы быть товарищем Ер-Тостика?

— Я обладаю великой силой и не знаю, куда мне ее деть. Со скуки я перекаत्याю горы с места на место. Меня зовут богатырь Горокат.

— А я Ер-Тостик, которого ты ждешь.

Отправились они дальше впятером: Ер-Тостик, Вор, Ветроног, Чуткое Ухо и Горокат.

Подходят к большому озеру. Смотрит на него Ер-Тостик и ничего понять не может. Вода в озере то исчезнет сразу, то вновь появится. И вдруг заметил Ер-Тостик сидящего в камышах человека с дудочкой во рту. Наберет он через дудочку воду в рот — и озеро высохнет до дна. Потом выпустит ее обратно — и озеро вновь наполнится до самых берегов.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я слышал, что он спустился в подземное царство, и жду его на дороге.

— А каким искусством ты владеешь, чтобы быть товарищем Ер-Тостика?

— Я могу проглотить любое озеро. Я богатырь Озероглотатель.

— А я Ер-Тостик, которого ты ждешь!

И двинулись они дальше вшестером: Ер-Тостик, Вор, Ветроног, Чуткое Ухо, Горокат и Озероглотатель.

Вечером подходят они к высокому холму. Сидит на нем человек и разглядывает луну.

Спрашивает Ер-Тостик:

— Кто ты такой? Что ты делаешь здесь?

— Я хочу быть товарищем Ер-Тостика. Я видел, как он спустился в подземное царство, вошел во дворец змеиного хана Бапы, выехал в страну Темир-хана и по дороге набрал себе пятерых товарищей. Я богатырь Всевидящий Глаз.

— Будь моим товарищем! — отвечает Ер-Тостик.

Отправились они дальше всемером: Ер-Тостик, Вор, Ветроног, Чуткое Ухо, Горокат, Озероглотатель и Всевидящий Глаз.

Только на седьмой месяц добрались они до страны Темир-хана и увидели пустынную местность. Население услышало, что к ним едет Ер-Тостик, и откочевало неизвестно куда.

Приложил богатырь Чуткое Ухо к земле уши и услышал далекий разговор. Говорит он Ер-Тостику:

– Народ откочевал в урочище, называемое “Недоступное человеку”.

Богатырь Всевидящий Глаз поднес ладонь к бровям и увидел, что население спряталось за широким утесом, находящимся за шестью горами и семью озерами.

Тут богатырь Горокат смахнул с дороги горы, а богатырь Озероглотатель проглотил воду из семи озер.

И очутился Ер-Тостик с шестью богатырями в ауле Темир-хана.

У Темир-хана гостил в это время Кеще-хан. Приехал он сватать ханскую дочь. Узнал Темир-хан, что Ер-Тостик прибыл от хана Бапы с тем же намерением, и объявил:

– Чьи сваты окажутся искуснее и хитрее, те и увезут из моего аула дочь.

И велел он заколоть для пира всех баранов, верблюдов и лошадей, пригнанных в подарок Кеще-ханом, а также и свой скот.

Начался пир, и собрался народ посмотреть на искусство обоих сватов.

Отвели Ер-Тостику праздничную белую юрту. Начали подавать угощение. Но сколько ни принесут жигиту кумыса и мяса, никак не могут насытить сватов Бапы-хана. Богатырь Озероглотатель один выпил весь кумыс и поел все кушанья, приготовленные для пира.

Несколько раз приказывал Темир-хан колоть новые стада баранов. Но все мясо в один миг исчезало в бездонной утробе Озероглотателя.

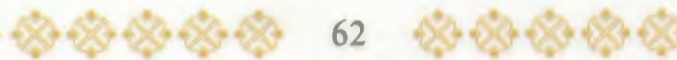
Посоветовал Кеще-хан Темир-хану:

– Надо в кушанье положить яду, чтобы эти обжоры не съели твоего последнего барана.

Услышал богатырь Чуткое Ухо этот заговор и сообщил Ер-Тостику. А тот послал Вора-богатыря на кухню. Вынул Вор-богатырь яд и переложил его в блюдо, предназначенное для Кеще-хана и его свиты.

Только проглотили они по одному кусочку мяса, как сразу же умерли. Так одержал Ер-Тостик победу над Кеще-ханом.

Кончился пир. Устроил Темир-хан байгу. Приказал вывести на нее

всех лучших скакунов. Ер-Тостик тоже стал готовить к состязаниям Шалкуйрыка.

Тут заговорила его лошадь человеческим голосом:

— Если коней запустят на далекое расстояние, то бег мой будет, как всегда, быстрым. Но если я буду скакать даже три дня, то вряд ли сумею остановиться. Поэтому, когда я стану приближаться, то натяни передо мной тройную веревку, скрученную из джута, льна и шелка. Если порвется она целиком — меня ты больше не увидишь. Я так промчусь, что не смогу остановиться. Если веревка уцелеет, я разобьюсь насмерть. Но если она порвется до половины, я, хотя и упаду, но все же останусь жив. Не теряй надежды, Ер-Тостик, на добрый исход!

Задумал Темир-хан уморить единственную лошадь Ер-Тостика. Нарочно назначает скачки на дальнейшее расстояние. Самые быстрые кони в состоянии пробежать его не меньше, как за неделю.

Умчались лошади, а гости стали смотреть борьбу.

Легко победил богатырь Горокат всех силачей подземного царства. Никто больше не захотел выйти с ним на единоборство. Стал показывать Горокат народу свою силу — поднимет ближнюю гору, как маленький камешек, и на место поставит.

Так проходит неделя в играх и развлечениях. Наступает срок возвращения лошадей. Идет народ встречать их. Говорит богатырь Чуткое Ухо Ер-Тостику:

— Я слышу топот копыт: приближаются лошади.

Богатырь Всевидящий Глаз добавляет:

— Я вижу облако пыли: это мчится наш Шалкуйрык!

Натянул тогда Ер-Тостик тройную веревку. Быстрее вихря мчится Шалкуйрык. Добежал до веревки и упал. Увидел Ер-Тостик: джутовая и волосяная веревки порвались, а шелковая уцелела.

Обращается он тогда к своей лошади:

— В Соркудуке отец мой сделал привал,
Большое несчастье он мне причинил.

Злой бабе-яге, чтобы душу спасти,
Точилку мою он оставил в залог.
Вот я оседлал самых лучших коней,
Поехал точилку свою выручать.
Сказала жена мне моя Кенжекей:
— Безводные степи лежат пред тобой,
Их даже не в силах кулан пересечь.
Пустыня за ними еще тяжелей —
Ее пролететь не под силу орлу!
Шестиногий конь не годится тебе —
От смирной кобылы родился на свет.
Семиногий конь не годится тебе —
От старой кобылы родился на свет.
Чтоб не обидеть мою Кенжекей,
Тебя оседлал я тогда, Шалкуйрык.
Я помощь твою не забыл, Шалкуйрык!
Крылом моим быстрым ты был, Шалкуйрык!
Советы давал мне в беде, Шалкуйрык!
Имел три души, но осталась одна.
Вставай, Шалкуйрык! Оживи, Шалкуйрык!
Мой верный товарищ, прошу я тебя!

Услышал Шалкуйрык слова своего хозяина, ожил и вскочил на ноги. Вышел он победителем в состязании. Остальные лошади прибежали через несколько дней.

Следующее состязание в беге Темир-хан устраивает для пеших жигитов. Отбирает он лучших своих бегунов с Мыстан-Кемпир* во главе. А Ер-Тостик выставляет богатыря Ветронога.

Прошли бегуны однодневное расстояние. Наступил вечер. Решили они переночевать, а с утра начать состязание.

* Мыстан-Кемпир — Баба Яга.

Мыстан-Кемпир говорит Ветроногу:

— Ты устал, голубчик. Спи крепко и ни о чем не беспокойся. Я сама разбужу тебя, когда будет нужно.

Понадеялся Ветроног на обещание Мыстан-Кемпир и крепко заснул. А когда проснулся, солнце уже стояло над самой головой. Все бегуны уже давно начали состязание и уже прошли больше половины пути. Догадался Ветроног, что старуха его обманула. Схватил он горсть песка и помчался догонять своих соперников. Бежал он так быстро, что в пути даже птиц обгонял. Настиг Ветроног бегунов и видит — впереди всех мчится Мыстан-Кемпир. Бросил он старухе песок в лицо. Начала старуха протирать глаза да ругаться и отстала. Прибежал Ветроног первым и принес победу Ер-Тостику.

Очень не хочется Темир-хану отдавать свою дочь за сына змеиного хана Бапы. Придумал он новую хитрую задачу для Ер-Тостика. Просит Темир-хан достать со дна озера потонувший котел, окружностью в сорок саженей.

Велит Ер-Тостик богатырю Озероглотателю осушить озеро. Но сколько ни старается богатырь, ничего не получается. Третья часть воды все время остается в озере.

Видит Шалкуйрык неудачу Озероглотателя. Предлагает он Ер-Тостику:

— Я достану котел. Когда я нырну в воду, наблюдай, какого цвета поднимается пена. Если белая, — значит все у меня благополучно, котел я поднял. А если пена будет красная, — значит не поднял, случилась беда, и я остался навсегда под водой.

И с этими словами нырнул Шалкуйрык на дно озера.

Смотрит Ер-Тостик на воду, какая пена появится на поверхности. Показалась белая пена. Обрадовался он — все идет хорошо. Но тут скоро появилась красная пена. Опечалился Ер-Тостик и запел:

— В Соркудуке отец мой сделал привал,
Большое несчастье он мне причинил.
Злой Бабе-Яге, чтобы душу спасти,

Точилку мою он оставил в залог.
Тогда оседлал я тебя, Шалкуйрык,
Точилку поехали мы выручать.
Хороший совет мне дала Кенжекей.
Крылом моим был ты и другом в пути,
С тобой обманули мы Бабу-Ягу.
Когда подскакал ты к Бабе-Яге,
Стал ниже полыни, чуть выше травы.
Точилку схватил я под носом у ней!
Ты помнишь, как мы уходили вдвоем,
И как по пятам мчалась Баба-Яга.
Шаталась гора, и шел каменный град,
Осколки кругом разлетались, как вихрь.
Ты камень громадный хвостом зацепил,
И треснула сразу под нами земля,
Открыв нам змеиное царство Бапы,
Я помощь твою не забыл, Шалкуйрык!
Крылом моим быстрым ты был Шалкуйрык!
Опорой ты был для меня, Шалкуйрык!
Советы давал мне в беде, Шалкуйрык!
Имел три души, но осталась одна.
Всплыви на поверхность воды, Шалкуйрык!
Мой верный товарищ, прошу я тебя!

На призыв Ер-Тостика поднимается из воды Шалкуйрык. К хвосту его привязан громадный котел. Вытащил он его на берег, встряхнул мокрой гривой и стал рассказывать Ер-Тостику:

— Очень глубокое озеро! С трудом я добрался до дна. Ты увидел на поверхности воды белую пену, когда я нашел котел. Схватил я его зубами, но никак не могу вытащить. Тут ты увидел красную пену. Пришлось подождать, пока отрастет мой хвост. Когда он стал достаточно длинным, я обвязал им котел и поднялся из воды.

Отдал Ер-Тостик котел Темир-хану. Но тот задумал уже новую хитрость. Решил он сжечь Ер-Тостика с шестью богатырями.

Велел Темир-хан построить сарай из толстого железа. Обманом завлек он в него Ер-Тостика с товарищами. Как только вошли они, дверь за ними закрыли на семь замков. Обложили сарай со всех сторон дровами и зажгли огромный костер.

Но богатырь Горокат ударил дверь ногой, и распахнулась она настежь. У богатыря Озероглотателя находилась за щекой вода целого озера. Выпустил он ее на дрова и загасил огонь.

Ничего больше не мог придумать Темир-хан. Понял он, что перехитрить Ер-Тостика невозможно.

Привел Темир-хан свою дочь и сказал:

— Вот тебе невеста для ханского сына. Ты победил сватов Кещехана и меня.

И тогда тронулся Ер-Тостик в обратный путь вместе с шестью богатырями, сослужившими ему верную службу.

По дороге богатыри один за другим отстали от Ер-Тостика на тех самых местах, где он раньше их встретил.

Каждый богатырь, прощаясь говорил:

— Дальше для меня нет дороги!

Привез Ер-Тостик невесту для ханского сына. Доволен остался Бапы-хан. Отдает он в жены свою дочь Ер-Тостику и говорит:

— Проси у меня, чего хочешь. Все тебе дам.

— Ничего мне не надо, — отвечает Ер-Тостик, — я хочу одного — выйти из подземного царства и вернуться на родину.

— Твое желание будет исполнено.

Дал Бапы-хан Ер-Тостику много проводников и сам указал направление.

Отправился Ер-Тостик на поверхность земли. Ехать ему предстояло шесть месяцев. Дорога шла через непроходимые мертвые пустыни. Даже орлы здесь опасались летать. Все проводники погибли в

пути. Умерла и дочь Бапы-хана. В живых осталась только ее рабыня Кункей.

Миновали путешественники пустыню. Едут степью и подъезжают к роднику. Возле него росло дерево. Присели Ер-Тостик и Кункей отдохнуть. Никак уснуть не могут. На верхней ветке жалобно запищали птенцы, поднялся Ер-Тостик и видит: по стволу дерева ползет к ним удав. Поднял Ер-Тостик лук и выстрелил ему в голову. Упал удав мертвым, и птенцы сразу успокоились.

Лег спать Ер-Тостик. Проснулся он от сильного ветра и страшного шума. Это прилетел двуглавый орел-великан и сел на дерево. Одна голова у него была птичья, другая человечесья. А раскрытое орлиное крыло покрывало такое пространство земли, какой всадник мог проехать только за месяц.

Набросился орел на Ер-Тостика. Но тут запищали птенцы и сказали что-то орлу.

И заговорила человечесья голова орла:

— Зачем ты пришел в мои владения, Ер-Тостик? Сюда не ступала еще нога человека. Или ты задумал охотиться на моих птенцов?

Отвечает Ер-Тостик:

— Я житель земли и заблудился. В твои владения попал случайно. Птенцам твоим никакого зла я не причинил, а даже спас их от удава. Он мертвый лежит перед тобой. Если не веришь мне, спроси своих птенцов.

Подтвердили птенцы слова Ер-Тостика.

Спрашивает орел:

— Скажи, Ер-Тостик, что ты хочешь? Все для тебя сделаю.

Поведал Ер-Тостик о своих похождениях в подземном царстве и говорит:

— Одного я хочу — вернуться на поверхность родной земли.

Обещает орел:

— Хорошо!

Ер-Тостик, Шалкуйрык и Кункей забрались на орлиное крыло. Не успели они оглянуться, как очутились на земле.

Вырвал орел из своего крыла маленькое перо. Сказал Ер-Тостику на прощание:

— Возьми это перышко. Оно обладает волшебной силой. Когда случится с тобой беда, потри его белым камнем, и я выручу тебя.

Взмахнул орел крыльями и улетел. Обогрелся Ер-Тостик под горячими лучами солнца и крепко заснул. Не боялся он на земле никакой опасности. А опасность Ер-Тостику угрожала большая.

Пока он находился в подземном царстве, Бекторы задушила Бабу-Ягу. Отомстила она старухе за то, что та проворонила Ер-Тостика. У Бабы-Яги был сын — Шоин-Кулак*.

Вот говорит ему Бекторы:

— Ер-Тостик не может оставаться под землей. Проследи, когда он выйдет, излови живым и приведи ко мне. Но если упустишь его, как упустила твоя мать, — не жди от меня пощады.

Дни и ночи караулил Шоин-Кулак возвращение на землю Ер-Тостика. Нашел он его спящего. Связал по рукам и ногам и притащил к Бекторы.

Приказала Бекторы бросить Ер-Тостика в глубокий колодец, Кункей отдать в жены Шоин-Кулаку, а Шалкуйрыка держать в путах.

Много лет просидел Ер-Тостик на дне колодца. Родила за эти годы Кункей сына Шоин-Кулаку. Только для Шалкуйрыка никак не могли найти подходящих пут. Все время лошадь рвала их на части.

Однажды оседлал Шоин-Кулак Шалкуйрыка и поехал на охоту. На обратном пути спутал он ноги лошади ремнем длиной в сорок сажень. Но сыромятный ремень не мог долго держаться. Развязался один конец, и вырвался Шалкуйрык на свободу. Помчался он к колодцу, где томился Ер-Тостик. Начал рыть землю копытами и сбросил ремень в колодец. Увидел Ер-Тостик привязанный к нему белый камень. Достал

* Шоин-Кулак — Чугунное Ухо.

он перышко, подаренное орлом, и потер его. Тут мигом прилетел двуглавый орел. Вытащил он Ер-Тостика из колодца, развязал ему руки и ноги и говорит:

— Тебя я освободил, но осилить Шоин-Кулака никак не могу. Душа его находится не при нем. Ты избавишься от него лишь тогда, когда найдешь место, куда он прячет свою душу. Постарайся найти ее. Тогда ты будешь свободен.

Улетел орел, а Ер-Тостик вскочил на Шалкуйрыка и поскакал в аул Шоин-Кулака. Тут его с плачем встретила Кункей. Рассказала она Ер-Тостика, как мучает ее злой муж.

— Освободи меня от него, иначе я умру! — просит Кункей.

— Хорошо! — обещает Ер-Тостик.

Узнал он, что Шоин-Кулак сильно любит своего сына, и научил Кункей, как выведать тайну.

Ер-Тостик выкопал яму под колыбелью ребенка и спрятался в ней.

Поздно вечером приехал Шоин-Кулак. Весь день искал он убежавшего Шалкуйрыка и очень устал. Накормила Кункей мужа и уложила в постель. Сама же стала качать колыбель сына и незаметно ущипнула его. Заплакал ребенок.

Говорит Шоин-Кулак:

— Убаюкай его!

Стала Кункей баюкать, а сама еще сильнее ущипнула ребенка, заплакал сын громче.

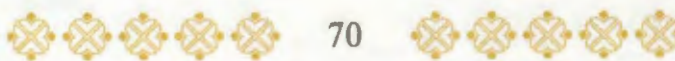
Спрашивает отец:

— Почему он плачет?

Отвечает Кункей:

— Ребенок говорит: “Должно быть, я сын не Шоин-Кулака, а Ер-Тостика. Если бы Шоин-Кулак был родной отец, он мою душу спрятал бы вместе со своей. А он до сих пор скрывает, где находится его душа. Ер-Тостик мне бы давно рассказал!”

Поверил Шоин-Кулак словам Кункей и говорит:

— Пусть не болтает сынок глупостей. Отец его не Ер-Тостик, а я. Если же сын хочет знать, где моя душа, я ему скажу.

Тут Шоин-Кулак удалил Кункей из юрты, а сам подошел к колыбели и шепчет на ухо сыну:

— Свою душу я при себе не храню. Она далеко отсюда. Возле родника Борык-Булак пасутся дикие козы. Среди них есть Черная коза. В животе она носит девять черных сундучков. В самом маленьком девять цыплят. Это моя душа! А если, сынок, твоей душе тесно в твоём маленьком теле, она может соединиться с моей. Но об этом никто не должен знать, иначе нас может постигнуть смерть.

Погладил Шоин-Кулак сына по голове, лег в постель и сразу уснул. А Ер-Тостик выбрался потихоньку из ямы и поехал к роднику Борык-Булак. Схоронился он возле водопоя и стал поджидать.

Ровно в полдень прибежали сорок диких коз. Постояли они вблизи родника, понюхали воздух и умчались.

Немного погодя появились новые козы. Посмотрели по сторонам, посоветовались между собой и тоже скрылись.

А день стоял жаркий. Жажда сильно мучила животных. Все время стремились козы к воде, да не решались подойти.

Говорит одна коза:

— Возле воды я слышу чужой запах.

Другая подтверждает:

— Он похож на запах человека.

А третья добавляет:

— Должно быть, это враг Шоин-Кулака.

Услышала Черная коза последние слова и мигом умчалась.

Тогда Ер-Тостик начал успокаивать коз. Сидит в камышах и поет:

— Приветствую вас, сорок коз, у чистой, прозрачной воды!

Не вижу я Черной козы: хранитель души, где же ты?

Свободное время найдя, тебя повидать я пришел.

Хранитель души, подойди, явился проведать тебя!

Прозрачна вода в роднике – напейся прозрачной воды!
Ер-Тостика я победил, жену молодую отнял.
Почуяла запах его. Ко мне от него он пристал!
Не бойся, скорей подойди, нам надо поговорить!
Я душу сынка своего доверить желаю тебе.
Зову я тебя, подойди – чужого здесь нет никого!

Но не верят козы Ер-Тостик. Стоят в отдалении, между собой переговариваются. Каждую минуту готовы умчаться.

Рассердился Ер-Тостик:

– А если у Черной козы доверья к словам моим нет,
Обиды я ей не прощу! Будь проклято имя мое,
Имя Шоин-Кулака, коль угрозы не выполню я!
Пусть гончая лишь прибежит ко мне, собака моя,
Заставлю я ноги тогда у черной козы ободрать!
Ручьем чтобы кровь пролилась у Черной трусливой козы!

Посоветовались козы и пошли потихоньку к роднику. Но к самой воде не подходят. Притаился Ер-Тостик в камышах. Даже дышать перестал. Приблизились козы к воде, осмотрелись по сторонам, опустили осторожно головы. А Черная коза, самая пугливая, после всех подошла. Тоже голову наклонила, начала пить.

Утолили козы жажду. Стали уходить одна за другой.

А Черная коза никак напиться не может. Пьет и пьет. Надулся у нее живот от воды. Почти земли стал касаться.

Тут прицелился Ер-Тостик из лука, пустил стрелу и распорол козе живот. Девять черных сундучков выпали на землю. Схватил Ер-Тостик самый маленький, открыл его и видит: девять цыплят ворошатся.

Восьми он сразу же головы свернул, а девятого пощадил. Хотел посмотреть на Шоин-Кулака еще живого. Оставил ему девятуя часть души.

Сунул Ер-Тостик черный сундучок с цыпленком себе за пазуху, вскочил на Шалкуйрыка и поскакал в аул Шоин-Кулака.

Встречает его Кункей возле юрты. Спрашивает Ер-Тостик:

– Как Шоин-Кулак?

– Плохо! Чуть живой!

Вошел Ер-Тостик в юрту и видит в ней умирающего Шоин-Кулака. Брови у него шевелятся, а сам чуть дышит.

Усмехается Ер-Тостик:

– Эй, богатырь! Чего лежишь?

Тут Шоин-Кулак как накинется на него! Завязалась борьба. Ер-Тостик рассчитывал быстро одолеть противника. В нем ведь только одна девятая часть души осталась. Но чувствует он, что к Шоин-Кулаку прежняя сила возвращается. Упал Ер-Тостик на землю. Показалось ему, что гора свалилась на него, а тело словно кто железной решеткой стянул.

Задыхается Ер-Тостик от усталости. Потом обливается. И стал он тут умолять Кункей:

– Из подземного царства змея – хана Бапы
Проводила одна нас на землю Кункей,
Чтобы рабство найти здесь и тягостный плен
В доме мужа Шоин-Кулака своего.
Реки слез пролила от него ты, Кункей!
Вся надежда моя на тебя лишь сейчас.
Силы слабнут мои, смерть готовит злодей.
Ты приблизься ко мне, не пугайся, Кункей!
Есть за пазухой здесь у меня сундучок,
Ты возьми поскорей и замочек открой.
В нем цыпленок сидит – ему шею сверни,
Умоляю тебя – мне в беде помоги!

Быстро вытащила Кункей из-за пазухи Ер-Тостика черный сундучок. Открыла крышку. В нем восемь цыплят сидят и пищат.

Закричал Ер-Тостик в ужасе:

– Рви им головы скорей!

Как только оторвала Кункей голову последнему — восьмому цыпленку, так Шоин-Кулак сразу же дух испустил.

Тут понял Ер-Тостик, почему к Шоин-Кулаку сила вернулась. Пока шла борьба, цыпленок вывел еще семь цыплят. Хорошо еще, что не восемь! А то с целой душой был бы непобедим Шоин-Кулак!

Прилег усталый Ер-Тостик отдохнуть в юрте Кункей. Вдруг слышит он из колыбели голос сына Шоин-Кулака:

— Не радуйся, Ер-Тостик! Я отомщу тебе за смерть отца!

Тогда Ер-Тостик связал мальчишке руки и ноги и вместе с колыбелью бросил в воду.

Уничтожил Ер-Тостик своих врагов, сел на Шалкуйрыка и отправился домой на родину. А здесь отец и братья уже давно забыли о нем. Решили, что погубила его Баба-яга.

Только одна Кенжекей не теряла надежды на возвращение Ер-Тостика. Терпеливо ждала она, когда Куба инген принесет верблюжонка. В тот день, как загадала Кенжекей, Ер-Тостик или домой вернется, или узнает она о его смерти.

Однажды утром не нашла Кенжекей Куба инген на своем обычном месте и отправилась на розыски верблюдицы. Ищет она Куба инген, а сама поет:

— В путь далекий, когда отправлялся Ер-Тостик,
То клятву дала ты мне Куба инген:
Иль в день возвращения, иль в день его смерти
Принести верблюжонка.
Куда же исчезла сегодня так рано,
Моя Куба инген?
Что сердце верблюжье тебе подсказало?
Муж умер сегодня? Домой ли вернется?
Горюю давно я, не зная покоя.
Утешь мою душу, дай знать поскорее
Мне, Куба инген!

В это время развязался платок на поясице Кенжекей и запутался в ногах. Насторожилась Кенжекей:

– С поясицы моей развязался платок,
Развязался платок не случайно!
Об Ер-Тостике новость услышать должна –
Завязала платок я с загадкой!

Тут наткнулась Кенжекей на Куба инген и увидела возле нее маленького верблюжонка. И тут же показался старик на белой хромой лошади. Платок у Кенжекей совсем свалился с ног.

“Должно быть, старик везет мне извещение о смерти Ер-Тостика!” – подумала Кенжекей и заплакала.

Но белая лошадь громко заржала. Сразу узнала Кенжекей Шалкуйрыка. А Ер-Тостик узнал Кенжекей, хотя она тоже была седая и старая.

Обнялись они и сразу помолодели от радостной встречи.

Превратился Ер-Тостик в молодого жениха, Кенжекей в невесту, а Шалкуйрыку снова стало пять лет.

После веселой свадьбы они жили долго и очень счастливо.

КЕДЕЙДІҢ ҮШ БАЛАСЫ

ртеде бір кедей болыпты. Ол кедейдің үш баласы болыпты. Үлкен баласының аты – Әшкен, ортаншы баласының аты – Мүшкен, кіші баласының аты Жұмакелді екен. Үйінде отырып, күнелте алмайтын болған соң, үш бала әкесінен рұқсат алып, алыс жерден кәсіп іздеуге шықпақшы болады.

Сөйтіп олар кірлерін жуғызып, бір қоржын малта алып, жүріп кетеді. Бұлар ұзын жолға түскен кезде, артынан әкесі айғай салып, шақырады.

– Тоқтаңдар, әкеміз шақырады, тосайық, – дейді Әшкен. Балалары тоқтап, әкесін тосып алады.

– Карақтарым, жолдарың болсын! Осы кетіп бара жатқан жақтан қалың қопа кездесе, қонбандар, түстенбендер. Одан әрі өте бергенде, жалғыз мола кездеседі – оған да қонбандар да, түстенбендер де. Онан өтсеңдер, көп мола кездеседі, оған да қонбандар да, түстенбендер де... Ал енді қош, аман болыңдар! – деп, шал қалып қояды.

Балалар жүріп кетеді. Айлардан ай өтті, күндерден күн өтеді. Тек мойындары ырғайдай, биттері торғайдай болғанда, кіші бесін кезінде бір қалың копа қамысқа жетеді. “Әкеміздің айтқаны бар, қонбайық, қопадан шыға қонайық”, – десіп, әрі қарай жүре береді. Бірақ қанша жүрсе де, қопаның шеті көрінбейді. Күн батып, қас қарайып, түн болады.

– Қой, не де болса, құдайдың өмірімен болар. Қонайық, әйтпесе, адасамыз, – дейді біреуі.

Қалғандары мұны мақұлдап, қонады. Әшкен күзетте тұрады, қалғандары ыстықтарын ішіп, ұйықтап қалады.

Біраз уақыттан кейін айдың бетін бұлт жабады. Бұлт түйілген бетімен, жатқан адамдарға қарай дауылдатып, бет алады. Ол жер ба-

уырлап, төмендей бастағанда, қолына қанжарын алып, Әшкен де бұлтпен араласа кетеді. Не екенін өзі де білмейді, – қап-қараңғы. Әйтеуір қолына жанды нәрсе сияқты бірнемені ұстағандай болды. Алысып-алысып, әлден уақытта жерге ұрады. Маңдайының терін бір сыпырып, жан-жағына қараса, таң да сарғайып, атып қалыпты. Астында жатқан жеті басы бар сары құс екен. Бастарын кесіп-кесіп тастап, жонынан қайыс тіліп алады. Алған қайыстың ұзындығын өлшеп жіберсе, ұзындығы төрт жүз қарыс болыпты. Бүктеп, қалтасына салып алып, таң атқан соң, інілерінің қасына келіп, жатып қалады.

Таңертең үшеуі тұрады да, ыстықтарын ішіп, жүріп кетеді. “Сен не көрдің?” – деп, інілері сұрамайды. “Мен мынаны көрдім”, – деп, бұл айта қоймайды. Бұларға көсіп жөні түзу кездеспейді, анау-мынау іске шатылмайды.

Жүре-жүре, бір жалғыз молаға кездеседі. Олар алдыңғыдан аман өткен соң, әкелерінің айтқанын есіне де алмай, сол жерге қона кетті. Бұл жолы күзету кезегі Мүшкенге тиеді. Қалғандары ыстықтарын ішіп, жатып қалады. Күзетте тұрған Мүшкен “Әкеміз не себептен бұл моланың жанына қонбаңдар? – деді екен, білейінші” – деп, молаға жақын келді. Ай қараңғы, түн. Моланың жан-жағынан айналып жүріп, ішіне кірсе, бүйірде жатқан бір тас моланың ішін жарық қылып тұр екен. Тасты көтерсе, астынан бір есік шығады. Кіріп келсе, үй іші толған алтын екен. Ауыз жағында тағы бір есік ашып кірсе, жеті басты бір дәу жатыр екен. Оны барып, оятса, ол тұра салып, Мүшкенмен алыса кетеді. Алысып-алысып, әлден уақытта Мүшкен алыпты алып ұрып, алты басын кесіп алып, бір басын қалдырады. Сонда алып:

– Енді мені өлтірме, дос болайық, – деп бір топ кілтті суырып берді. Өзі ертіп жүріп үй ішін аралатса, үй толған алтын, қазына екен. Мүшкен бәрін көріп шыққан соң, кілтті қалтасына салып алады. Дәудің қалған басын тағы қағып алып, өлтіріп, көме салып сыртқа шықса, таң да атқан екен. Туысқандарының жанына келіп, жатып қалады. Ертеңіне тұрып, ыстықтарын ішіп, жүріп кетеді.

“Мен – осыны көрдім” – деп, ол айтпайды, туысқандары сұрамады.

Олар біраз күн өткенде күн бата көп мола кездеседі. “Бұл да бір белгілі жер екен”, – деп, қонады. Ендігі күзеттің кезегі Жұмакелдіге келеді. Екі ағасы ыстықтарын ішіп, жатып қалады. Жұмакелді күзетте тұрады. Әлден уақытта Жұмакелдіге ой түседі де, көп моланың ішіне кіреді. Аралап келе жатса, жердің астынан у-шу дауыс шығады. Тыңдап тұрса, дауыс:

– Алпысымызға алпыс табақ жаса! – дейді.

– Маған да бір табақ жаса! – деп, бұ да айғай салды. Сөйткенше болмай, аяғының астынан біреу шыға келеді. Шығып, Жұмакелдіні жетектеп, бір тесіктен сатымен алып түседі. Бір үлкен үйге кіріп келгенде толып отырған дәулерді көреді. Бас-аяғы алпыс дәу екен. Олардың патшасының сұлу қызы бар екен. Соны ханнан зорлап, алпыс дәудің қай мықтысы алмақ екен. Сөйтіп, күресуге дайындалып жатыр екен. Бұлар қашан бірін-бірі жеңіп, ең мықтысы жыққанша, осылай тұрмақ екен. Хан күн сайын бұлардың кешкі қонақасыларына алпыс түйе, түстіктеріне алпыс ту қойдан сойып беріп, күтіп тұрады екен. Хан өз ықтиярымен емес, қорыққанынан сөйтеді екен. Мән-жайға қанған Жұмакелді де бір жерден отырады. Бір табақты қайқайта бес кісі әрең көтеріп келіп, Жұмакелдінің алдына қояды. Жігіттер былай кеткенше, бұл етті жеп, сүйегін мұрнынан шығарып, табағын қайтарып беріпті. Осылай деп, айтып берген соң, дәулер қорқып, тағы бір табақ ет апарып береді. Оны да қағып салады. Осымен, Жұмакелді алпыс бір табақты түгел жеп қояды. Енді қалған дәулерге тамақ қалмайды. Дәулер патшаға кісі жіберіп:

– Қазір алпыс бір ту бие жеткізсін! – деп, бұйырады. Жұмакелді бір оңаша үйге барады да дәулерге:

– Мен шақырғанда бір-бірлеп келіп тұрындар, – дейді.

– Жарайды, тақсыр! Барайық, – деседі дәулер.

Алпыс бір табақты Жұмакелдінің бір өзі жеген соң: бұның күші алпысымыздай болды, – деп дәулер қайғырып, үрпиісіп қалады. Олар

бір-бірлеп келіп тұрады. Бұл бастарын ала береді. Сөйтіп, алпыс дәуді түгел өлтіріп, алпысының алпыс құлағын кесіп алып, орамалға түйіп, қалтасына салып алады. Кірген тесігінен жердің үстіне шығып, ағаларының жанына келіп, жатып қалады. Таң атқан соң тұрып, ағаларын оятып алады да, ыстықтарын ішіп, жүріп кетеді. “Түнде не көрдің?”, – деп, ағалары сұрамайды. “Мен мынаны көрдім”, деп, ол да айтпайды.

Бір үлкен шаһарға келеді, у-шу айқай, жыйын, топыр.

– Бұл не? – деп, сұрайды үш жолаушы.

– Бұл біздің, ханның қызына таласып, күш сынасып жатқан дәулер бар еді. Хан қорыққаннан оларға күніне алпыс түйе, алпыс ту қойдан қонағасы мен түстік беретін. Ол үшін хан елге салық салып, елдің әбден мазасы кетіп тұр еді... Сол дәулерді бір тәңір жарылқағыр өлтіріп, алпысының алпыс құлағын кесіп әкетіпті. Енді ханымыз: “сол дәулерді өлтірген кісіге қызым мен тағымды берем”, – деп, той қылып жатыр. Бірақ, ол адам табылмай жатыр, – дейді.

Бұлардың онымен жұмысы болмай, оңаша бір кемпірдің үйіне барып, жата береді. Жұрт әбден сергелденге түседі. Алпыс дәуді өлтірген адам табылмайды. Анау да келеді: “Мен өлтірдім!” – деп; шамасы келген біреулердің құлағын кесіп алып, мынау да келді: “мен өлтірдім!” – деп. Бірақ, әрбір дәудің құлағының орны пілдің құлағындай болса, табылған құлақтың үлкендігі кішкене мысықтың құлағындай-ақ болып шығады. Сөйтіп, дәулерді өлтірген кісі табылмайды. Жұрттың бәрі шақырылып болады. “Елде енді кім қалды?” – дегенде:

– Пәлен кемпірдің үйінде бір үш жолаушы қалды, – деседі.

– Шақырындар! – деп бұйрық береді хан. Шақырушы келіп, қонақтарға:

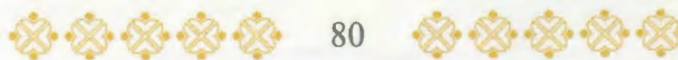
– Сіздерді хан шақырады! – дейді.

– Қалжырап жатырмыз, бара алмаймыз, – деді жолаушылар.

– Ханға: “келмейді” деген хабар сап ете қалады.

– Шақырып кел! – деп, уәзірін жұмсайды. Бас уәзірі келіп:

– Сіздерді хан шақырады! – дейді.

– Біз әлгіде: “Бара алмаймыз”, – дегенбіз, бара алмаймыз. Жұмысы болса, хан өзі келсін! – деп, ақырысады. Уәзір сасқанынан ханға барып:

– Бара алмаймыз! Жұмысы болса, хан өзі келсін!”, – деді, – дейді.

Хан аз ойланып, “Осылар болмаса игі еді!” – деп, сескеніп, өзі келеді. Үш жігітті үйіне ертіп әкеліп, жақсылап қонақ қылады.

– Жігіттер, қайдан келе жатқан адамдарсыздар? Қандай ерліктеріңіз бар? Мына өлген дәуден не хабарларыңыз бар? – деп сұрайды.

Ханның алдына Әшкен тіліп алған теріні тастайды. Мүшкен бір қалта кілтті тастайды. Жұмакелді алпыс құлақты тастайды. Барлығын хан алдына алып салып отырып, басын шайқайды.

– Мынау жетібасты дәу мен сары құс, жалғыз моладағы алтынға таласқалы жүз жылдар болды. Ақыры, екеуі де өлген екен, – дейді. Ертеңіне хан ат шаптырып, той қылады. Алпыс ала ат, жетпіс желбас ат сойып, жұртын түгел жияды. Сөйтіп, қызы мен тағын Жұмакелдіге бермекші болады. Жұмакелді:

– Қызыңды берсең, үлкен ағама бересің; бермесең, мен алмаймын, жол соныкі, – дейді.

Ханның бермейтін әлі қайсы! Тағын да, қызын да Әшкенге береді. Әшкен хан болып тұрады. Біраз жатып, екі інісі тағы жол жүрмекші болады. Азық-түлігін дайындап, ертеңіне жүруге бет алады. Қош айтысып, кетіп бара жатқан екі інісін Әшкен қайта шақырып алып:

– Сендердің қандай ерліктерің бар? – деп сұрайды.

– Жай батырлығымнан басқа, қысылғанда бір теңіздің суын бір-ақ ұрттап аламын, – дейді Мүшкен.

– Батырлығымнан басқа, мынадай қасиетім бар: жаным өзімде емес; денемде қырық құлаш бүктемелі семсерім бар, сол кетсе, өлем; ол кетпесе, атса да өлмеймін, суға батпаймын, отқа күймеймін, – дейді Жұмакелді.

– Ал, өзіңнің хабарыңды қалай біліп тұрамыз? – дейді екі інісі.

– Қам жемендер. Сендердің аман-жамандарыңды аспандағы жұлдыздан өзім білім отырамын, – дейді Әшкен.

Қош айтысып, екі бала жүріп кетеді.

Екеуі айлардан ай, жылдардан жыл өткенде, бір шаһарға келіп жетеді. Қаланың шетіндегі бір үйге келіп, түсе қалса, бір кемпір отыр екен.

– Е, шеше, не болды? Неге жылайсыз? – дейді бұлар.

– Ой, қарақтарым-ай, мен жыламай кім жыласын?! Бүгін жалғыз қызымнан айырылып отырмын, – дейді.

– Е, неге айрылдыңыз?

– Қарақтарым-ау, неге дерің бар ма? Елімізге бір айдаһар келгелі биыл екінші жыл. Содан бері күніне бір ту қойдан, бір қыздан жеп тұрады. Бүгінгі бесін кезінде кезек маған келіп, бала дегенде, жалғыз қызым бар еді, соны жеді, ертең кезек ханның қызынікі, – дейді.

– Шеше, жылама! Балаңның орнына бала боламыз, – дейді екі жолаушы.

Кемпір сорлы қуанып қалып, оларды күтіп, кірлерін жуып, жақсылап ас-ауқатын береді.

Ертеңіне қонақтары асыңқырап тұрып, жиналып, айдаһардың келетін жағын кемпірден сұрайды.

– Қаланың мына жағында үш шақырым жерде жалғыз киіз үй бар. Бесін кезінде айдаһар соған келеді, – дейді кемпір.

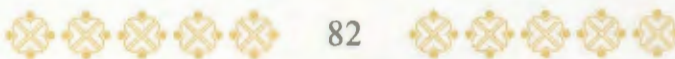
Екі жігіт өзара кеңесіп, Жұмакелді бармақ болады. Жұмакелді жүгіріп отырып, кемпір айтқан қаланың шетіндегі жалғыз ақ үйге кіріп келеді. Үйде ай десе – аузы, күн десе – көзі бар, бір сұлу қыз отыр екен. Жігітті көріп қыз күліп жібереді.

– Неге күлдіңіз? – дейді жігіт.

– Жас жігіт, ажалға кіріптар болдың ғой! – деп, күлдім, – дейді.

– Айдауыңызда кіріптар болмасақ, ажалға кіріптар болмаспыз, – дейді де, Жұмакелді табалдырықты бір кісі сиятындай етіп қазып, өзі сонда жатады. – Ұйықтап қалсам, “менің қолым емес, пайғамбардың қолы”, – деп, үстіме бір уыс топырақ тастаңыз, – дейді қызға.

Әлден уақытта жауындатып, дауылдатып, айдаһар келе жатады.

Үрейі ұшқан қыз олай жүгіреді, былай жүгіреді. Жігіттің тірсегіне пышақты салып, ырғайды. Жігіт сонда да оянбайды.

Жігіттің айтқаны есіне түсе қалып: “Менің қолым емес, пайғамбардың қолы”, – деп, бір уыс топырақты тастай бергенде, жігіт ұшып тұра келді. Қараса, айдаһар келіп қалған екен. Жігіт жүгіріп шыққанда, айдаһардың демі оны өзіне тартып, дедектете жөнеледі. Жігіт қырық құлаш семсерін жазып, көлденең ұстай қалғанда, айдаһар жұтып жібереді. Семсер айдаһарды екі айырып тастайды. Жігіт айдаһардың құйрығынан сыпырылып қалады. Мұны көре сала, қыз да жігітке қарай жүгіреді. Жігіт семсерді жинап алғанда, қыз да келіп: “Мен сендік!” – деп, етегінен ұстай алады. Жігіт тұра жөнелгенде, қыз артқы етегін кесіп алып қалады. Жігіт кете береді. Қыз белдеудегі боз қасқа ту қойдың жібін мойнына байлап қоя беріп, өзі етегін түріп алып, үйіне қарай тартады.

Қойшы қой бағып жүрсе, боз қасқа қой қойға келіп қосылады. Қойшы көре сала, қойды тастап, сүйінші сұрап, елге қарай шабады. Хан бесін намазын оқиын деп, дәрет алып жатқанда, қойшы келіп, ханнан сүйінші сұрайды.

– Қызың жүгіріп келеді, боз қасқа қой қойға келіп қосылды. Қызың тірі қалды! – дейді.

Хан нанбайды. “Осы антұрған сандырақтап, баяғы желініп қалғанды айтып тұр ма?” – деп ойлады. Сөйткенше болмай, қыз да келеді. Хан жылап көрісіп:

– Е, қайтып босадың? – дейді.

– Бір жігіт келіп айдаһарды өлтіріп, мені тірі алып қалды, – дейді қызы.

– Ол жігіт қайда?

– Қашып кетті.

– Қайда қашып кетті, неге айырылдың? – дейді хан.

– Қалаға қарай қашып кетті, ұстай алмай калдым, – дейді қыз.

– Белгіге ешнәрсе алып қалдың ба?

– Артқы етегінен кесіп алып қалдым, – дейді қыз. Хан ертеңіне ел-жұртын жиып, той қылып, жұрттың бәрін шақырады.

– Айдаһарды өлтірген адамға қызым мен тағымды берем, – дейді.

Жұрттың бәрі артқы етегін кесіліп қалған киімдерін әкеледі. Бірақ қыз әкелген кесінді оған дәл келмейді. Қыздың өзі де: “Бұл емес!” деп азар да безер болады. Елде енді кім қалды екен? – дегенде: “пәленнің үйіндегі қонақтар келген жоқ”, – дейді біреулер.

Шақыруға хан бұйрық береді. Шақырған соң қонақтар да келеді. Келуі-ақ мұң екен, қыз:

– Мына жігіт! – деп, Жұмакелдіні құшақтай алады. Етектегі салыстырса, дәл шығады.

– Мен қызымды, тағымды беремін, – дейді хан.

– Берсең мынау бірге тұрған ағама бересің, – дейді Жұмакелді. Хан қайқалаққа салып;

– Ойланайық, – дейді, ақырында: – Бермеймін, айдаһарды өлтірген батыр өзің, ағаң батыр емес, – деген сөзге келеді. Жұмакелді:

– Ендеше мынау ағам тұрғанда, мен алмаймын, – дейді.

Батырдың тіресіне шыдасын ба? Ертеңіне: “береміз”, – деп, хан ат шаптырып, той жасап, қызын Жұмакелдінің ағасына ұзатып, тағын қоса береді.

Мұнан кейін Жұмакелді ағасының үйінде асықпай дем алып, біраз күннен соң, азық-түлігін дайындап алып, қайта жолға шығады.

Күндерден күн өтті. Жұмакелді бір шаһарға жетеді. Шаһардың бесалты шақырымдай жерде төбесі аспанмен тілдескен, ақ күмбез үй тұрады. Оған қарамай, Жұмакелді қаланың жанындағы бір кішірек қараша үйге кіреді. Үйде тағы бір кемпір жылап отыр. “Ойпырым-ай! Осы мен жүрген жерде өңкей жылап отырған кемпір! Қайыры болса игі еді?” деп ойлап:

– Шеше, неге жылайсың? – деп сұрайды Жұмакелді.

– Ой, шырағым, мен жыламай, кім жыласын, жан дегенде, жалғыз ұлым бар еді. Анау ақ күмбез үйде ағайынды алып тұрады. Олардың бір

сұлу қарындасы бар еді. Соны осы шаһардың ханы алмақ болып, күллі елдің жастарын әскерге жиып, сол ағайынды үш алыпқа жиған әскерін қырғызып, өзі қашып келді. Сол қырылған әскердің ішінде менің балам да кетті, – дейді.

Жұмакелді ол ақ күмбез үйге қалай баруға болатынын сұрайды. Кемпір: оған баратын үлкен жол жоқ екенін, тек, бір соқыр соқпақпен, жалғызаяқ жолмен баруға болатынын айтады. Мұның бәрін көңіліне түйіп, жігіт жатып қалады. Ертеңіне тұрып, кешегі айтқан жолға түсіп, теңізбен айналып жүріп отырып, ақ күмбез үйге келеді.

– Үйде кім бар? – Шық бермен! – дейді.

Үйде отырған алыптың ең үлкені ең кішкенесін жұмсайды.

– Бар, бір азамат шақырады. Бар да өлтір денесін мұнда алып кел! – дейді.

Дәу шыға келгенде, Жұмакелді басын кесіп алып, бір жақ жанына қояды. Үйде отырған екі дәудің үлкені ортаншысын жұмсап.

– Бар! Әлгі антұрған бізге етінен бір жапырақ бермей жеп қояйын деп жатыр ма? – дейді.

Ол да шыға келгенде, Жұмакелді оның да басын кесіп, әуелгі бастың қасына қояды. Қалған үшінші алып: “Әлгілер маған бір жапырақ бермей жеп қояйын деп жатыр ма?” – деп, өзі жүгіріп шығады.

Оның басын және қағып, екі інісінің басының жанына қойып, үйге кіріп келсе, бір айдай сұлу қыз отыр екен. Оны көре салып, Жұмакелді шалқасынан түсіп, талып қалады. Ал қыз жүгіріп далаға шыға келсе, үш ағасы өліп жатыр екен. Ол жүгіріп ішке қайта кіреді де, қанжарды ала-сала жігіттің мойнына таяп тұрып: “Қой! Менің ағаларым да талайдың басын кескен еді, бұ да ағаларым сияқты біреу шығар, өлтірмейін” деп, көңілі түсіп, жігітке ғашық болып қалады. Оны бетіне су бүркіп, тірілтіп алып:

– Сен мына туыскандарымды жөндеп, таза арулап көм, сонан кейін саған некелесіп тиейін, – дейді.

Қыздың үш ағасын екеулеп таза арулап қойған соң; Жұмакелді

некесін қиып, қызды алады. Сөйтіп, қыз екеуі тату-тәтті ғұмыр кешіп жатады. Жылдар өтеді. Бір күні сол шаһардың патшасы бұл қыздан хабар әкелуге елшілікке кісі іздейді. Сонда жасы жүз онға келген, бір қу аяқ мыстан кемпір:

– Мен барып, қызды әкеліп беремін. Өзімнің тік тұрған бойымдай алтын бер, – дейді. Хан сұрағанын бермек болады.

Кемпір алтыннан қайық жасайды. Ішіне алтыннан үлкен сандық жасап салады. Оның ішіне жақсы қып, мамық төсейді. Жастық қояды. Сөйтіп, қайықпен ақ күмбезге бет түзейді. Бірақ, қайығын күмбезден аулақ қалдырып, өзі аң аулап жүрген Жұмакелдінің жолына келіп жатады. Аңнан қайтқан Жұмакелді, жолында жатқан кемпірді көріп:

– Е, шеше, не ғып айдалада жүрген жансыз? – деп, жөн сұрайды.

– Ой, қарағым-ай, сұрап не қыласың! Мен сорлы, елімді жау шауып, сонан қашып шығып, өлейін деп жатырмын! – дейді.

– Ендеше, маған шеше болыңыз, – дейді Жұмакелді. Кемпір қуанып кетеді. Жұмакелді кемпірді мінгестіріп, үйіне әкеледі.

– Қатын, шық, шешемді түсіріп ал! – дейді.

– Бұл не қылған кемпір? Мұндай кемпір айлакер келетін, апарып таста, керегі жоқ! – дейді келіншегі.

Жұмакелді кемпірді қайтадан бұрынғы орнына апарып салады. Бірақ кемпір әр жерден бір-бір етектен тезек үйіп отырып, әлгі үйге қайта жетеді. Сүйте-сүйте үйге келіп, тезек әкеп беріп, онан отын жағып беріп, онан шайын қайнатып беріп, бірте-бірте сіңіп кетеді. Сөйтіп жүріп, бір күні келіншекті азғыра бастайды.

– Сен үйде жалғыз отырасың, ойын жоқ, күлкі жоқ. Тым болмаса, күйеуіңнің жанын сұрап алып, ермек қылып отырсайшы, – дейді.

– Шеше-ау, ол не? Қалай болады? – дейді келіншек.

– Ойбай, қарағым, білмейді екенсің ғой! Батырлардың жаны бөлек болады. Сен бүгін шай ішпей, жылап отырып ал. “Неге шай ішпейсің?” десе: – “Жаныңды тастап кет, мен ойнап отырайын”, де. Сонан кейін өзі айтады, – дейді.

– Жарайды, – деп, күйеуі келгенде шай ішпей жылап отырып алады.

– Ә, не болды? Кел, шайынды іш! – дейді күйеуі әйеліне.

– Ішпеймін! Далада қызықтың бәрін сен көресің. Мен болсам, ойын жоқ, күлкі жоқ, үйде жалғыз отырамын. Тым болмаса, маған жаныңды тастап кет, ойнап отырайын, – дейді әйелі.

– Жарайды! Тамағыңды іш, жатқан соң айтайын, – дейді Жұмакелді.

Кемпір өтірік ұйықтаған болып, тыңдап жатады. Келіншек жатысымен-ақ байының тынышын алады. Қоймаған соң Жұмакелді өзінің жаны есіктің мандайшасында екенін айтады. Кемпір естіп алып, ертемен тұрып, есіктің мандайшасын шапқылап тастайды. Таңертең Жұмакелді тұрып, тамағын ішіп аңға шығып кете барады.

– Сұрадың ба? – дейді кемпір.

– Сұрадым, айтты, – дейді.

– Жоқ, ол өтірік, сені алдаған ғой. Сен кешке жылап тағы отырып ал, – дейді кемпір.

Кешке Жұмакелді аңнан келгенде әйелі тағы жылап отырады.

– Е, не болды?

– Сен жаныңды бермейсің, айтпайсың, алдадың, – деп, өксіп-өксіп қояды.

– Жат, жатқан соң айтайын, – дейді күйеуі. Жатқан соң әйелі тағы сұрап, Жұмакелдінің тынышын алады.

– Менің жаным түндіктің бауында, – дейді Жұмакелді.

Мұны кемпір естіп жатып, түнде тұрып барып, түндіктің бауын кескілеп тастайды. Таңертең тұрса, жігіт сап-сау. Тұрып аңға кетіп қалады. Кемпір тағы сұрайды. Келіншек естігенін тағы айтады.

– Онысы қате, сені алдаған ғой. Енді айтар, – дейді кемпір.

Кешке Жұмакелді аңнан келгенде, әйелі тағы да жылап отырады.

– Е, не болды?

– Сен жаныңның қайда екенін айтпайсың! – деп еңірейді әйелі.

– Жарайды, енді айтайын. Менің жанымда қырық құлаш қанжарым бар, жаным сонда. Егер ол қанжарым кетсе, мен өлемін. Қалайша

жанымды саған берейін? – дейді батыр. Кемпір өтірік ұйықтап жатып бәрін естіп алады. Ертеңіне Жұмакелді тұрып, аңға кетеді.

– Кемпір жүгіріп барып, арақ-шарап әкеліп, бір құланның етін жақсылап асып, арақ пен шарапқа салады. Әйел еттен бір аз жейді де құлап қалады. Жұмакелді де білмейді, жеп отырып, бір уақытта ол да жығылады. Кемпір ыдыстарын жинап болып, Жұмакелдіні шешіндірсе, – кісі көтере алар емес, – қырық құлаш семсерді колтығының астына байлап алған екен. Кемпір семсерді көтере алмайды. Болмаған соң сүйретіп апарып дарияға тастап жібереді. Сөйтеді де, түк көрмеген адамға ұқсап, келіп жатып қалады. Ертеңіне кемпір тамақ дайындап, әйелді оятады, әйел әрең тұрады.

– Тамақ пісті, Жұмакелдіні оятшы, қарағым! – дейді.

Келіншек барып, оятайын десе, Жұмакелдінің денесі былқ-сылқ етеді, жүгіріп кемпірге келеді.

– Әже-ау, балаң өліп қалыпты! – дейді.

– Қойшы, жағыңнан алғыр! Мынау не дейді? – деп, кемпір жүгіріп келіп, қараған болып жатады. Олай, бұлай қозғап көреді. Өлген адам тіріле ме? Көр жыла, жер жыла, ештеңе өнбейді. Келіншек талып қалады. Жеті күн, жеті түн тамақ татпай шала өліп жатады. Бір күні басын көтеріп:

– Әже, балаңды енді таза арулап, жуып көм, – дейді.

Кемпір де жылаған болып жүр еді. Бір құлаған молаларда құламаған бүтін қабырға түр екен. Өлген адамды кемпір соның іргесіне сүйретіп әкеліп, киімімен тастайды да, үстіне моланың қабырғасын құлата бастырады.

Күн артынан күндер өтеді. Әйел қуарған ақ шүберектей болып жүдеп-жадайды. Сонда кемпір:

– Қалқам, жылағанмен өлген адам келмейді! Маған да оңай тиіп отырған жоқ. Қайтейін, амал бар ма? Тумаса да туғандай еді. Енді жылама, басыңды көтер, тамақ іш, – деп, тамақ ішкізеді.

Мұнан кейін кемпір тағы да: Киіміңді ки, бойыңды көтер, су жиегіне

барайық, – дейді. Шешесі қастық істейді деген ойында да жоқ, келіншек киімін киіп алып, су жиегіне шығады. Жиекте жағалап, қыдырып жүргенде, күннің астында көз көрім жерде жалтыраған бір нәрсе көрінеді.

– Шеше, әне бір жалтыраған не нәрсе? – дейді.

– Жүр, барайық! – дейді кемпір.

Екеуі жағалап келсе, бір алтыннан жасалған қайық. Кемпір екеуі қайыққа мініп серуендейді. Келіншек судың ар жағына қараса, үлкен сандық түр екен. Ішін ашады. Ішінен салулы, жұп-жұмсақ бір кісілік төсекті көреді. Кемпір:

– Қарағым ішіне жатып көрші, сияр ма екенсің? – дейді.

Келіншек ішіне кіріп жата бергенде, кемпір сандықтың аузын жаба қойып, сумен жүзіп отырып, ханның үйіне келеді. Қызды әкелген соң, хан ат шаптырып, той қылып, мәз-мейрам болып жатады. Қызда ойын да жоқ, күлкі де жоқ, тек отыру. Күйеуінің өлімінің кемпірден келгенін сезеді. Оған зығырданы қайнайды. Күйеуі өлмей тұрғанда, оған екі ағасы жайында айтып жүреді екен. Сол есіне түседі.

Хан қызға сөз салдырады.

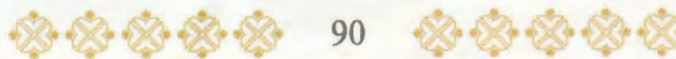
– Мен қазір ханға тимеймін. Мен қайғылы болып отырып қалай тиемін? Отыз күн ойынымды, қырық күн тойымды істесін. Оған дейін ханның сол салтанаты арқасында қайғымды ұмытайын. Ханға сонан кейін тиейін, – деді қыз.

Және маған күтуші етіп, өзімнің үйренген шешемді берсін. Өзіме жеке үй тігіп қойсын. Басқа жан онда аяғын басушы болмасын.

Сұлудың сөзі екі бола ма? Бәрі мүлтіксіз орындалып жатады. Бұлар осымен жата берсін.

Енді Әшкенге келейік. Әшкен бір күні далаға шығып, уәзірлерімен әңгімелесіп тұрса, аспанда бір жұлдыздан қан тамып тұр екен. Көре салып, Әшкен: “Уһ, менің інілерімнің бірі өлген екен!” деп, үйге кіріп, уәзірлеріне жылдам ат, әскер, азық дайындатып, ертең бір жерге жүретінін айтып, жатып қалады. Таңертең уәзірлері келіп:

– Хан тақсыр! Кешегі айтқаныңыз даяр болды, – дейді. Хан киімі

мен сауыттарын киіп, садақтарын, қару-жарағын асынып, алты айлық азық алып, жүз сарбазымен жүз тұлпарды таңдап, жүзін жетекке алып, інілерінің кеткен бетімен жолға шығады. Тұлпарға жол алыс па? Әлден уақытта бір шаһарға жетеді. Қаланың шетіндегі бір лашық үйге тоқтап, ханның ордасын сұрайды. Біреу орданы көрсетеді. Сонда барса, қонақтар келіп түсіп жатыр екен. Бұл да соларға қосылады. Ханның даяшылары жалақтап, қонақтарды қонақ үйге әкеліп, зыр жүгіріп жүреді. Ханның бас уәзірі келіп жүріп, Әшкенге көзі түседі: “мынау біздің ханымыз емес пе?” – деп, бетіне қарап, киімі басқа болған соң, ханның ордасына кіріп келсе, хан үйінде отыр.

– Хан тақсыр! – дейді уәзір. – Не арызың бар? Айт! – дейді хан.

– Қонақтардың ішінде бір адам бар екен, сізден ешбір аумады. Жаңа сіз екен деп, сөйлесе жаздадым, – дейді.

– Жансыз болып білші. Менің туғаным бар еді, бірақ ол кісі хан болатын. Егер сол болса, мұнда келсін, – дейді.

Уәзір жүгіріп шығып, қонақтардың бірінен жөн сұрайды, қонақ жөнін айтады.

Уәзір жүгіріп келіп өз ханынан сүйінші сұрайды. Хан өзі келіп, Әшкенге сәлем беріп, амандасып жай-күйін айтады.

– Мүшкен, сен тірі екенсің, өлген Жұмакелді болды. Қару, күш жина, ертең іздейік, – дейді Әшкен.

Таң атқанша барлық қару-жарақ, ат, көлік, әскер даяр болды. Жұмакелдінің кеткен бағытымен, екі хан жолға түседі. Тұлпарға жер алыс па? “Ә!” – дегенше, бір шаһарға жетіп келеді. Бұлардың шаһары бұл шаһарға қарағанда шаһар емес. Бұлар шаһарға қарап, таң қалады. Жөн сұрауға қаланың шетіндегі бір лашық үйге кісі жібереді. Бұл үй Жұмакелдінің алғашқы түскен үйі екен. Кіріп келсе, бір кемпір жылап отырады.

– Е, шеше, неге жылайсыз?

– Ой, қарағым, мен жыламай кім жыласын?! Тірі баладан тірі айрылып, өлі баладан өлі айырылып отырмын! – деп, өз баласының өлгенін,

онан кейін Жұмакелдінің ақ күмбезге кеткенін, онан хабарының жоғын айтты. Ол бала іздеп кеткен қызды хан алып келіп, отыз күн ойыны, қырық күн тойы болып жатқанын айтады.

Мұны естіген соң жолаушылар судың ортасында тұрған ақ күмбез үйге бет алып келсе, жан-жағы су, теңіз, бара алмайтын болады.

Әшкен тұрып:

– Көне, баяғы өнерің қайда? – дейді Мүшкенге. Мүшкен ішін босатып алып, ышқынып, суды бір ұрттап алғанда, табаны құп-құрғақ болып, жол ашылып қалады да, әскерлері бәрі өтіп алды. Ақ күмбез үйге жақын келсе, жерді сызып жатқан бір із жатыр. Әшкен көрген заманда-ақ:

– Мынау Жұмакелдінің семсерінің ізі екен, – деп, ізге түседі. Үйден шығып, суға келіп тіреледі.

– Көне, суды тағы ұрттап көр! – дейді Әшкен Мүшкенге.

Мүшкен суды ұрттап алады. Бірақ ештеңе де көрінбеді. Содан соң ұрттаған суын қайта құйып жіберді. Әлден уақытта күшін жиып, қайта тартқанда, жердің бір қабат қыртысы қоса ұртталды. Сол кезде жылтыраған бірдеме көрінді. Қазып жіберіп, қараса, семсер бүктелген қалпында күмға кіріп, көміліп қалыпты. Ала-сала мола біткенді әскерлерге ақтартса, Жұмакелдінің тәні сары тат болып киімімен жатыр екен. Алып жуындырып жіберіп, Әшкеннің өзі:

“Менің қолым емес, пайғамбардың қолы”, – деп, семсерді бұрынғы орнына байлап жібергенде, бала көзін ашып, орнынан түрегеледі.

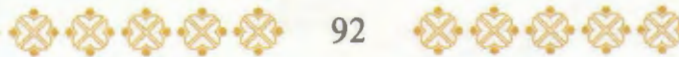
– Өте қатты ұйықтап кеткен екенмін! – дейді.

Екі ағасы:

– Ұйықтаған жоқсың, өліп тірілдің, – десе, нанбайды.

Үйіне келсе, әйелі де, шешесі де жоқ, кемпірдің түбіне жеткенін сонда ғана біледі. Содан соң тоғай толған жылқыдан екі жүз ту биені айдап келіп:

– Мынаны тамақ қыла беріндер! Мен хан жаққа барып келейін, – деп, жанына бір батырды алып, кетіп қалады.

Келсе, ұлан-асыр той өтп жатыр екен. Ханды табанда ұстатып алып, өз уәзірлеріне бұйрық беріп, дарға тартқызады. Ханның көмекші уәзірлерінің бәрін аламына өлтіргізіп, үйге келсе, келіншегі ашпақ қулап болып жүдеген, күр сүйек, тек ілінің отыр екен Жігіт кіріп келгенде, келіншегі талып қалады. Жылауға да шамасы келмейді. Оны жұбатып, қуантып алып, кемпірлі ұстатып, тірідей соғып өлтіреді. Өзі ханның тағына мінеді. Сөйтіп туғандарын қайта қайырады.

Әке-шешесін және баяғы жолдағы моладағы алтынды алдырып, ағайынды үшеуі үшін жерге патша болып, барша мұратына жетінгі.

ТРИ СЫНА БЕДНЯКА

ил на свете бедняк. Было у него три сына. Старшего звали Ашкен, среднего Мошкен, а младшего Жумагельды. Отличались они большой силой и были очень похожи друг на друга.

Отдал отец сыновей в школу. С нетерпением ждал, когда они выучатся, вырастут и станут ему помощниками. Заметил как-то он, что сыновья, уходя утром в школу, а вечером возвращаясь домой, стали с ним здороваться. Раньше никогда этого не было.

Призадумался бедняк:

— Поглупели они, что ли, от ученья? Или недоброе задумали против меня?

И сказал он сыновьям:

— Дети! Не к добру такая вежливость для простых людей. Не надо так делать.

Но сыновья не обратили никакого внимания на его слова.

Позвал тогда бедняк друзей и поведал им свою печаль.

Друзья сказали:

— Не к чему тебе с ними жить. Пусть уходят, куда хотят.

Послушал бедняк совета друзей. Собрал он сыновей, дал им полный мешок курта* и проводил со двора.

Дошли сыновья до большой дороги. Оглянулись и видят, что за ними бежит отец и руками машет.

Старший сын Ашкен говорит:

* Курт — соленый, высушенный на солнце сыр.

– Подождем отца. Он просит нас остановиться.

Средний сын Мошкен сказал:

– Не надо. Раз он нас выгнал, нечего надеяться, что позовет обратно.

Младший брат Жумагельды поддержал старшего брата:

– Послушаем все же, что скажет отец.

“При двух голосах – третий молчит”, – говорит пословица. Подчинился Мошкен братьям. Остановились они и подождали отца.

– Желаю вам, дорогие дети, счастливого пути, – сказал бедняк. – На прощанье хочу дать несколько советов. Встретится вам в пути дремучий лес с болотами и камышами – не останавливайтесь и не ночуйте в нем. попадется одинокая могила – не отдыхайте возле нее. Встретится большое кладбище – не делайте там привала.

Попрощался бедняк с сыновьями. Пошли они дальше своею дорогой.

Однажды в полдень добрели усталые братья до дремучего леса с болотами и камышами.

Вспомнил тут Ашкен:

– Отец наказывал не останавливаться в таком месте.

Решили путники поторопиться, чтобы пройти лес до наступления темноты и заночевать в степи.

Долго шли они. А лесу конца-краю не видно. Наступил вечер.

Выбились братья из последних сил и говорят между собой:

– Чему быть, того не миновать. Давайте заночуем здесь. Иначе заблудимся и пропадем.

Устроили они привал. Мошкен и Жумагельды легли спать, а Ашкен стал их караулить.

Не спит он. Зорко посматривает вокруг. Охраняет сон братьев.

Наступила полночь. Вдруг зашумел ветер, нагнал черные тучи. Спрятался месяц. Темно стало, хоть глаза выколи. Поднялась сильная буря. Страшно загудел дремучий лес.

Вдруг какое-то чудовище накинулось на Ашкена. Не растерялся

старший брат, вступил с ним в борьбу. До утренней зари боролся и победил чудовище.

Смотрит, лежит перед ним огромная желтая семиглавая птица.

Отсек он ей все головы, а из спины вырезал узкую полоску в четверста пядей*. Отшвырнул Ашкен подальше труп желтой птицы, а срезанную шкуру положил в карман. После этого улегся он около братьев и крепко уснул.

Утром пошли они дальше. Мошкен и Жумагельды не спросили Ашкена, как прошла ночь, и он им ничего не сказал.

Под вечер подошли путники к одинокой могиле. Забыли они наказ отца и остались ночевать возле нее. Охранять сон братьев теперь должен был Мошкен.

Вот стоит он на карауле и думает:

— Почему отец не велел устраивать привала около одинокой могилы? Хорошо бы разузнать, в чем тут дело?

Подошел батыр поближе и видит: лежит на могиле камень и словно светится изнутри, как прозрачный.

Поднял Мошкен камень. Под ним оказалась дверь. Открыл он ее и очутился в помещении, наполненном золотом.

Заглянул батыр в соседнее помещение и увидел спящего Семиглавого дракона. Проснулся дракон и накинулся на Мошкена. Долго они боролись. Одолел Мошкен дракона, повалил его на землю и отрубил шесть голов.

Взмолилась тут седьмая голова:

— Не убивай меня, батыр! Лучше возьми мои сокровища.

Дал дракон Мошкenu связку ключей. Осмотрел батыр драконово помещение. Увидел много кладовых, а в каждой кладовой золото, серебро и драгоценные камни.

* Пядь — старинная мера длины, равная расстоянию между растянутыми большим и указательным пальцами.

Тогда Мошкен отрубил последнюю голову дракону, положил ключи в карман и выбрался из могилы.

Прилег около братьев и уснул.

Утром пошли путники дальше. Ашкен и Жумагельды не спросили Мошкена, как прошла ночь. Он им тоже ничего не сказал.

Вечером подошли братья к громадному кладбищу и сделали привал. Наступил черед младшего охранять сон братьев. Встал на караул Жумагельды. Вот стоит он и думает:

— Что же там, на кладбище? Почему отец наказывал не делать здесь привала?

Не вытерпел Жумагельды, решил посмотреть. Идет он и слышит — раздается из-под земли шум. Притаился Жумагельды. Чей-то грубый голос приказывает:

— Нас всех шестьдесят, и для нас надо приготовить шестьдесят блюд мяса.

Не удержался Жумагельды и крикнул:

— И мне приготовьте одно блюдо!

Не успел он оглянуться, как неведомо откуда выскочил жигит, взял его за руку и повел под землю. Очутился Жумагельды в огромной пещере. Смотрит — за накрытыми столами сидят шестьдесят великанов. Стал Жумагельды прислушиваться к разговору и узнал, зачем они собрались.

У хана была красавица дочь. Хан пообещал выдать ее замуж за самого сильного батыра. Вот великаны и решили устроить соревнование, чтобы узнать, кому можно жениться на красавице.

Жумагельды первому подали блюдо с мясом. Оно было такое огромное, что его с трудом несли пятеро слуг.

Не успели слуги отойти, как Жумагельды разом проглотил все кушанье и вернул пустое блюдо.

Переглянулись между собой великаны, а слуги принесли второе блюдо, еще больше. Жумагельды быстро опустошил и его.

Встревожились великаны.

Притащили слуги третье блюдо. Жумагельды и третье съел. Так он один и уничтожил шестьдесят одно блюдо мяса. Великанам ничего не осталось.

Тогда отправили они слугу к хану. Просят прислать для нового угощения шестьдесят одну жирную лошадь.

Пока великаны заботились о пище, Жумагельды стал их по одному вызывать в соседнюю комнату. Великаны покорно шли. Они видели, как он в один присест съел шестьдесят одно блюдо мяса, и посчитали его сильнейшим из сильных.

Жумагельды поодиночке отрубил им всем головы, а затем отрезал от каждой головы по одному уху. Завернул он уши в платок, положил в карман и выбрался на поверхность земли.

Подошел он к братьям, прилег и заснул.

Утром Жумагельды ничего не сказал Ашкену и Мошкену о ночном приключении, но повел их той дорогой, по которой ночью вышел из подземелья.

Добрались братья до большого города. Шли они по улице и заметили большой переполох.

— Что случилось? — спрашивает Ашкен.

Отвечают ему прохожие:

— В нашем ханстве было шестьдесят великанов. Каждый день они съедали по шестьдесят лошадей и шестьдесят баранов. Народу трудно было кормить этих обжор. Но сегодня ночью неведомый батыр — да будет благословенно его имя! — убил всех великанов, отрезал у них по одному уху и унес с собой. Хан ищет батыра, освободившего страну от обжор. Он пообещал отдать ему свою дочь в жены и уступить трон.

Жумагельды и виду не подал, что причастен к этому делу.

Поселились братья в лачуге бедной старухи и легли отдыхать.

Ханские слуги долго искали храбреца, убившего великанов, но никак не могли его обнаружить.

Нашлись в городе хитрые люди, пожелавшие получить награду от хана. Отрезали они уши мирным жителям, приходили во дворец и заяв-

ляли, что это они освободили город от великанов-обжор. Но как только хитрецы показывали отрубленные уши, обман сразу раскрывался. У великанов уши были громадные, а они приносили самые обыкновенные.

Тогда устроил хан пир и пригласил на него все население города. Стали искать батыра-победителя среди гостей и тоже не нашли.

— Может быть, не все еще явились? — спрашивает хан.

Отвечают ему придворные:

— Явились все, кроме трех неведомых пришельцев, остановившихся у бедной старухи.

— Привести их немедленно на пир! — приказал хан.

Пришел его посланец к братьям и говорит:

— Хан велел привести вас на пир!

Отвечают братья:

— Устали мы с дороги. Не можем прийти.

Узнал хан об отказе братьев, разгневался и послал за ними своего визиря. Строго-настрога приказал ему не возвращаться без троих пришельцев.

Приходит визирь к братьям. Передает им приказ хана.

Говорят братья:

— Если есть у хана дело к нам, пусть сам сюда придет.

Растерялся визирь от таких грубых слов, побежал к хану и рассказал, как приняли его три неведомых пришельца.

— Должно быть, эти храбрецы и уничтожила великанов! — решил про себя хан.

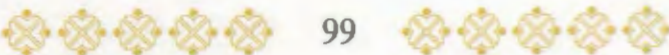
Отправился он сам к братьям и пригласил их в свой дворец.

Угощает хан братьев и спрашивает:

— Откуда батыры идете? Каким искусством можете похвастать? Слышали ли вы что-нибудь о гибели шестидесяти великанов?

Положил тут Ашкен полосу из шкуры Желтой птицы, Мошкен — связку ключей от сокровищ Семиглавого дракона, а Жумагельды — шестьдесят ушей великанов.

Удивился хан и говорит:

— Сто лет прошло с тех пор, как началась борьба между Желтой птицей и Семиглавым драконом из-за золота, зарытого в одинокой могиле. Наконец-то они погибли!

На следующий день хан снова устроил пир. Приказал он зарезать шестьдесят быстрых и семьдесят необъезженных лошадей. Собрал всех своих подданных и объявил, что отдает свою дочь за Жумагельды и ему уступает свой трон.

Но Жумагельды ответил:

— Хан! Не могу я принять твой трон и взять твою дочь. Нельзя мне жениться раньше старшего брата. Отдай свой трон и дочь Ашкену.

Пришлось хану согласиться. Ашкен женился на ханской дочери и стал управлять страной, а Мошкен и Жумагельды отправились дальше.

Прощаясь с братьями, Ашкен спросил:

— Совершили мы вместе большой путь, а я так и не знаю, какими способностями каждый из вас обладает.

Мошкен ответил:

— Я могу в один миг проглотить целое море.

Жумагельды сказал:

— Моя душа находится в моем кинжале величиной в сорок обхватов. Когда он при мне, бросай меня хоть в огонь, я останусь невредим.

— Ну, идите, — напутствовал их Ашкен. — О вашем благополучии я буду узнавать по небесным звездам.

* * *

Целый год идут Мошкен и Жумагельды. Приходят они в большой город и заходят в крайнюю лачужку. Сидит в ней старуха и горько плачет.

Спрашивают братья:

— Что случилось, бабушка? Почему ты плачешь?

— Как же мне не плакать? — отвечает старуха. — Вчера потеряла я свою единственную дочь.

– От какой болезни она умерла?

– Да она и не болела никогда! – говорит старуха и объясняет: – Вот уже два года, как в нашей стране бесчинствует страшная змея. Каждый день она съедает по одной девушке и по одному барану. Вчера дошла очередь до моей дочки, а сегодня змея должна проглотить дочь нашего хана.

– Не плачь, бабушка! – сказали братья. – Мы будем тебе сыновьями. Обрадовалась старуха, накормила гостей и уложила их спать.

Братья отдохнули и стали расспрашивать у старухи, куда приходит за своими жертвами змея. Старуха указала им юрту, одиноко стоявшую за городом.

Прошли братья к юрте и советуются, кому первому идти на бой со змеей.

Говорит Мошкен:

– Я старше тебя. Мне надо идти.

Но Жумагельды упросил брата уступить ему первую очередь.

Вот входит он в юрту и видит: сидит на кошме девушка-красавица и горько плачет. А рядом с ней привязан большой баран.

Увидела девушка Жумагельды и спрашивает:

– Зачем ты пришел сюда, батыр? Разве не знаешь, какая опасность тебе угрожает?

Но Жумагельды выкопал у дверей юрты яму и улегся в ней, а девушке сказал:

– Если я усну, возьми горсть земли и брось в меня. Тогда я сразу проснусь.

Уснул Жумагельды, а девушка караулит его и дрожит от страха.

Прошло немного времени, и вдруг поднялся страшный ветер. Полил сильный дождь. Видит девушка: сквозь ливень приближается к ней чудовищная змея.

Испугалась девушка, заметалась по юрте. Будит она Жумагельды, а тот храпит, как ни в чем не бывало. Что делать? Схватила она нож и

ударила Жумагельды по ноге. А он даже не заметил – словно комар укусил.

Вспомнила наконец девушка, какой наказ ей дал батыр. Схватила она горсть земли и бросила в Жумагельды.

Мигом вскочил он на ноги и вынул кинжал. Змея разинула пасть и проглотила батыра. Но Жумагельды изнутри проткнул тело чудовища кинжалом. Продвигаясь от головы к хвосту, он распорол змею во всю длину и вылез на свободу. Чудовище сразу же издохло.

Упала тут девушка на колени перед батыром и стала благодарить за спасение. Хотела она отвести его к хану и схватила за одежду. Но Жумагельды вырвался и убежал. Край его чапана все же остался в руках красавицы.

Отвязала девушка барана и побежала домой.

Увидели ее ханские слуги и докладывают отцу:

– Радуйся, повелитель! Жива твоя дочь.

Не поверил хан своим ушам. Но тут вбежала дочь и бросилась отцу на грудь. Заплакал хан от радости. Обнял ее и спрашивает, как удалось ей спастись от змеи-чудовища.

Ответила ему дочь:

– Пришел молодой батыр, убил змею и спас меня.

– Где же этот храбрец?

– Он убежал.

– Почему же ты отпустила его?

– Я не хотела отпускать, но он вырвался.

И девушка показала отцу оторванный край чапана.

На следующий день хан устроил богатый пир для всего народа. Он объявил, что выдаст замуж свою дочь за батыра, убившего чудовище, – змею.

А по городу уже распространился слух, что спаситель ханской дочери оставил в ее руках край своей одежды.

Нашлись хитрые люди, которые приходили во дворец с оторван-

ной полой чапана и уверяли, что змею убили они. Но напрасно портили хитрецы свою одежду. Ханская дочь доставала кусок чапана и сразу видела обман.

Когда собрался весь народ, хан спросил:

– Все ли пришли на пир?

Придворные ответили:

– Все, кроме приемных сыновей бедной старухи.

– Пойдите к ним и пригласите их, – велел хан.

Пришли братья во дворец. Как только увидела ханская дочка Жумагельды, бросилась она к нему и воскликнула:

– Вот мой спаситель.

Примерила девушка кусок оторванной одежды к чапану Жумагельды, и он подошел в точности.

Сказал тогда хан:

– Я отдаю тебе, батыр, свою дочь и свой трон!

Но Жумагельды ответил:

– Не могу я жениться раньше старшего брата. Отдай свой трон и свою дочь моему брату Мошкену.

Хан согласился.

Погулял Жумагельды на свадьбе брата, отдохнул несколько дней и отправился в дальнейший путь один.

Долго шел он, пока добрался до большого города, расположенного на берегу моря. В море, на острове, стоял красивый Белый дворец.

Зашел Жумагельды в бедную лачужку на окраине города. Видит – сидит в ней старуха и вытирает слезы.

– О чем плачешь, бабушка? – спрашивает Жумагельды, а сам думает:

“Куда ни зайду, всюду сидят старухи и плачут. Не к добру это!”.

Отвечает ему женщина:

– Видишь на море Белый дворец с башнями? В нем живут три великана. Есть у них сестра-красавица. Наш хан захотел жениться на

ней, но братья не отдают ее. Сейчас идет бой. Великаны перебили все ханское войско. Вчера убили моего единственного сына, служившего у хана. Вот почему я плачу.

Успокоил Жумагельды старуху:

– Не горюй, бабушка, я буду тебе сыном.

Лег он отдыхать, а на другое утро стал спрашивать старуху, как добраться к Белому дворцу.

– Нет туда дороги, – сказала старуха. – Пройти можно только по тропинке, залитой водой. Надо обогнуть по ней море. Тогда только доберешься во дворец.

Нашел Жумагельды тропинку. Обогнул море и подошел к Белому дворцу.

Приготовил он кинжал и закричал громким голосом:

– Эй, кто там во дворце! Выходи!

Услышали великаны его голос. Старший брат приказал младшему:

– Иди, убей крикуна и притащи сюда. Съедем его!

Вышел великан из дворца. Жумагельды взмахнул кинжалом, снял ему голову с плеч, а труп оттащил в сторону.

Рассердился старший брат, что младший задерживается. Посылает среднего брата:

– Посмотри, что он там делает?

Вышел второй великан. Жумагельды ему тоже голову отрубил. Подождал старший брат. Думает:

“Должно быть, они едят крикуна без меня!”.

Выбежал он во двор. Жумагельды ловким ударом отсек голову и третьему великану.

Входит батыр в Белый дворец. Встречает его тут девушка такой красоты, что Жумагельды сразу упал без чувств.

А девушка выбежала во двор и увидела своих обезглавленных братьев. Вынула она кинжал из ножен, вернулась во дворец и хотела убить лежавшего без чувств батыра. Но взглянула она на его красивое моло-

дое лицо и пожалела. Принесла девушка кувшин холодной воды, брызнула в лицо Жумагельды и привела его в чувство.

Затем они вместе похоронили ее братьев-великанов, а через некоторое время Жумагельды женился на красавице.

Стали они жить вдвоем в Белом дворце. Жумагельды на охоту стал ездить, а жена хозяйством домашним заниматься. И совсем не чуяли они, что к ним беда приближается.

Хан, который давно хотел жениться на сестре великанов и вел с ними войну, поручил колдунье за большую награду доставить ему девушку. Заказала колдунья золотую лодку, поставила в нее золотой сундук, а в сундуке расстелила мягкую постель. Села старуха в лодку, подплыла к Белому дворцу, лодку спрятала, а сама легла у дороги и притворилась умирающей. Тут ее и увидел Жумагельды, возвращавшийся с охоты.

Подъехал к ней батыр и спрашивает:

— Ты что тут лежишь, бабушка?

Отвечает ему колдунья:

— Я несчастная, одинокая женщина. Наш город разгромил враг. У меня нет крова. Я лежу и жду, когда придет ко мне смерть.

Сказал тогда Жумагельды:

— Поедем со мной, бабушка. Я дам тебе приют. Будешь у меня жить.

Посадил он старуху на своего коня и повез во дворец.

Увидела жена колдунью и говорит:

— Чует мое сердце, не будет нам от этой старухи добра. Отвези ее обратно.

Послушался Жумагельды. Отвез старуху на прежнее место. Но колдунья через день сама пришла во дворец. Заливается слезами. Просит, чтоб ее не выгоняли.

Сжалились хозяева, оставили старуху. Стала колдунья выполнять домашнюю работу и вскоре сделалась своим человеком во дворце.

Вот говорит однажды старуха жене Жумагельды:

— Ты такая молодая и красивая, и не с кем тебе повеселиться. Муж твой уезжает на охоту, а тебя одну оставляет. Попроси своего мужа, чтобы он тебе хотя бы свою душу оставлял для развлечения.

Удивилась женщина:

— Что ты говоришь, бабушка? Разве человек может свою душу оставить?

Объясняет ей старуха:

— Твой муж — батыр. А у батыров душа всегда живет отдельно от тела. Попроси его хорошенько, он оставит.

Утром пришел Жумагельды завтракать. Замечает он: жена ничего не ест и не пьет. Горькие слезы из глаз ручьем льются.

— Что с тобой? — спрашивает Жумагельды. — Отчего ты плачешь?

Отвечает ему жена:

— Ты всегда на охоте, а я сижу одна. Мне скучно. Оставь дома свою душу. Мне будет с ней веселее.

— Хорошо, — сказал Жумагельды. — Вечером поговорим о моей душе.

Наступил вечер. Пристала жена к мужу:

— Скажи, где твоя душа?

Долго не хотел говорит Жумагельды, наконец сказал:

— Моя душа за косяком двери.

А колдунья подслушала этот разговор. Встала она чуть свет и изрубила топором косяк двери. Думала колдунья, что покончила она с батыром. Но Жумагельды утром встал, как всегда, здоровый и невредимый. Отправился он на охоту, а старуха спрашивает жену:

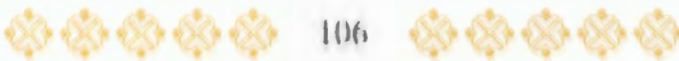
— Ну как, красавица, оставил тебе муж душу? Где она?

Молчит женщина.

— Значит, не любит он тебя, если обманул, — сказала старуха.

Вернулся вечером Жумагельды с охоты. Снова плачет его жена.

Спрашивает муж:

- О чем плачешь, дорогая?
- Ты скрываешь от меня, где твоя душа находится.
- Ладно, позже скажу, – успокоил ее Жумагельды.

Когда улеглись спать, батыр сказал жене:

- Душа моя в веревке, пришитой к тундуку юрты.

Подслушала колдунья его слова. Встала она ночью и разрежала на мелкие кусочки все веревки, пришитые к тундуку*.

Но утром опять увидела колдунья батыра здоровым и сильным.

Уехал Жумагельды на охоту. Снова подступила старуха к его жене:

- Муж тебя обманывает, красавица. Если любит, то скажет, где его душа. Спроси еще раз.

Приехал батыр домой, а жена опять слезы льет:

- Ты скрываешь от меня свою душу. Я сержусь на тебя!

Сказал тогда Жумагельды:

- Перестань плакать. Я скажу, где моя душа. Она находится в моем кинжале размеров в сорок обхватов. Но я не могу его тебе оставить. В нем вся моя сила и жизнь. Я с ним никогда не расстаюсь.

Услышала колдунья слова Жумагельды и стала думать, как отнять у батыра кинжал.

Побежала она в город, накупила много вина, сварила оленьего мяса и подала его на ужин.

Выпили хозяева хмельного и крепко уснули.

Раздела старуха батыра и увидела на нем кинжал в сорок обхватов. Едва дотащила колдунья кинжал до берега. Бросила она его в море, вернулась домой и легла спать.

Утром приготовила старуха пищу, разбудила жену и говорит:

- Поднимай, красавица, хозяина. Кушать пора!

Стала жена будить мужа и увидела, что он умер.

Упала женщина без чувств. Семь дней и семь ночей не поднима-

* Тундук – верхнее отверстие юрты.

лась с постели. Только на восьмой день пришла в себя. Долго горевала молодая жена и не находила себе покоя.

Вот старуха однажды ей говорит:

– Жумагельды мне тоже был как сын родной. Я тоже поплакала. Но разве слезами горю поможешь, красавица? Все равно теперь не вернешь мужа. Пойдем к морю погуляем.

Уговорила она молодую женщину. Пошли они на берег, где золотая лодка находилась. Открыла старуха золотой сундук. Пригласила красавицу прилечь отдохнуть на пуховую постель.

Легла вдова Жумагельды, а старуха в один миг и захлопнула крышку сундука.

Отвезла она пленницу в город и отдала хану.

Тут только поняла молодая вдова, что старуха была злой колдуньей.

Обрадовался хан, когда узнал, что красавица находится у него во дворце. Послал он к ней своего главного визиря. Сказал визирь:

– Хан хочет жениться на тебе!

Ответила ему вдова Жумагельды:

– Не могу я сейчас выйти замуж. У меня большое горе. Пусть хан устроит игры на тридцать дней, а потом пир на сорок дней. Может быть, тогда я забуду свое горе.

И еще добавила она:

– Пусть хан поставит мне отдельную юрту и не заглядывает в нее, пока я не позову.

Исполнил хан просьбу пленницы. Поставил ей отдельную юрту и приказал начать игры.

Веселится народ на байге с утра до ночи, а красавица сидит в своей юрте и только ночью выходит из нее.

Знала она, что у ее мужа есть два брата. Смотрела она на звезды и просила их передать весточку братьям о смерти Жумагельды.

* * *

Однажды Ашкен прогуливался ночью со своими визирями около дворца. Вдруг заметил, что с одной звезды капает кровь.

— Беда случилась с одним из моих братьев! — сказал он и велел приготовить ему одежду батыра, броню, лук и стрелы.

Отобрал Ашкен сто лучших воинов, каждому дал по два тулпара, взял запас пищи на шесть месяцев и тронулся в поход.

Как ветер, помчались тулпары по степи.

Приезжает Ашкен в большой город. Узнает, что в нем живет хан. Направился батыр во дворец. Встречает его у ворот главный визирь и глазам своим не верит. Сидит на коне двойник хана. Только одежда на госте другая.

Попросил визирь подождать приезжих, а сам поспешил к хану. Говорит ему:

— Ханеке! Приехал батыр так похожий на тебя, как одна капля дождя похожа на другую. Я прибежал убедиться своими глазами, что ты сидишь в своих покоях.

— Надо незаметно узнать, что это за гость, — сказал хан. — Откуда и куда он едет.

Пошел визирь выполнять повеление хана. Стал расспрашивать воинов, как зовут их предводителя. Узнал, что имя ему — Ашкен. Приходит визирь к своему хану и сообщает ему.

Обрадовался хан:

— Это приехал мой старший брат! Пригласи его немедленно. Скажи, брат Мошкен с нетерпением ждет его!

Радостно встретились братья. Поговорили они, и сказал Ашкен:

— Вижу я, что ты жив и здоров. Значит, беда случилась с Жумагельды. Завтра поедем искать его.

Мошкен быстро собрал свое войско, и утром братья выехали в поход. Долго ехали они, пока добрались до большого города, стоявшего на берегу моря. Увидели братья на острове Белый дворец с башнями.

Захотели они проехать к нему. Послал Ашкен своего жигита в крайнюю лачужку, расспросить дорогу. А это была как раз та самая лачужка, в которой останавливался Жумагельды.

Вошел жигит и видит плачущую старуху.

Спрашивает он ее:

— Какое горе у тебя, бабушка?

Отвечает старуха:

— Потеряла я одного сына мертвым, а другого живым.

Рассказала старуха, как погиб ее единственный сын в ханском войске в бою с великанами и как ушел Жумагельды в Белый дворец и не вернулся.

И еще рассказала старуха, что красавицу, сестру великанов, живущую в Белом дворце, недавно привезли к хану. Хан хочет на ней жениться, и сейчас проводит время в играх и веселье.

Сообщил жигит Ашкену все, что узнал от старухи. Направились братья к Белому дворцу, а подойти к нему не могут. Море им путь преградило.

Но Мошкен поднатужился и разом проглотил всю морскую воду.

Подъехали братья к Белому дворцу. Видят: дно в одном месте словно полосатое.

— Это следы кинжала Жумагельды! — догадались братья. Стали они искать по следам, никак не могут найти кинжала.

— Наверно, занесло его илом или песком, — сказал Ашкен.

Выпустил Мошкен снова воду в море. А потом собрал все силы и снова глотнул.

На этот раз замутилась вода в море, и вместе с водой набрал Мошкен в рот верхний слой морского дна. Заблестел на солнце кинжал. Подняли его братья, и пошли искать труп Жумагельды.

Нашли они мертвое тело возле старой заброшенной лачужки.

Положили братья кинжал на грудь покойнику. Открыл Жумагельды глаза, потянулся и сказал:

– Крепко же я уснул!

Поднялся он, узнал своих братьев и обрадовался неожиданной встрече.

Рассказали ему братья, что он не спал, а был мертв.

Увидел Жумагельды пустой дворец, выпитое море и только тогда поверил словам братьев.

Узнал он, что его жена находится в городе у хана, и страшно разгневался.

Пошел батыр в город, побил все ханское войско, а хана и визирей повесил.

Зашел Жумагельды в юрту к своей жене. Увидела его красавица и от радости упала без чувств. Когда же пришла она в себя, рассказала мужу про козни злой колдуньи.

Жумагельды приказал привести старуху и тоже повесить.

После этого он, подобно своим братьям, тоже стал ханом богатой страны.

Послал он одного из своих визирей за отцом, а другого за сокровищами Семиглавого дракона, зарытыми в одинокой могиле.

Вернулся первый визирь и привез отца-бедняка.

Вернулся второй визирь и привез много золота и драгоценных камней. После этого все три брата счастливо прожили до глубокой старости.

КҮН АСТЫҢДАҒЫ КҮНІКЕЙ ҚЫЗ

ұрынғы өткен заманда бір жесір кемпір болыпты. Бұл кемпірдің перзент дегенде – жалғыз баласы, мал дегенде – он шақты ешкісі бар екен. Бала ешкілерін бағып жүреді. Күндердің күнінде ешкілерін далада жайып жүріп, бір топ киікті көреді. Оның ішінде бір алтын мүйізді киік жүреді. Бала бұл киіктерді күнде көріп жүр, бір күндері шешесіне келіп:

– Далада бір топ киік көрдім. Ішінде алтын мүйізді бір шұбар киік бар. Осы шұбар киікті ұстап алып, ханға тарту етсем, хан маған сыйлық берер ме еді? – дейді.

Шешесі:

– Ұстай алсаң, алып бар, сый-сияпатсыз қалдырмас, – дейді.

Бір күндері бала далада ешкілерін жайып жүріп, алтын мүйізді шұбар киікті тағы да көреді. Сол арада әлгі шұбар киікті ұстап алады. Ханға алып жүреді. Ханға апара жатқанда, ханның үйінің жанында уәзір көреді де:

– Мұныңды ханға апармай-ақ қой, маған сыйлап кет, – дейді.

Бала:

– Жоқ, саған әкеле жатқаным жоқ, ханның өзіне апарам, – деп уәзірге бермейді.

Сөйтіп, алтын мүйізді шұбар киікті ханға тарту етеді. Хан уәзірін оңаша шақырып алып:

– Бұл баланың тартуына сыйлық беруге бола ма? – дейді.

Сондап уәзір:

– Жоқ, бұған сыйлық беруге болмайды. Бұл киіктің астына қоятын тақ болады. Тақтың екі қанаты болады: бірі алтын суына малынған, бірі

күміс суына малынған. Киік сол алтын тақтың үстінде тұрып ойнағанда, дүниенің қызығын көргендей боласыз. Сіздің салтанатыңыз сонда келіседі. Бала соны тауып әкелсін, сонда сыйлық беруге болады, – дейді.

Содан соң хан баланы шақырып:

– Бұл киіктің астына қоятын тағы болады, оның екі жағында екі қанаты болады. Екі қанатының бірі алтын, екіншісі күміс суына малынған. Соны тауып кел. Сонда сыйлық беремін. Ал таба алмасаң, басыңды аламын, – дейді.

Бала мұны есітіп, жылап шешесіне келеді. Шешесі:

– Ойбай, балам. Бұған бола жыламай-ақ қой, өзім іздеп тауып әкелейін, – деп жолға шығады.

Бір жерлерге келгенде, далада жайылып жүрген бір топ киікті көреді. Топ киіктің ар жағында жердің жарығын жамап бір кемпір отыр екен. Кемпірге келген жұмысының мәнін айтады. Сонда жер жамап отырған кемпір:

– Мысыр шаһарының бер жағында бір шаһар бар. Киіктің тағын істесе, сонда істейді. Баланың қолына мың ділда беріп, соған жібер, – дейді.

Сонан баланың шешесі үйіне қайтып келіп, барлық дүние мүлкін, барлық ешкісін сатып, оның үстіне өзі неше жыл мал бағуға бір байға жалданады. Сөйтіп, баласына мың ділдә құрастырып береді.

Бала мың ділдәні алып, киік астына қоятын тақ жасайтын Мысыр шаһарына аттанады. Бірнеше күн жол жүріп, шеберге келеді. Киіктің астына қоятын тақ жасатуға келгенін айтады. Сонда шебер:

– Мың ділдә берсеңіз, мен жасап берейін, – дейді.

Сонымен, бала мың ділдәсін шеберге беріп, киік астына қоятын тақ істетіп алып, үйіне қайтады. Келе жатса, жолында бір үлкен бәйтерек тұр екен. Оның түбінен екі құдық көреді. Біріншісінің ішінде алтын су, екіншісінің ішінде күміс су бар екен. Бала сол арада алып келе жатқан тақтың бір қанатын алтын құдыққа, екінші қанатын күміс құдыққа малып-малып алады. Сөйтіп, тақты алып, үйіне келеді.

Ертеңінде ханға алып барады. Айтқанындай тақты баяғы алтын мүйізді шұбар киіктің астына қойғанда, киік ойнап, сән-салтанатын келтіріп тұрады. Хан уәзірін шақырып алып, ақылдасады:

– Мұнысына енді сыйлық беруге бола ма? – дейді.

Сонда уәзір:

– Жоқ, тақсыр. Мұнысына да әлі сыйлық беруге болмайды. Енді, пәлендей жер астында өскен бір сұлу алтын ағаш бар, соны әкеліп сіздің есік алдына орнатса, сән-салтанатыңыз мұнан әрі келісер еді. Бала соны тауып әкелсін, есік алдына орнатсын. Сол уақытта сыйлық беруге болады, – дейді уәзір.

Сонда хан балаға:

– Сол жердің астында өскен алтын ағашты әкеліп, менің есігімнің нақ алдына орнат, сонда сыйлық беремін, – дейді.

Бала тағы да алтын ағашты іздеп кетеді. Бірнеше күн жол жүріп, бір жерлерге келсе, алдынан бір ақсақалды шал шығады. Бала өзінің іздеп келе жатқан жұмысының мән-жайын әлгі шалға айтады.

Ақсақалды шал:

– Осы бетіңмен жүре бер. Бір жерлерге барғанда биік тауларға кездесесің. Таудың бауырынан бір қоян қашар. Сен сол қоянды қуа бер. Ол қоян барып бір үңгірге кірер. Сен соңынан қалма. Әрі қарай ол сол жақтағы үңгірге кірер, сен оң жақтағы үңгірге кір. Сонда қырық ұрыға кездесерсің. Олар сені “өлтіреміз” дер. Сонда сен: “Мен әп-сәттің ішінде ет пісіре аламын” де. Бұдан соң қырық ұры, саған ет пісіртіп, қарап тұрар. Сен етті қазанға салып, мына кездікпен түртіп қалсаң, ет өзінен өзі пісіп шығады”, – деп, шал балаға бір күміс сапты кездік береді. – Сонымен, бірнеше күнге дейін сонда ет пісіруші болып жүресің. Қырық ұры сені үңгірге тастап, өздері сыртқа шығады. Сол уақытта түкпірдегі бір ақ сандыққа көзің түсер. Сол ақ сандықты ашсаң, ішінде бір көк сандық болар. Соны ашсаң, ішінде қағазға ораулы дәріні көрерсің. Дәріні ал да, пісулі тұрған етке шаш. Сол уақытта қырық ұры біріннен соң бірі келіп, есік алдына өле береді. Содан соң үңгір ішін

араласаң, көп ұзамай іздеген алтын ағашың алдында тұрар. Сен алтын ағаштың бұтағынан кесіп, қолыңмен ұста. Екі аяғыңмен ағаштың түпкі тамырын басып, екі көзіңді жұм. Сонда таң ата ханның есігінің алдына ағаш өзі келіп орнайды, – дейді шал.

Бала шалдың айтуымен жүріп келе жатса, таудың үңгірінен қоян қашады. Бала қашқан қоянды қуа береді. Қоян бір үңгірге барып кіреді. Бала соңынан қалмайды. Сәлден соң үңгір екі тарам болып кетеді. Қоян сол жақтағы үңгірге, бала оң жақтағы үңгірге кіріп кетеді.

Үңгірдің ішіне кіріп келсе, балаға қырық ұры кездеседі.

Бұлар баланы өлтірмекші болады. Сол арада бала лезде ет пісіре алатынын айтады. Бала етті қазанға салып, баяғы шал берген кездікпен етті түртіп қалғанда, ет өзінен өзі лезде пісіп шығады.

Сонымен ұрылар баланы өлтірмейтін болып, ет пісіруге қояды. Бала бірсыпыра уақыт сол қырық ұрыға ет пісіріп жүреді. Күндердің күнінде бала ұйықтап жатса, бүйірінен баяғы ақ сақалды шал түртіп: “Етке тойған соң ұмыттың ба?” – дейді. Бала оянса, түсі екен. Сол арада ойлап тұрса, баяғы шалдың айтқандары есіне түседі. Жан-жағына қарайды. Шал айтқандай, бір бұрышта ақ сандық тұр екен. Жалма-жан кілтті іздеп тауып алып, ақ сандықты ашса, ішінде бір көк сандық бар екен. Оның ішін қараса, қағазға ораулы дәріге көзі түседі. Бала дәріні қолына алып, қырық ұрының сыртқа шығуын аңдиды. Бір күндері қырық ұры түгел сыртқа шығады. Бала жалма-жан етті пісіреді де, дәріні етке шашып жібереді. Сол арада қырық ұры бірінен соң бірі есік алдына келіп, топырлап өле береді. Қырық ұры түгел өліп бітеді. Бала үңгірдің ішін еркін аралап, жан-жағына қарап жүрсе, жер астында жалғыз өсіп тұрған ағашты көреді. Сол арада алтын ағашты қолымен мықтап ұстайды да, екі аяғымен түпкі тамырын басып, екі көзін жұмады.

Бала көзін ашып қараса, таң сарғайып атқан. Өзі алтын ағашты ұстаған күй хан есігінің алдында тұр екен.

Таңертең хан уәзірлерімен алтын ағашты көреді. Бұрынғы бұрынғы ма, ханның салтанаты тіпті артып кетеді. Алтын қанатты тақтың

үстінде алтын мүйізді шұбар киік ойнап тұрады. Мұны көріп, хан балаға риза болады. Оған сыйлық бермек болып, барлық уәзірлерін шақырып, ақылдасады. Баланың бүйтіп бағы артқанын көре алмай, уәзірлері күндейді, жиылып ақылдасады: “Ханға айтып, бұл баланы тағы да бір жерге жұмсайық. Күнікей қызды тауып келсін дейік. Ол өте алыста. Адам аяғы жетпейтін жер. Оны іздеп барушылардың өлмей қайт-қаны жоқ. Бұл да солардың аяғын құшсын”.

Хан уәзірлерімен ақылдасады:

– Көне, балаға қандай сыйлық береміз? – дейді.

Сонда баяғы уәзір тұрып:

– Тақсыр, сіз өзіңіз болсаңыз қартайдыңыз. Өмір бойы нәресте сүймей, бір перзентке зар болып өтесіз бе? Біздің ойымызша, қартайған шағыңызда сізге серікке жарайтын, пәлендей жерде, күн астында Күнікей деген қыз бар. Бұл бала сол қызды тауып әкелсін, сонда мықтап сыйлық беруіңізге болады, – дейді.

Хан тағы да балаға:

– Сол күн астындағы Күнікей қызды тауып әкел, сыйлықты сонда беремін, – дейді.

Бала Күнікей қызды іздеп кетеді. Әлденеше күн өткенде алдынан екі алақанына екі тауды салып жүрген бір дәу кездеседі. Бала дәуден жөн сұрайды. Сонда дәу:

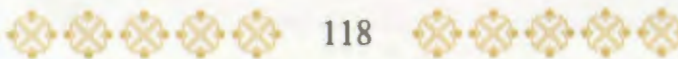
– Күн астындағы Күнікей сұлуды іздеп бара жатқан бала сен болсаң, мен жолдас болғалы жүрмін, – дейді.

Бала:

– Сол мен боламын, – дейді.

Сонымен, екеуі жолдас болып келе жатып, бір тыңдаушыға кез болады. Бұл да балаға жолдас болып ереді. Тағы да жүріп келе жатса, алдынан екі көлдің суын екі ұртына ұрттап жүрген тағы бір дәу кез болады.

Бала жөн сұрайды. Ол екі ұртындағы суын көлдердің өзенге қайта құйып:

– Күн астындағы Күнікейді іздеп жүрген балаға жолдас болғалы жүрмін, – дейді.

Сонда бала:

– Ендеше мен – сол бала боламын, – дейді.

Сонымен, бұл да үшеуіне қосылып, төртеуі жолдас болып жүре береді. Келе жатса, екі аяғына екі батпан тас байлап алған, ойдан-қырға жүгіріп жүрген Желаяяқа кез болады. Бала жөн сұрайды. Желаяқ:

– Мен күн астындағы Күнікей қызды іздеп бара жатқан балаға жолдас болғалы жүрмін, – дейді.

Бала:

– Ендеше, сол мен боламын, – дейді.

Сонымен, бесеуі жолдас болып жүріп келе жатса, бір шұқанақтан көп балалармен тырмысып шыға алмай жатқан бір құмырсқаны көреді.

Бала құмырсқаны балаларымен шұқырдан шығарып жібереді. Сонда құмырсқа балаға риза болып:

– Сендер мені шұқырдан шығарып жібердіңдер. Менің сендерге бір пайдам тиер. Мен мына бір қанатымды жұлып берейін, керек бола қалсам, тұтатарсыңдар. Сол кезде қастарыңнан табыламын, – деп, бір қанатын жұлып береді.

Бұлар күн астындағы Күнікей қызды іздеп жүріп кетеді. Күн астындағы Күнікей қыз от тауының ар жағында тұратын бір ханның қызы екен. Ол ханның бір үлкен көк төбет иті бар екен. Сол ит, күн астындағы Күнікей қызға келе жатқан адам болса, дыбысын жүз шақырым жерден сезіп, алдынан шығады екен. Қандай батыр, мықты адамдар болса да көк төбет ит барлығын да жалғыз өзі жайратып салады екен. Қызды іздеп барған адамның сау қайтпағаны содан екен. Мұны білген адамдар, көк төбеттен қорқып, қызға баруға жүректері дауаламапты.

Баланың жолдастырымен келе жатқанын ит жүз шақырымнан біліп, жер дүниенің шаңын боратып, арсылдап, алдарынан шығады. Баяғы тау көтерген дәу қолындағы бір тауын итке жіберіп кеп қалғанда, көк төбет таудың астында сеспей қатады.

Итті таумен бастырып өлтіріп тастап, бұлар тағы жүріп кетеді. Жүре-жүре күн астындағы Күнікей қыздың үйіне жетеді. Хан бұлардан жөн сұрайды. Сонда бұлар:

– Осы жақтағы күн астындағы Күнікей қызды іздеп келеміз. Іздеп келуші мына отырған бала, біз жанына ерген жолдастарымыз, – дейді.

Сонда хан:

– Жолдарыңда бір көк ит кездесті ме? – деп сұрайды.

– Жолда бір күшікке кездесіп едік, біздің лақтырған кесегіміздің астында үні өшіп, өліп қалды! – дейді бұлар.

Хан бұлардың күшіне қайран қалып отырады.

Хан ертеңіне ел-жұртын жиып, балуан күрестіреді.

– Осы топта кімде-кім күресіп шығып, күші асса, қызымды соған беремін, – дейді.

Ханның елі жағынан бір егіз балуан шығады. Бала жағынан екі қолына екі тау ұстап жүретін дәу шығады. Екі балуан күресіп, дәу жығып кетеді. Бірақ хан сөзінен танып, бұл жолы қызын бермей:

– Енді жаяу бөйгеден озып келгенге беремін, – дейді.

Жаяу жарысқа ханның елінен бір жүйрік мыстан кемпір шығады. Мыстан кемпір қолына екі шыны арақ ұстап шығады да, жолда Желаяққа ішкізіп, мас қылып, өзі жүріп кетеді.

Бала тыңшыға айтады:

– Кім алда келе жатыр екен, соны тыңдашы! – дейді.

Тыңшы тұра қалып тыңдап:

– Кемпірдің дыбысы білінеді, Желаяқтың дыбысы білінбейді, – дейді.

Бала сол арада баяғы кездікті қолына ұстайды. Сол кезде ұйықтап жатқан Желаяққа дыбыс беріп, оянады. Желаяқ оянып, жан-жағына қараса, кемпір жоқ. Сол арада жалма-жан жүгіріп отырып кемпірге жетеді. Қолына бір уыс топырақ алады да, кемпірдің алдынан өте беріп, топырақты көзіне шашып жібереді. Кемпір көзін уқалап аша алмай жатқанда, Желаяқ озып келеді. Хан сонда да қызын бермейді, қызын жасырып, тығып қояды да:

– Кімде-кім қызымның қай жерде екенін тапса, соған беремін, – дейді.

Бір мезгілде тыңшы тыңдап жүрсе, хан қызын жер астындағы бір үйге жасырып қойған екен. Қыз сол үйде кесте тігіп отырып, қолындағы инесін жерге түсіріп алады. Тыңшы тыңдап бірің-тауың алады.

Хан бұларды темірден салынған қонақ үйге жатқызады. Қонақасы беріп, сыылап жатқызғаннан кейін, қонақтар жатқан үйдің сыртынан өртейді. Бұлар түн ортасында оянып кетсе, үй өртеніп бара жатыр екен. Көз ұрттаушы дәу ұртындағы бір көздің суын бүрккіп тастап, өртті сөндіреді. Содан соң, тып-тыныш ұйықтап жата береді. Хан бұларды өледі деп, күлді қарайын деп келсе, бәрі де тып-тыныш ұйықтап жатыр екен. Хан тағы ойлап, бір амал табады. Ертеңіне.

– Қырық қызбен қызымды қатар тұрызам, алғардың ішінен тынып алғанға қызымды беремін, – дейді.

Ертеңіне қырық қызды бірдей киіндіріп, қатарлап қояды. Қырық бәрінің киімен киімдерінің түсі бір. Ешкім тани алмайды. Баши сол уақытта баяғы құмырсқаның қызатын тугатып жібергенде құмырсқа келіп, қырық қыздың арасында тұрған күн астындағы Күнкей қыздың алдынан шығады. Бала күн астындағы Күнкей қызды солан таниды. Ханның басқа істейтін амалы болмайды. Амалы таусылды, ақыры күн астындағы Күнкей қызды балаға береді.

Күн астындағы Күнкей қызды алып, бұлар еліне қайтады. Жолдастар өздері балаға өлескен жерге келгенде, қалғандарымен қолтасып, жол-жүнекей қалып отырады.

Бала келе жатып өзінің баисынан кешіріген уақыттарың бастан-аяқ қызға баян етеді, оны қызға апаратынын айтады. Қыз ақылды, сн-қыршы екен. Баисының ерлігіне сүйсініп, қызғы риза болады. Фурқаншәрі жүрген соң.

– Ханның еліне жетуге қанша күн қалады? – деп сұрағанды.

– Екі күннің ішінде жер қалады, – деген болады.

Сонда кыз:

– Сен озып ханға бар, менің алдыман шыксын. Ең алдынан хан, оның соңында уәзірлері жүрсін. Ең артында өзің жүр, – дейді.

Бала ханға барып, кыздың алдынан шығарады. Кыз келе жатқан ханды – қасқыр, уәзірлерді – түлкі қылып жібереді. Қасқыр мен түлкілер бірін бірі қуып кетеді. Ал күн астындағы Күнікей – кызды бала алып, екеуі той жасап, қосылады. Ел-жұрты, баланың ерлігіне риза болып, оны хан сайлайды.

КРАСАВИЦА КУНКЕЙ*

бедной старухи был единственный сын. Пас он однажды коз и увидел в степи стадо ланей. Среди них выделялась одна – пестрая, с золотыми рогами.

На другой и на третий день он ее снова увидел. Сказал юноша матери:

– Три раза я встречал пеструю золоторогую лань. Хочу поймать ее и отвести к хану. Наградит ли он меня за нее?

Мать ответила:

– Если сумеешь поймать, хан, наверное, наградит тебя.

На другой день поймал юноша пеструю золоторогую лань и повел ее к хану.

Возле дворца встретил юношу главный визирь и сказал ему:

– Отдай мне лань!

– Нет! – ответил юноша. – Я отдам ее только хану.

Взял хан золоторогую лань и спрашивает главного визиря:

– Скажи, чем наградить юношу?

– Ничего ему давать сейчас не надо! – ответил главный визирь. Есть на белом свете подставка для золоторогой лани. Имеет она два крыла – одно позолоченное, другое посеребренное. Когда лань встанет на нее, она украсит дворец. Пусть вначале юноша принесет подставку. Тогда можно будет его наградить.

И сказал хан юноше:

* Кун – солнце; Кункей или Кунслу – солнечная красавица, живущая под солнцем.

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

— Где-то на белом свете существует для золоторогой лани подставка. Она имеет два крыла — одно позолоченное, другое посеребренное. Найди ее, и я тебя щедро награжу. А если не найдешь, сниму голову.

Загрустил юноша. Вернулся он домой и рассказал матери про поручение хана.

Мать успокоила его:

— Не горюй, сынок! Я сама пойду и поищу подставку для золоторогой лани.

Вот идет мать по степи. Видит — пасется стадо ланей, а неподалеку от стада сидит старуха и сшивает щель земли. Присела мать рядом с ней и рассказала, куда и зачем идет. Выслушала старуха и говорит:

— Можно твоему горю помочь. Неподалеку от Мысыра* живет мастер. Только один он делает подставки для ланей. Дай своему сыну тысячу дилла*, пусть он сходит к этому мастеру.

Вернулась мать домой. Распродала своих коз, нанялась в работницы к баю и набрала тысячу дилла.

Взял юноша деньги. Пошел искать мастера, живущего неподалеку от Мысыра. Нашел его и объяснил, какая требуется подставка для золоторогой лани.

Мастер пообещал:

— Я сделаю тебе такую подставку за тысячу дилла.

Отдал юноша деньги. Сделал мастер подставку. Только крылья у нее были простые. Идет юноша домой. Видит, стоит на пути высокое дерево, а под деревом вырыты два глубоких колодца. В одном — вода золотая, а в другом — серебряная.

Обмакнул юноша одно крыло в золотой воде, другое — в серебряной и понес к хану.

* Мысыр — Египет.

* Дилла — монета.

Поставил хан золоторогую лань на подставку. Засверкала лань так, что сразу весело стало во дворце.

Спрашивает хан главного визиря:

— Чем наградить старательного юношу?

— Ничем, — отвечает главный визирь. — Он еще недостойн награды. Надо ему дать еще одно поручение. В далекой стране под землей растет золотое дерево. Пусть он найдет его, принесет сюда и посадит перед дворцом. Тогда можно будет дать ему награду.

И сказал хан юноше:

— Найди золотое дерево, растущее под землей, и посади перед моим дворцом. Тогда я награжу тебя.

Пошел юноша искать золотое дерево.

Идет он несколько дней и встречается на своем пути старика. Спрашивает старик:

— Откуда и куда идешь?

Рассказал ему юноша.

Старик говорит:

— Я научу тебя, как достать золотое дерево. Иди прямо, пока не встретишь высокую гору. Когда ты подойдешь к ней, увидишь бегущего с горы зайца. Иди по его следу. Вбежит он в берлогу, и ты войди за ним. В берлоге будет две ямы. Заяц скроется в левую, а ты ступай в правую. Перед тобой откроется огромная пещера. В ней ты увидишь сорок разбойников. Они захотят тебя убить, но ты скажи им: “Я могу в один миг сварить обед!”. Разбойники заставят тебя варить мясо, а сами будут наблюдать за тобой. Ты положи мясо в котел и ударь по котлу вот этой железной палкой.

Старик дал юноше железную палку и продолжал:

— Утром разбойники оставят тебя одного в пещере. В темном углу ты увидишь белый сундук. Открой его. В нем находится синий сундук. И его открой. В сундуке лежит завернутая в бумагу соль. Посоли ею мясо, которое варится в котле. Когда придут разбойники, накорми их.

Они сразу умрут. Потом ищи в пещере золотое дерево. Когда найдешь, схватись руками за ствол, а ногами упрись в корни и закрой глаза. Золотое дерево окажется перед ханским дворцом!

Распрощался юноша со стариком и пошел своей дорогой.

Подходит он к каменной высокой горе. Видит — с горы бежит заяц. Юноша помчался следом за ним. Вбежал заяц в берлогу, а юноша — следом за ним. В берлоге, как говорил старик, оказалось две ямы. Заяц вбежал в левую яму, а юноша в правую. Увидел он огромную пещеру и сорок разбойников в ней. Разбойники захотели убить юношу, но он им сказал:

— Я в один миг могу приготовить обед!

Разбойники велели ему быстро сварить мясо, а сами стали смотреть, как он будет готовить.

Положил юноша мясо в котел и ударил по котлу незаметно железной палкой. Мясо мигом сварилось.

Разбойники подивились и решили не убивать юношу. Оставили они его у себя за повара.

Долго жил юноша в пещере.

Однажды он после обеда крепко уснул. И видит во сне старика, подарившего ему железную палочку.

Старик погрозил ему пальцем и сказал:

— Наелся мяса и забыл обо всем!

Испугался юноша. Проснулся и вспомнил поручение хана.

Стал он искать в пещере белый сундук. Нашел его в самом темном углу. Открыл и увидел в нем синий сундук. Открыл юноша синий сундук. На дне его лежал бумажный сверток. Развернул бумагу, а в ней — соль.

Закрыв юноша сундук, высыпал соль в котел и ждет, когда придут обедать разбойники.

Вот пришли они, сели за стол и говорят:

— Подавай мясо!

Подавал юноша. Поели они и умерли все.

Стал тогда юноша осматривать все углы пещеры. И нашел он в самом потайном месте золотое дерево.

Юноша обхватил руками его ствол, а ногами уперся в корни и закрыл глаза. Сколько прошло времени — неизвестно.

Только когда он открыл глаза, увидел себя в саду перед ханским дворцом. Золотое дерево сверкало под первыми лучами солнца.

Проснулся утром хан. Подошел к окошку и видит — в саду растет золотое дерево.

Обрадовался он, призывает визирей и спрашивает:

— Как мне наградить юношу?

А визири от зависти позеленели. Задумали они погубить юношу — отправить на край света, чтобы он назад не вернулся.

Вот главный визирь и говорит:

— Повелитель! Тебе уже много лет, а детей у тебя нет. В далеком ханстве под самым светлым солнцем живет красавица Кункей. Она может родить тебе наследника. Пошли юношу, пусть привезет он Кункей. Если выполнит это поручение, тогда можно будет его щедро наградить.

И послал хан юношу в далекое ханство разыскивать красавицу Кункей, живущую под самым солнцем.

Отправился юноша в путь.

Повстречался ему великан. Стоит он и держит на каждой ладони по горе.

Спрашивает он юношу:

— Кто ты, куда идешь и откуда?

Рассказал юноша. Великан послушал и говорит:

— Если ты ищешь красавицу Кункей, живущую под самым светлым солнцем, то я пойду вместе с тобой!

И пошли они дальше вместе.

Идут и видят жигита, лежащего на земле.

— Что ты делаешь? — спрашивает юноша.

— Я слушаю, не идет ли человек, который ищет красавицу Кункей. У меня такие уши, что я могу слышать любой шорох на земле и под землей.

— Тогда пойдем с нами. Я ее ищу!

Пошли они втроем. По дороге встретился им великан с огромными щеками. Во рту у него было два озера воды.

Спрашивает юноша:

— Что ты делаешь?

Ответил великан:

— Я жду человека, который ищет красавицу Кункей, живущую под самым солнцем. Когда он придет, я пойду с ним.

— Я ищу красавицу Кункей! — сказал юноша.

И пошли они дальше вчетвером.

Встречают по дороге скорохода. К каждой ноге его было привязано по скале. Но бежал он очень быстро.

Юноша спросил:

— Куда ты торопишься?

Скороход ответил:

— Я бегу навстречу человеку, который ищет красавицу Кункей, живущую под самым светлым солнцем.

— Тогда пойдем с нами! — сказал юноша. — Я ищу красавицу Кункей.

Пошли они дальше впятером. Встречают по дороге крылатого муравья. Он никак не мог выбраться из ямы со своими детенышами.

Юноша помог ему, и муравей сказал:

— Ты нас спас от смерти. Я никогда этого не забуду. Если случится у тебя беда, зажги мое крылышко, я явлюсь и помогу тебе.

Оторвал муравей одно крылышко и дал его юноше.

И пошли друзья дальше.

Красавица Кункей, жившая под самым светлым солнцем, была

дочерью хана. А жил тот хан за высокими неприступными горами. Была у него огромная бурая собака. Если кто-либо шел к Кункей, желая ее похитить, собака чуяла врага за два дня пути и выбегала к нему навстречу. Как бы сильны и многочисленны ни были злоумышленники, никто не мог от нее уйти живым. Почуяла бурая собака приближение юноши с его товарищами. Выбежала она к ним навстречу.

Видит великан облако пыли на дороге. Поднял он одну гору и бросил в злую собаку. Так и осталась она под горой навсегда, мертвая.

Пошли друзья дальше и дошли наконец до ханского дворца.

Принял хан неожиданных гостей и стал их расспрашивать, откуда они и как добрались до его владений.

— Мы ищем красавицу Кункей, которая живет под самым светлым солнцем!

Спросил хан:

— Встречалась ли вам в дороге бурая собака?

— Да попался навстречу какой-то щенок, — сказал юноша. — Но мой друг бросил в него камешком, и он остался под ним.

Удивился хан богатырской силе своих гостей. Хорошо их принял, а на другой день собрал своих подданных и устроил байгу.

— Кто выйдет победителем в борьбе, — объявил хан народу, — тот получит в жену мою дочь Кункей.

И выставил хан со своей стороны могучего быка-борца.

Сказал юноша своему другу батыру-великану:

— Если победишь его, Кункей будет наша.

Подошел батыр-великан к быку, взял его за рога и победил в одну минуту.

Но хан не сдержал своего слова. Объявил он народу:

— Сейчас будут устроены бега. Кто придет первым, тому отдам мою дочь Кункей в жены.

Хан выставил колдунью-старуху, а юноша своего друга-скорохода. Начали они состязание. Колдунья взяла с собой две бутылки вина и

напоила скорохода. Уснул тот на полпути, а старуха побежала дальше.

Говорит юноша своему другу, который мог слышать любой шорох на земле и под землей:

– Послушай, кто бежит впереди.

Приложил тот ухо к земле и отвечает:

– Нашего друга не слышно. Бежит одна старуха.

Тогда ударил юноша железной палкой по земле. Докатился гул до скорохода и разбудил его. Смотрит он – нет старухи. Помчался скороход, догнал свою соперницу и бросил ей в лицо горсть песка. Заревела старуха и схватилась за глаза. Осталась она сидеть на месте, а скороход прибежал первым.

Опять хан не сдержал своего слова. Спрятал он свою дочь и говорит:

– Кто найдет Кункей, тот будет ее мужем.

Опять друг юноши наострил уши и стал прислушиваться. Слышит он, как красавица вышивает в подземном царстве. Вот она уронила иголку на пол, и стук от падения иглы достиг ушей чуткого батыра.

– Пойдем поможем ей найти иголку! – сказал он.

Направились друзья в подземный дворец. Видит хан, что дело его проиграно, и приглашает гостей в железный дворец. Здесь он их сытно накормил и уложил спать. А когда гости заснули, велел разложить вокруг дворца огромный костер. Решил он сжечь батыров.

Проснулись друзья ночью. Видят: дом охвачен пламенем. Растерялись они, не знают, что делать.

Но тут поднялся батыр, у которого за каждой щекой хранилось озеро воды. Мигом потушил он огонь.

После этого друзья снова легли спокойно спать.

А хан думал, что его гости давно сторели.

Посмотрел он утром в окошко. Видит: юноша с друзьями спокойно выходит из железного дворца.

Но не хочет хан сдаваться. Новую хитрость придумал.

Собрал он в своем царстве сорок красавиц, одел их в одинаковую одежду и посадил всех рядом на одну скамейку.

— Кто узнает среди сорока красавиц мою дочь Кункей, тот и будет ее мужем! — объявил хан.

Прошел мимо красавиц юноша один раз, прошел другой, никак не может узнать, какая из них Кункей.

Вспомнил он про муравьиное крылышко и сжег его.

Муравей тут как тут! Приполз он к ногам Кункей и остановился. Так юноша узнал солнечную красавицу.

Нечего делать хану. Пришлось отдать свою дочь юному жигиту.

Взяли с собой друзья красавицу и отправились в обратный путь.

Прошли они несколько дней, и первым отстал от них скороход.

Когда дошли до большого озера, остался батыр, который за каждой щекой держал по озеру воды.

Потом отстал батыр, умевший подслушивать малейший шорох на земле и под землей.

Когда подошли к огромной горе, остался батыр-великан, который в каждой руке держал по огромной горе.

Так юноша-жигит и красавица Кункей остались вдвоем.

Рассказал юноша девушке, куда он ее ведет и для кого. Выслушала Кункей и задумалась. Узнав о подвигах молодого жигита, она успела полюбить его.

Через несколько дней красавица спросила юношу:

— Много ли нам осталось пути до владения хана?

— Два дня!

— Тогда иди вперед и передай хану, пусть он сам выйдет меня встречать и возьмет с собой главного визиря. Ты тоже меня встречай, но иди сзади всех.

Пошел юный жигит и передал хану слова Кункей.

Хан взял с собой главного визиря и выехал навстречу красавице.

А Кункей была мудрая девушка и владела многими тайнами. Как

только приблизился к ней хан, она обратила его в волка, а главного визиря в лису. Волк погнался за лисой, а девушка взяла юношу за руку, и пошли они в ханский дворец.

Народ провозгласил молодого жигита своим ханом.

После этого он женился на красавице Кункей и устроил большой пир.

ПАТША МЕН БҮРКІТ

ұрынғы заманда, ылғи аң аулауды әдет қылған бір патша болыпты. Күндердің күнінде аң аулап жүрсе, ағаштың басында бір бүркіт отыр екен дейді. Патша оны көріп, атайын деп ыңғайланған екен, бүркіт:

— Ей, патша! Мені атпаңыз, мен сізге бір уақытта керек болармын, — депті.

Патша оның сөзін елемей, атуға тағы ыңғайланады. Бүркіт әлгі сөзін қайта айтып, жалына беріпті. Бүркіт үш рет жалынғаннан кейін, патша ойға қалады да, бүркітті үйіне алып келіп, екі жылдай асырайды. Екі жылдан кейін патша кедейленіп, асырауға шамасы келмей, бүркітті қоя береді. Бірақ бүркіт қанатын көтеріп ұша алмайды. Сонан соң ол патшаға:

— Ей, патша, мені не қылсаң да, тағы бір жыл күт, мұратыңа жеткізейін, — деп, жалынады.

Патша жұрттан қарызданып, мал алып, тағы бір жыл күтіпті. Бір жыл толған соң бүркіт патшаны үстіне мінгізіп әкетіпті.

Екеуі келе жатып, бір дарияға жеткен екен, бүркіт патшаны дарияға тастап жіберіпті. Патша тізесінен суға батып бара жатқан кезде, бүркіт қайтадан көтеріп әкетіпті де:

— Патша, хал қалай, қорықтың ба? — депті.

Патша:

— Енді өлдім ғой деп едім, — дейді.

Тағы да бір дарияның үстіне келгенде, бүркіт патшаны және тастап жібереді. Орта беліне батып бара жатқан кезде, қайтадан көтеріп әкетеді. Үшінші дарияға қелгенде, тағы тастап жібереді де, қайтадан көтеріп әкетіп:

– Қорықтың ба? – дейді.

– Енді тастасаң, өлемін! – дейді патша.

– Жоқ, енді тастамаймын. Есінде бар ма? Мен ағаштың басында отырғанда “атамын” деп, мені де үш рет қорқытып едің ғой. Мен үш рет өз істегеніңді алдыңа келтірдім, – дейді де шарықтап кетеді.

Бір кезде:

– Жоғары, төмен қарашы, не көрінер екен? – дейді.

– Жоғарыда – көк, төменде жер көрінеді, – дейді патша.

– Және жан-жағыңа қарашы, – дейді.

– Оң жағымда – сахара, сол жағымда бір үй тұр.

– Ол үй менің кіші қарындасымның үйі, соған барамыз, – дейді бүркіт.

Бүркіт келген соң, қарындасы алдынан шығып, ағасын күтіп алып, патшаны көзге ілмей қораға тастап кетеді. Ағасын тамаққа тойғызып, байлаулы тұрған итін босатып қоя береді. Ит патшаны талай бастайды. Бүркіт шыға келіп, патшаны иттен айырып алады. Қарындасына ашуланып, патшаны арқасына мінгізеді де, ұша жөнеледі. Ұшып келе жатып:

– Артымызда не бар? – дейді патшаға.

Патша артына қарап:

– Бір қызыл үй көрінеді, – дейді.

Бүркіт:

– Ол бізді күтіп алмай, сені итке талатқан үшін жанып жатқан менің манағы қарындасымның үйі. Енді жоғары, төмен қара, – дейді.

– Жоғарыда көк, төменде жер көрінеді, – дейді патша.

– Оң мен солыңа бірдей қара, – дейді бүркіт.

– Оңымызда – сахара, солымызда бір үй көрінеді.

– Ол менің ортаншы қарындасымның үйі. Соған біз қонаққа барамыз, – дейді.

Екеуі қарындасының үйіне келеді. Қарындасы алдынан шығып, ағасын алады да, патшаны қораның ішіне тастап кетеді. Бұл тағы да

итті босатып қоя беріп, патшаны талатады. Бүркіт оған да кейін, патшаны иттен айырып алып, қарындасына ашуланып, патшаны үстіне мінгізіп алып, ұша жөнеледі. Ұшып келе жатып:

– Артыңызда не көрінеді? – дейді.

– Қызыл үй көрінеді, – дейді патша.

– Ол – бізді күтіп алмағаны үшін күйіп жатқан менің жаңағы қарындасымның үйі. Енді шешем мен ағамның үйі бар, біз сонда барамыз, – дейді.

Ұшып келеді. Ағасы мен шешесі алдынан шығып, баласы мен патшаны күтіп алады. Бүркіт патшаға:

– Тақсыр, жатып дем ал! Біраздан кейін сізді кемеге отырғызып, еліңізге қайтарам. Баяғыдан бергі сіздің істеген жақсылығыңызды ақтаймын, – дейді.

Мұнан соң патшаға бір кеме, бірі қызыл, бірі көк екі сандық беріп:

– Осы екі сандықты үйіне барғанша ашпа. Барғаннан кейін қызыл сандықты сарайдың артқы жағына апарып, көк сандықты сарайдың алдыңғы жағына апарып аш, – дейді.

Патша мұның бәрін алып, дарияға түсіп, бүркітпен қоштасып, жүзіп кетеді. Күндердің күнінде кеме аралға кездесіп, тоқтап қалады. Сол уақытында патша: “Бұл екі сандықты не үшін ашпасқа?” – деп, шыдамай, көргісі келіп, қызыл сандықтың аузын ашқан екен, аралдың іші малға сыймай кетіпті. Патша не істерін білмей өкініп, осынша малды бұл кішкентай сандыққа қалай сыйғызамын деп, жылап отырғанда, дариядан бір кісі, суды қақ жарып шыға келіпті де:

– Не үшін жылайсың? – дейді.

Патша уақиғасын бастан-аяқ баян етеді. Әлгі адам:

– Егер де сол малды сандыққа сыйғызып берсем, үйіндегі өзін білмейтін нәрсені маған беремісің? – дейді.

Патша:

– Мен білмейтін үйімде не нәрсе бар? – деп, ойлап, ойлап, беруге уәде етеді.

Сонан соң әлгі адам барша малын жиып, сандыққа салып береді де, суға түсіп кетеді.

Патша кемесіне мініп үйіне келсе, әйелі ұл тапқан екен. Патша оны көріп, бетінен сүйіп, қапаланып, жылай бастайды. Ханым: “Неге жылайсың?” – деп сұрайды. “Сағынғаннан жылаймын”, – деп, патша шынын айтпайды.

Мұнан соң сарайдың артына апарып қызыл сандықты ашқан екен, төрт мүлік мал далаға сыймай кетіпті де, көк сандықтан бұлбұлдары сайраған бақша шығыпты. Сол кезде патшаның көңілі сейіліп, кедейлікті де, ғайыптан кездескен кісіге берген уәдесін де ұмытыпты.

Күндерде бір күн патша өзен бойынан аң аулап жүрсе, су ішінен баяғы кісі шыға келіп, патшаға: “Бермегіңді ұмытып кеттің бе?” – депті. Патша жылап үйіне келеді де, патшайымы мен баласына бұрынғы уақиғасын бастан-аяқ баян етеді. Ертеңіне ханымымен екеуі баласын өзен бойына апарып тастайды да, жылай-жылай қоштасып айырылысады.

Патша үйіне қайтып бармай, беті ауған жағына жүре береді. Келе жатып, бір қалың тоғайдың ішіндегі лашық үйге келіп кірсе, ішінде бір мыстан кемпір отыр екен. Ол патшаның жайын сұрап, басындағы қайғысымен танысқаннан кейін:

– Олай болса, сен дарияның жағасына барып, қамыстың ішіне жасырынып жат. Сонда аспаннан ұшып он екі аққу келеді. Олар шешініп, қыз суретіне түсіп, шомылады. Сонда сен, жасырынып барып, үлкен қыздың киетін кебенегін ала ғой. Ол қыздың аты Ғайнижамал. Ол жалынып сұраса да сен кебенегін берме. Өз атын айтып: “Мен сендік!” – дегенше, көнбе. Жолшыбай саған үш кісі жолығар, оларды да тастамай бірге жолдас қылып ал. Олар да саған дос болар, – дейді.

Патша кемпірдің айтқанын істеп, қамыстың ішіне жасырынып, айтқандай, он екі аққу келіп, дарияның шетіне қонып, он екі қыз бейнесіне еніпті де суға шомыла бастапты. Сол кезде патша жасырынып барып, үлкен қыздың киетін кебенегін ала қойыпты. Сонда өзге

қалғандары судан шығып, киініп, құс болып, ұшып кетеді де, Ғайнижамал отырып қалады. Патшаға жалынады:

– Сен менің атам – су патшасына келгенде, мен саған керек болармын, мені қоя бер, – дейді.

Патша оған болмайды. Ақырында қыз өзінің атын айтып:

– Мен сендікпін! Қай уақытта болса да керек қылғаныңда өзір болармын, – деп уәде берген соң, патша аққу кебенегін өзіне қайтып береді.

Ғайнижамал киініп алып, құс болып, жолдастарының соңынан ұшып кетеді.

Келе жатып патша қыстыкүнгі аяздай қаһарланған бір үш батырға жолығып, бұларды өзімен бірге су патшасына алып келеді. Ол патша:

– Досым, не үшін мұнша кешігіп, келмедің! Мен сені тоса-тоса, шаршадым. Енді сен бүгінгі түннен қалдырмай дарияның үстіне көпір сал. Егер де салып бітіре алмасаң, басыңды аламын! – дейді.

Бұл жылап келе жатыр екен, бір уақытта әйнектен Ғайнижамал қарап:

– Патша, не үшін жылап келесің? – депті.

Патша бастан-аяқ қыздың әкесінің бұған берген қызметін баян еткен екен, қыз:

– Жылама! Біздің сарайға барып, ертеңге шейін жат. Баршасы да түнде даяр болар, – депті.

Ғайнижамал далаға шығып дауыстаған екен, көпірге керек барлық ағаштар даяр болыпты. Оларға: “Таң атқанша көпір даяр болсын!” – депті. Таң атқан соң қыз келіп, патшазаданы оятып: “Тұрыңыз, көпір даяр!” – депті. Ол, қолына сыпырғыш алып, көпірдің аузында тұр екен, су патшасы келіп, көпірді ұнатып, патшазаданы мақтапты да:

– Енді сен сарайымның ішіне неше түрлі бау, шарбақ, сандал орнат, онда бұлбұл құстар сайрап тұрсын, – депті.

Ғайнижамал мұны әзірлеп береді. Таңертең су патшасы келіп:

– Жарайсың, жігіт! Енді, менің он екі қызым бар, соның біреуін

үш қайтара тапсаң, саған беремін. Егер де таба алмасаң, басыңды аламын! – дейді.

Патшазада келіп оны Ғайнижамалға айтқан екен, ол:

– Әуелгіде мен орамалымды алармын, екіншіде киімімді түзермін, үшіншіде менің басымнан бір шыбын ұшар, мен екенімді сонан білерсің, – депті.

Патша қыздарын көрсете бастаған екен, патшазада Ғайнижамалды үшке шейін ұстаған соң, отыз күн ойын, қырық күн тойын жасап, қызын қосуға ниеттеген болады, неше түрлі шараптар дайындатады. Сонсын патша: “Шойын қып-қызыл болғанша, монша жақсын, содан кейін жастар барып түссін,” – деп бұйырады. Ғайнижамал әкесінің не ойлағанын сезеді де, патшазадаға:

– Біз қашайық, осы атамыз бізге қастық істер, – дейді. Екеуі қашып жөнеледі. Бір жерлерге жеткенде Ғайнижамал:

– Аттан түсіп, жерге құлағыңды салып тыңдашы? Артымыздан келе жатқан қуғыншы жоқ па екен? – дейді патшазадаға.

Ол аттан түсе қалып тыңдап, ешнәрсе ести алмапты. Ғайнижамал өзі түсіп тыңдап, арттарынан қуғыншы келе жатқанын біліп, үшкіріп аттарын үлкен тоғай қылып жібереді, өзі құдық болып қалады, патшазаданы бір қарт шалдың бейнесіне енгізе қояды.

– Қуғыншыларға: олар өтіп кетті, көп заман болды, менің жас уақытым еді, сонда осы ағашты егіп жатыр едім де, – дейді.

Қуғыншылар жетіп келіп, шалдан:

– Ей, шал, кетіп бара жатқан бір қыз бен бір жігіт көрдің бе? – дейді.

– Көрдім, шырақтарым! Одан бері не замандар өтті ғой.

Ол кезде мен жас едім. Осы ағашты жаңа ғана егіп жатқанда көріп едім, – дейді.

Қуғыншылар патшаға қайтып келіп, көргендерін баяндайды. Патша оларға ашуланып, қуғыншыларды дарға асуға бұйырады да, тағы да қуғыншылар жібереді. Бұл кезде қашқындар көп жерге ұзап кеткен екен,

бірақ Ғайнижамал қуғыншылардың жететінін сезеді де, патшазаданы бір қарт қожа етіп, өзі бір ескі мешіт болады. Қуғыншылар келіп:

– Ей, қожа, кетіп бара жатқан қыз бен жігіт көрдің бе? – дейді.

Көрдім. Бірақ одан бері ықылым заман өтті ғой. Менің онда жас кезім еді. Мына мешіт жаңа салынып жатқан, – дейді.

Қуғыншылар қайтадан қайтып, патшаға:

– Тақсыр! Еш жерден таба алмадық. Өздері түгіл ізін де көре алмадық. Бар көргеніміз – бір қарт қожа мен ескі мешіт қана, – дейді.

Патша сол қожаны алып келмегені үшін, бұларды және дарға асуға бұйырады да, енді өзі аттанады. Мұны біліп, Ғайнижамал аттарын балдан тәтті бұлақ қылып, күйеуін еркек үйрек, өзін ұрғашы үйрек етіп жібереді. Сол кезде патша келіп, судан іше бастайды. Судың тәттілігіне қызығып, іше-іше патша іші жарылып өледі де, қашқындар қайтадан қалпына түсіп, үйлеріне жақын келеді. Сонда Ғайнижамал:

– Сіз бұрын барып, ата-анаңызбен амандасыңыз, мен сізді тосып отырайын. Бірақ, менің сізден сұрайтыным: амандасқанда барша жұрттарыңызбен сүйіскенде қарындасыңызбен сүйіспеніз, – дейді.

Патшазада үйіне келген кезде, Ғайнижамалдың сөзін ұмытып кетіп, ата-аналарымен де, қарындасымен де сүйіседі. Бұдан кейін Ғайнижамал үш күндей тосып, патшазада келмеген соң, шаһардың ішіне кіріп, бір нашар кемпірдің кейпіне келіп, бір кемпірдің үйінде тұрады. Сол кезде патшазада бір сұлтанның қызын алмақшы болып: “Кімде-кім тойға келетін болса, менің патшалығыма қараған ер кісілер бір-бір түшпарадан ала келсін”, – деп жар салады.

Бұл хабарды естіп, манағы Ғайнижамал үйінде тұрған кемпір түшпараға ұнын илеп, даярлана бастайды. Ғайнижамал:

– Маған беріңіз, мен пісіріп алып барайын. Маған патша бір рақым қылар ма екен? – депті.

Ол нанның ішіне ірімшікпен бірге бір еркек, бір ұрғашы кептер салып пісіреді.

Ғайнижамал үй иесі кемпірді қасына ертіп, патшаның сарайына

барса, той болып жатыр екен. Даяшылар бұлардың тамағын алып, патшаның алдына қояды. Патша сол жерде тұшпараны кесе бастаған екен, ішінен екі кептер шыға келіп, ұрғашысы аузына ірімшік тістеп, ұша жөнеліпті. Сонда еркегі:

– Маған жартысын бер! – деп таласқанда, ұрғашысы:

– Жоқ, бермеймін! Берсем, Ғайнижамалды ұмытқан мына патшазадаға ұқсап, сен де ұмытасың! – депті.

Сол арада патшазада Ғайнижамалды тани кетіпті де, кұшақтасып, жасаған тойын енді қайта соған арнап жасапты. Екеуі қосылып, ұзақ өмір сүріпті.

ХАН И БЕРКУТ

далекие незапамятные времена жил хан*, он очень любил охоту на диких зверей. Однажды во время охоты увидел он беркута, сидящего на дереве. Хан решил подстрелить беркута, но тот вдруг заговорил человеческим голосом:

— Эй, всемогущий хан, не убивай меня, сейчас я не могу летать, но когда окрепну, пригожусь тебе.

Хан сделал вид, что не слышал просьбы птицы и прицелился. Беркуту пришлось еще и еще раз повторить свою мольбу. Интересно стало царю, что это за необыкновенный беркут, который, как человек, разговаривает. Опустил он лук и решил взять с собой птицу. Привез он птицу домой и стал кормить.

Прошло два года. Хан разорился и стал беднее самого бедного казаха. И вот настало такое время, что не только птицу кормить, самому нечего стало есть. Решил он отпустить беркута на волю. Но тот не смог взлететь.

— Эй, хан, — умоляет он, — покорми меня еще год, и я тогда сделаю тебя богатым.

Жалко стало хану беркута, оставил его. Занимает он у соседей скот и еще один год ухаживает за беркутом. Через год беркут становится могучим и сильным. Сажает он на спину своего спасителя и поднимается ввысь.

Летят они в поднебесной вышине и вдруг видят: внизу лазурью стелется морская гладь. Беркут неожиданно опускается и бросает хана в

* Хан — правитель.

пучину волн. Как только хан коленями коснулся поверхности волны, беркут подхватил его и поднялся вверх.

– О могучий хан, ну как, страшно было тебе? – спрашивает он.

– Я думал, что уже погиб, – отвечает хан.

Когда они снова летели через море, беркут вновь бросил хана и опять подхватил его. На этот раз хан погрузился в воду по пояс. Пролетая над третьим морем, беркут снова повторяет все и спрашивает:

– О могучий хан, страшно ли тебе было?

– Ну, если еще раз бросишь, то я не выдержу и умру от страха.

– Нет, больше бросать не буду. Помнишь, как я сидел на дереве, а ты три раза целился в меня? Мне тогда было тоже страшно. Долго летели они молча. Вдруг беркут спрашивает:

– Посмотри, хан, что видно внизу, что вверху?

– Внизу видна земля, а вверху – небо.

– Посмотри теперь по сторонам.

– Справа – степь, а слева виднеется одинокий домик.

– Это дом моей младшей сестры, – говорит беркут. – Мы сейчас прилетим туда.

Сестра обрадовалась брату, повела его в дом, а на хана даже не взглянула. В доме она стала угощать брата, а про гостя чужого и не подумала. Вечером спустила с цепи собаку. Собака кинулась на хана. Вышел из дома беркут, увидел, что его спутника не приняли. Обиделся он на сестру и не захотел больше здесь оставаться. Посадил он хана на спину, и полетели они дальше.

Через некоторое время беркут задает вопрос:

– Что видишь позади?

Хан оглядывается и отвечает:

– Вижу огненно-красный дом.

– Это горит дом моей младшей сестры. Она натравила на тебя собаку, теперь расплачивается за это своим домом. А теперь посмотри вверх и вниз.

– Вверху – небо, внизу земля видна, – сообщает хан.
– Посмотри вправо и влево.
– Справа – голая степь, слева виднеется одинокий дом, – отвечает хан.

– Это дом моей средней сестры, – говорит беркут. – Мы сейчас прилетим к ней в гости.

Опустились они у дома. Навстречу им выбегает сестра. Она так же, как и младшая, с радостью принимает брата, на хана не обращает внимания и оставляет его во дворе. А вечером так же, как и младшая сестра, отпускает собаку, чтобы та искусала хана. Беркут обиделся и на среднюю сестру и покинул ее дом.

Полетели они дальше.

Через некоторое время беркут спрашивает:

– Что видишь позади?
– Вижу огненно-красный дом, – отвечает хан, оглянувшись назад.
– Это горит дом моей средней сестры. Я поджег его за то, что она нас с тобой плохо приняла. Скоро будет дом моего старшего брата и матери.

Прошло совсем мало времени, и они опустились у дома. Вышла навстречу к ним мать беркута, приняла гостей тепло и радушно. Беркут обращается к хану:

– Таксыр*, ложись, отдохни. Скоро я посажу тебя на корабль и отправлю домой. За твою доброту ко мне я отблагодарю тебя достойно.

Отдохнул хан, утром пришел беркут, чтобы проводить его на корабль. Принес он с собой два маленьких сундука: один – красный, другой – голубой.

– Пока не доберешься домой, не смей открывать, – наказывает на прощанье беркут, – а когда будешь дома, отнеси красный сундук на

* Таксыр – обращение к правителю.

заднюю сторону дворца и там открой. Голубой сундук откроешь на передней стороне дворца. Поблагодарил хан беркута за дар, попрощался с ним и поплыл. Через несколько дней корабль хана приплывает к какому-то необитаемому острову и останавливается у берега. Интересно хану, что в сундуках. “Почему бы не открыть сундуки и не посмотреть?” Открывает он красный сундук. О чудо! Весь остров наполняется скотом. Очень пожалел хан, что открыл раньше времени сундук. Как теперь вместить весь этот скот в такой маленький сундучок? Заплакал хан от горя. Вдруг из воды выходит человек и спрашивает:

— Отчего плачешь?

Рассказал ему хан о своей беде. А тот и говорит:

— Я вмещу в твой сундук весь этот скот, но ты за это отдашь мне тот предмет в твоём доме, о котором ты даже не подозреваешь.

“Что же у меня может быть дома такое, о существовании чего я не знаю?” — думает хан, и соглашается.

Таинственный человек собрал весь скот в сундук и исчез. Долго ли, скоро ли, приплывает хан в свой родной край, в свой дом.

Пока его не было дома, жена родила сына. Увидел хан сына, целует его, а сам обливается слезами. Спрашивает его ханша:

— Почему, мой государь, так горько плачешь?

— Оттого, что стосковался по вас, — сказал хан и пошел на заднюю сторону своего дворца. Открыл он красный сундук, и вся окрестность наполнилась всеми видами скота. Пошел потом хан на переднюю сторону дворца, открыл голубой сундук и вскрикнул от неожиданности. Вокруг него выросли сады, заполненные разными певчими птицами, а прямо перед ним появился изумительный дворец с цветами и фонтанами. Как рукой сняло все горести с души хана. Он забыл о своем обещании, данном таинственному человеку на острове.

Однажды хан был на охоте, устал и сел отдохнуть возле реки. Вдруг видит, из воды высунулся тот таинственный человек, с которым он встречался на острове, и говорит:

— Ты не забыл своего обещания?

Хан в слезах пришел домой и рассказал обо всем ханше и сыну. Поплакали, поплакали они, да нечего делать: обещал — выполни. Назавтра родители привели сына на берег реки и простились с ним.

Убитый горем ханзада* побрел неизвестно куда и попал в густой темный лес. Видит, стоит лачуга, зашел он туда, а там сидит Баба-Яга с пронизывающими огненно-красными глазами. Спрашивает она у ханзады, кто он такой, откуда и куда идет. Рассказал юноша обо всем.

— Я тебе помогу, — говорит Баба-Яга. — Иди к берегу реки и спрячься там в камышах. Прилетят двенадцать лебедей. На берегу реки они сбросят с себя перья, превратятся в девушек и станут купаться. Ты тихонько подкрадись и выкради перья самой старшей девушки. Ее зовут Гайнижамал. Она будет умолять тебя, но ты не давай ей перья. Не давай до тех пор, пока она не назовет свое имя и не пообещает стать твоей женой. Потом пойдешь дальше.

Послушался юноша Бабу-Ягу. Пошел он к реке и спрятался в камышах. Через некоторое время прилетели двенадцать лебедей. Они сбросили с себя перья и стали красивыми девушками. Когда они ушли купаться, ханзада подкрался к тому месту, где они раздевались, и собрал перья самой старшей из девушек. Искупались девушки, вышли из воды, стали одеваться. Только одна не находит свою одежду. Все уже улетели, одна Гайнижамал осталась на берегу. Вышел тогда ханзада из камышей, бросилась к нему девушка:

— Дай мою одежду! Я пригожусь тебе, когда ты придешь к моему отцу — водяному. Дай одежду и отпусти меня!

Ханзада и слушать не хочет. Тогда девушка называет свое имя и говорит:

— Я буду твоей женой. Я приду к тебе в любое время, когда буду нужна.

* Ханзада — сын хана.

Вернул ханзада ей перья. Гайнижамал оделась и улетела вслед за девушками.

Пришел ханзада к водяному. Встретил его водяной упреком:

— Друг мой, почему так долго не шел ко мне. Я устал от ожидания. Вот тебе задание. Ты должен сегодня за ночь построить мост через реку. Не построишь — отрублю голову.

Заплакал горько юноша и пошел к выходу. Увидала его Гайнижамал из окошка и окликает:

— Мой ханзада, о чем плачешь? Рассказал ей сын хана о поручении ее отца.

— Не плачь, — утешает девушка, — иди во дворец и спокойно отдыхай до завтра. А поручение отца — не твоя забота.

Ушел ханзада. Вышла Гайнижамал из дворца, произнесла волшебное слово. Вмиг перед ней появился весь материал для постройки моста. Сказала она второе волшебное слово и указала рукой, в каком месте через реку должен быть построен мост.

Утром Гайнижамал приходит к сыну хана и будит его:

— Вставай, мост готов.

Ханзада взял метлу, поднялся к мосту и давай мести вокруг моста, будто заканчивает работу. Подошел к нему водяной, похвалил за работу.

— Теперь, — говорит водяной, — сделай так, чтобы во дворце у меня цвели сады, чтобы там наливались соком различные фрукты, а на деревьях распевали бы соловьи.

По воле Гайнижамал волшебные силы к утру сделали и это. Водяной остался доволен, но не успокоился. Дает он новое задание.

— У меня есть двенадцать дочерей, — говорит он ханзаде. — Если ты сможешь одну из них безошибочно опознать три раза, я выдам ее за тебя замуж. Ну, а если не сможешь, отрублю голову.

Рассказал юноша Гайнижамал об этом условии водяного, Гайнижамал и говорит:

– Первый раз, когда отец велит тебе опознать меня, я возьмусь за свой платок и таким образом дам тебе знать, что это я. Второй раз я поправлю на себе платье. А в третий раз на моей голове будет сидеть муха.

На следующий день водяной построил в ряд своих дочерей, как две капли воды похожих друг на друга. Царевич три раза безошибочно опознал Гайнижамал.

Водяной пообещал выдать за него замуж Гайнижамал и устроить богатую свадьбу – тридцатидневное гулянье и сорокадневный пир. Но до этого он велел своим слугам истопить баню, да так жарко, чтобы железо накалилось докрасна, и искупать в этой бане молодых.

Чувствует Гайнижамал, что отец задумал недоброе, и советует царевичу:

– Давай убежим, не то отец погубит нас. Послушался царевич, и ночью они тайком убежали. Долго они бежали, устали – поехали медленнее, а потом и совсем остановились.

– Послушай землю, нет ли погони за нами, – просит Гайнижамал царевича.

Слез царевич с коня, приложил ухо к земле, прислушивается, но ничего подозрительного не замечает. Тогда Гайнижамал тоже слезла с коня, прикинула ухом к земле и услышала погоню. В один миг она превращает коней в дремучий лес, мужа – в дряхлого старика, а сама превращается в колодец. И учит, как отвечать преследователям.

Прискакали преследователи, спрашивают старика:

– Эй, старик, не видел ли ты здесь молодую пару?

– Видел, видел, милые. Но тому прошло много времени; тогда я был еще молодым и сажал эти деревья, – отвечает старик-ханзада.

Преследователи возвратились обратно и доложили водяному обо всем, что видели по дороге. Водяной пришел в ярость и велел повесить гонцов. Затем он снаряжает в погоню других. Тогда Гайнижамал превратила мужа в старого ходжу, а сама превратилась в мечеть. Прискакали преследователи, спрашивают:

— Эй, ходжа, не проезжали ли здесь девушка и жигит?

— Проезжали, — отвечает ходжа, — но тому прошло много времени, тогда я был молодым, а эта мечеть только строилась.

Преследователи возвратились и доложили водяному обо всем, что видели:

— О, наш владыка, ни следа, ни духа их нет. Нам попались по дороге только один дряхлый ходжа и старая мечеть.

Водяной приказал повесить и этих гонцов, и поехал в погоню сам. Узнала об этом Гайнижамал и превратила коней в речку с вкусной прохладной водой, а мужа и себя — в уток. Прискакал водяной к реке, прильнул к воде, стал пить. Вода показалась ему вкусной, и он пил и пил до тех пор, пока не лопнул живот. Как только водяной умер, беглецы снова обратились в самих себя и поскакали дальше. Когда они подъехали к владению отца юноши, Гайнижамал сказала:

— Поезжай вперед и обрадуй отца и мать. Я буду ждать тебя здесь. При встрече можешь целоваться со всеми, но не целуйся с сестрой, а то забудешь меня.

Приезжает царевич во дворец отца. На радостях целуется со всеми и забыл о том, что Гайнижамал наказывала не целоваться с сестрой. Поцеловался он с сестрой и забыл про Гайнижамал. Ждет его Гайнижамал день, ждет другой, ждет третий. Не едет ханзада за ней. И она превратилась в бедную старушку и пошла в город. Поселилась она в доме одной старушки. А в городе уже идет слух о том, что ханзада женится на дочери одного здешнего султана. Объявлено, что каждый, кто желает побывать на свадебном пиру, должен принести с собой одну тушпару*.

Старуха, в доме которой поселилась Гайнижамал, тоже захотела погулять на свадьбе. Она замесила тесто, чтобы приготовить тушпару.

* Тушпара — большой пирог.

Гайнижамал просит ее:

— Давайте я приготовлю тушпару и понесу к ханзаде, может быть, он окажет мне милость.

Гайнижамал втесила в тушпару двух голубей — самца и самку. Когда пирог был готов, она вместе со своей хозяйкой пошла во дворец, где шел пир. Обслуживающие слуги взяли у нее тушпару и поставили перед юношей. Тот взял ножик и разрезал тушпару, чтобы попробовать. Из тушпары вылетела голубка с сыром в клюве. За ней вылетел голубь и закричал:

— Дай мне половину сыра! А голубка отвечала ему:

— Не дам, а то ты забудешь меня, как забыл ханзада о Гайнижамал.

Юноша сразу узнал красавицу Гайнижамал, бросился обнимать ее. Начался свадебный пир по случаю женитьбы ханзады на Гайнижамал. Жили они долго и счастливо.

ҒАЖАЙЫП БАҚ

аяғы заманда Асан мен Қасен деген екі дос болыпты. Екеуі де кедей адамдар екен. Асан ұлтарақтай жеріне егін егіп, Қасен өзінің аз ғана малын бағып, күндерін көріпті. Екеуінің де әйелдері өліп қалған екен. Асанның бір жұбанышы ай десе аузы, күн десе көзі бар сұлу қызы болады да, Қасеннің үміті ер жетіп қалған қайратты баласы болады.

Бір жылы көктемде Асан егін салуға қамданып жатқанда, Қасен жұтқа ұшырайды. Қыс аяғы катты болып, азғантай малы қырылып қалады.

Көзінің жасы көл болып, Қасен досына жылап келеді:

— Асан, сенімен қоштасайын деп келіп едім. Аз ғана малым қырылып қалды. Енді аштан өлместің қамын ойлап, қайыр сұрап, тентіреп кетемін де, — дейді. Бұл сөзді естігенде, Асанның да көңілі босап, көзіне жас келіп, Қасен досын құшақтап тұрып:

— Екеуміз жан деген жолдас едік қой, мал-жанымыз бір емес пе еді? Менің егіндік жерімнің жартысы сенікі болсын. Көңіліңді жұбат. Қолыңа кетпен алып, тырбандап тіршілік қыл, — дейді.

Сол күннен бастап Қасен де егін салып, тіршілік етеді.

Күн артынан күн, ай артынан ай өтеді. Арада біраз жылдар да өтеді. Бір күні Қасен өзінің жерін қазып жүріп, кетпеннің шыңылдап, темірге тигенін байқап таңғалады. “Бұл не ғажап екен?” деп, сол жерді тереңдетіп қазып жіберсе, ішіне толтырып алтын салған бір қара қазан көрінеді. Қасеннің қуанышы қойнына сыймай, қазанның құлағынан сүйрей, досының үйіне қарай жүгіреді.

— Сүйінші, Асан! — деп айғайлайды ол жүгіріп келе жатып, сүйінші, бақытты болдың, үлкен олжалы болдың, мен сенің жеріңнен ішіне

алтын толтырылған қазан тауып алдым, енді келдейліктен кұтылдым!
Асан оны қуана қарсы алып.

– Сенің адалдығыңды білемін ғой, Қасен! Бірақ ол алтын менің емес, сенікі. Сен оны өз жеріңнен қазып алдың ғой, – деп жауап берді.
Оған Қасен болмай:

– Мен де сенің пейілің кең, мейірімді екеніңді білемін ғой, Асан, бірақ, сен маған жеріңді бергеніңмен, жеріңнің астындағы қазынаны берген жоқсың ғой, – дейді. Бірақ Асан да қона қоймайды.

– Ардақты досым, жердің асты-үстіндегі қазынаның барлығы сол жерге маңдай терің төгіп, еңбек еткен адамдікі, – дейді.

Алтынды алғысы келмей, Бұл екеуі ұзақ таласқады. Ақыры Асан мынадай бір байлам айтады: “Таласты қоялықшы, Қасен, бірақ балаларымыз бар ғой. Алтынды соларға берейік. Тым болмаса Бірақ балаларымыз кіріптарлық көрмесін”, – дейді.

Бірақ алтынды балалары да алмайды...

– Енді алтынды кім алуы керек?” деген талас қайта басталды. Таласыл-таласыл, ақыры, бір дана қарихқа барып жұтылса бөлшеді.

Талай күн, талай түн жүріп отырып, бұлар аса қарихына ұшып кетеді. Айналада жалғыз тұрған қарихының жұтыны ешкі қариха ұш бар екен. Қариха төрт төселген жартық қабалы ұстінде отыр. Оны аса алтынды екі-екіден төрт шақарты орналастырған.

– Жүтпейте келген екеміздер, айнастан арман келген теріңізін бау шаруаларыңызды айтыңдар, – дейді қариха келгендеріне.

Жолсушылар қариха өздерінің дау-шаруаларын айтады. Бұлардан кейін талас алып, қариха ұзақ уақыт үкісіп отырады да, аяқын ұйысып шақартына бұрылады.

– Менің орнымда бөлшеп, аяқым қалыңды досым қалай шығар еді? – деп сұрайды.

– Жер рұқиясыз қолданғаныңмен досым қалай еді, аяқымды аяқымды бұртқыңдар едім, – деп жауап қайтарды ұлқын шақарты.

Қариха аяқын жауымы ұлқинай, аяқын шақартына сұрайды.

– Ал менің орнымда сен қалай шешер едің? – дейді. Екінші шәкірті:
– Дауласқандар безген мүлік бидікі ғой, мен өзім алар едім, – дейді.

Қария бұрынғыдан да бетер ренжіп, жүзін суытса да, сыр білдірмей, үшінші шәкіртінен сұрайды:

– Ал енді сен айтшы, сен қалай шешер едің? Үшінші шәкірті:
– Бұл алтынның иесі жоқ, оны ешқайсысы меншіктенгісі келмейді. Солай болған соң-ақ қайтадан жерге көмдіріп тастар едім, – дейді.

Қарияның жүзі әбден түнеріп кетеді. Ол енді ең кішкене шәкіртінен сұрайды:

– Ал сен не дейсің, қарағым?
– Артық сөзім болса, айып етпеңіз, ұстазым, – дейді кіші шәкірт.
– Мен болсам, осы алтынды жұмсап, құлазып жатқан далада гүл жайнаған саялы бақ өсірер едім. Арып-ашқан кем-кетіктер сол бақтың саясында тыныс алып, жемісін корек етіп, рақатын көрер еді.

Осы сөзді естігенде қария көзіне жас алып, орнынан тұрып, кіші шәкіртін күшақтайды.

– “Жасы кіші болса да, ақылы артықты аға тұт” деген сөз рас екен ғой, – дейді ол. Сенің билігің әділ, балам. Осы алтынды алып, хан ордасына бар, сонда ең жақсы тұқымдарды сатып алып, қайтып кел де, өзің айтқан бағынды өсір! Саған да, мына алтынға қызықпаған кеңпейіл адал жандарға да кем-кетік, жарлы-жақыбай атаулы өмірбақи риза болып, алғыс айтар.

Жас жігіт алтынды дорбасына салып алып, жолға шығады. Ұзақ уақыт сапар шегіп, арып-ашып, күндердің күні болғанда хан ордасына келеді. Қаланың қақпасына кірісімен-ақ базарға барып миуа ағашының тұқымын іздейді.

Қызылды-жасылды мата мен өр түрлі заттардан көз алмай, базарды аралап жүргенде арт жағынан керуеннің сылдырлаған қоңырауы мен біреудің айғайлаған ащы даусын естиді. Жас жігіт артына жалт қараса, ұзыннан-ұзақ тізілген керуен келе жатыр екен. Түйенің қомына жүктің

орнына ой мен қырда, су мен шөлде болатын күс атаулыны тірі күйі теңдеп алған. Оларды аяғынан матастырып байлапты. Құстардың қанаттары қайырылып, сынып, жел ұшырған мамықтары ақша бұлттай қалқиды. Түйелер аяндаған сайын, бейшара құстар тыпырлап, адамның сай-сүйегін сырқырата шырылдайды. Осыны көргенде жас жігіттің жаны удай ашып, шыдамы жетпейді. Сығылысқан қалың жұрттың ішінен жарып өтіп, жігіт керуенбасына келіп, әдеппен тағзым етіп:

— О, тақсыр, мына бейшара құстарды осыншама қинаған кім? Мұны қайда апара жатырсыз? — деп сұрайды. Керуенбасы:

— Біз хан сарайына бара жатырмыз. Бұл құстар — ханның соғымы. Сол құстар үшін бізге бес жүз ділда береді, — деп жауап қайырады.

— Мен мың ділда берсем, осы бейшара құстарды босатып жібересіз бе? — деп сұрайды жігіт.

Керуенбасы жігіттің жұпыны түрін көріп, оның сөзін елең етпей, жүре береді. Сол кезде жігіт иығындағы дорбасын алып, керуен басына алтынын көрсетеді. Керуенбасы өз көзіне өзі сенбей, қайран қалады. Бірақ саудагер қызылшыл болмай ма, алтынды көрген соң сұғанақтығы жеңіп: “Құстарды босатып жіберіңдер!” деп әмір етеді.

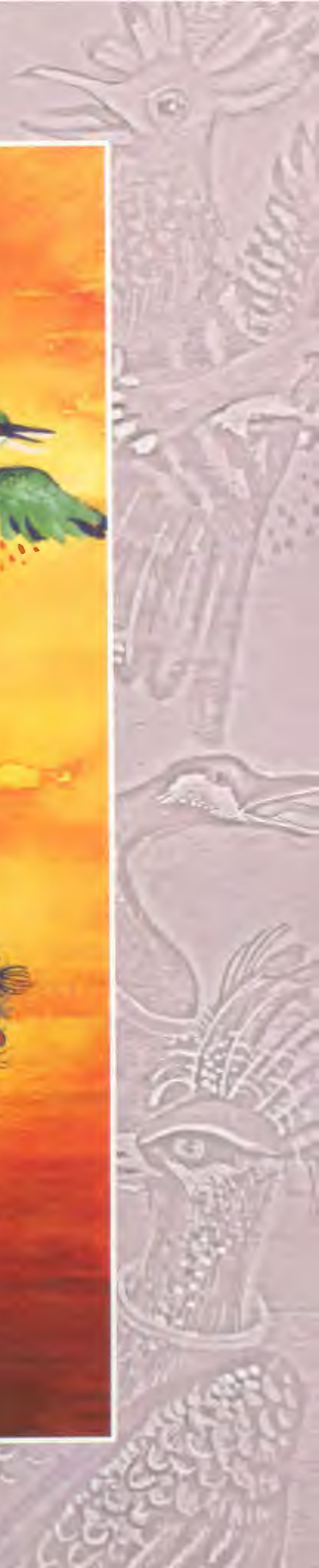
Бұғаудан босаған құстар тобымен аспанға көтеріледі. Керуеннің әкеле жатқан құстары тым көп екен. Олар жапырлай ұшқанда күннің көзін бүркеп, қанаттарынан ескен жел дауылға айналады.

Жігіт ұшып бара жатқан құстарға ұзақ карап тұрып, құстар көрінбей кеткеннен кейін қаудырлап бос қалған дорбасын иығына салып алып, кейін қайтады. Қуанышы қойнына сыймай, аяғы жерге тимей, әндетіп келе жатады.

Бірақ ауылына жақындаған сайын көңіліне уайым кіріп, істеген ісіне өкініп, қайғыра береді. “Басқа біреудің қазынасын ойыма келген нәрсеге жұмсағаным қалай болды? Кем-кетіктер үшін бақ егемін деген өзім емес пе едім? Ұстазыма, мені тұқым әкеледі деп күтіп отырған ақкөңіл адамдарға не деймін?” — деп ойлайды.

Жігіт осылай өзіне-өзі ыза болып келе жатады. Бара-бара қайғысы

үдеп, обден арып, құлап қалады да, өзіне-өзі өлім тілеп жылайды. Ақыры қайғы-қасіреттен қажып, қалғып ұйықтап кетеді. Ұйықтап жатып түс көреді. Түсінде әлдеқайдан бір өп-әдемі бұлбұл ұшып келіп, көкірегіне қонып, тамылжыған өсем әнді әуенімен:

– Уа, кеңпейіл жас жігіт! Сен көп қайғырып налыма! Еркін құстардың саған беретін алтыны жоқ. Бірақ сенің жақсылығыңды басқа жолмен қайырар. Ұйқыңнан оянып, жан-жағыңа қарашы. Көзіңнің жасы тыйылмас па екен? – дейді.

Осыны айтып, бұлбұл пыр етіп ұшып кетеді. Жігіт көзін ашып, жан-жағына қарап, таң-тамашаға қалады. Кең далаға қаптап қонып отырған құстарды көреді.

Құстар аяғымен шұқыр қазып, аузындағы дөңдерді сол шұқырға салып, қанатымен топырақты сыпырып көміп жүр.

Жігіт қозғалып кеткенде, құстардың бәрі лап етіп, аспанға ұшады да кетеді. Тағы да құстар күнді қалқалап, қаққан қанаттарынан ескен жел дауылға айналады. Жігіт жан-жағына қараса, құстар қазған әрбір шұқырдан жас шыбықтар көктеп шыға келіп, өсіп, бұтағы күлтеленген, жапырағы жайнаған үлкен ағашқа айналып жатқанын көреді.

Қас қаққанша болған жоқ, ағаштың бұтақтарына жайнаған гүлдер өсіп шыға келіп, жұпар иісі аңқып кетеді. Содан кейін гүлдер ұшып түседі де, оның орнына қып-қызыл нарттай алмалар өсіп шыға келеді.

Иран бағы мұның ширегінен де келмеуші еді. Қабыты маржандай жарқыраған зәулім алма ағаштарына сан жетер емес. Қазқатар тізілген ағаштардың арасынан пісіп тұрған жүзім, бал татыған өрік, жарқыраған көл, көкорай шалғын, бәйшешектер көрінеді.

Жапырағы жайқалған ағаштың саясында жолдың екі жағын таспен шегендеп тастаған арықтардың суы сылдыр қағады. Ал ағаш басында жігіттің түсінде көрген бұлбұлдары тамылжытып ән салып, пырылдап ұшып-қонып жүреді.

Жігіт қайран қалып, өңім бе, түсім бе деп сенбей, жан-жағына қарай береді. Оңі мен түсінің қайсы екенін айыру үшін қатты айғайлап

жібергенде, өз даусының жаңғырығын ғана естиді. Жайнаған бақ ғайып болмай, сол орнында тұр. Өңі екеніне көзі жеткеннен кейін, жігіт өкпесін қолына алып, қарияның үйіне қарай жүгіреді. Келісімен болған оқиғаны бастан-аяқ айтып береді. Әңгімені тыңдағаннан кейін ұстазы және оның үш шәкірті, Асан мен Қасен, олардың балалары бақты көрмек болады. Жігіт жол көрсетіп, оларды ертіп әкеледі.

Көп кешікпей-ақ: “Құлазыған жапанда ғажайып бақ орнапты” – деген хабар бүкіл елге тарайды. Ең алдымен өздерінің жорға жүйріктеріне мініп, баққа бай-манаптар келеді. Бірақ олар бақтың шетіне жетісімен-ақ алдарынан жеті құлып салынған темір қақпалы үлкен дуал пайда болады. Қақпадан өте алмайтынына көзі жеткен ақсүйектер ерлерінің үстіне шығып, дуалдың үстінен қолын созып, алмаларды жұлып алмақшы болады. Алмаға қолы тиісімен-ақ естерінен айырылып, жерге құлап түсіп жатады. Мұны көрген соң-ақ бай-мырзалар зәресі ұшып, аттарының басын бұрып, ауылдарына қарай қашады.

Олардың артын ала баққа жер-жерден кедейлер келе бастайды. Кемкетіктер жақындасымен-ақ қақпаның құлпы босап, есік айқара ашылады. Баққа әйел-еркек, кәрі-жас сыймай кетеді. Олар бақтың ішіндегі жолмен қыдырып, жапырақты таптап жүрсе де, арық лайланбайды, таусылмайды. Олар ағаштан қанша жеміс алып жесе де, жеміс азаймайды. Күні бойы бақ ішінде күйкылжыған домбыра сазы, шырқата салған ән, той-думан саябырламайды.

Ымырт үйіріліп, қараңғы түскен кезде алмалар жарқырап, нұр шашып, құстар тамылжытып ән шырқайды. Қызық-думан басылып, жарлы-жақыбайлар хош иісті көк шалғынды төсеніп, өмірлерінде алғашқы рет рақатқа кенеліп, тәтті ұйқыға енеді.

ЧУДЕСНЫЙ САД

или некогда два друга бедняка – Асан и Хасен. Асан обрабатывал клочок земли, Хасен пас свое маленькое стадо, и так добывали они себе скудное пропитание. Оба друга были вдовцами, но у Асана была красивая и ласковая дочь – его утешение, а у Хасена сильный и послушный сын – его надежда.

В одну из весен, когда Асан готовился выйти на свое поле, Хасена постигла беда: степь поразил джунт, и все бараны бедняка пали. Весь в слезах, опираясь на плечо сына, побрел Хасен к другу и сказал:

– Асан, я пришел проститься с тобою. Стадо мое погибло, без него скоро должен буду погибнуть и я.

Услышав эти слова, заплакал и Асан и, прижимая Хасена к груди, проговорил:

– Друг мой, тебе принадлежит половина моего сердца, не отказывайся же, прими и половину моего поля. Утешься, возьми кетмень и с песней принимайся за работу.

С той поры и Хасен сделался земледельцем.

Шли дни, шли месяцы, шли годы. Однажды Хасен вскапывал свое поле и вдруг услышал из-под кетменя какой-то странный звон. Он стал поспешно рыть землю в этом месте, и вскоре его глазам открылся старый казан, доверху наполненный золотыми монетами.

Не помня себя от радости, Хасен схватил казан и бросился стремглав к землянке друга.

– Веселись, Асан, – кричал он на бегу, – веселись, к тебе пришло счастье! Я вырыл из твоей земли казан, полный золота. Теперь ты избавился от нужды!

Асан встретил его приветливой улыбкой и ответил:

— Я знаю твое бескорыстие, Хасен, но это твое золото, а не мое. Ведь ты нашел клад на собственной земле.

— Я знаю твое великодушие, Асан, — возразил Хасен, — но, подарив землю, ты не дарил мне того, что скрыто в ее недрах.

— Дорогой друг, — сказал Асан, — все, чем богата земля, должно принадлежать тому, кто эту землю полил потом.

Долго они спорили. Наконец Асан сказал:

— Покончим с этим, Хасен! У тебя есть жених-сын, у меня — невеста-дочь. Они давно любят друг друга. Давай поженим их и отдадим им это золото. Пусть наши дети не будут знать бедности.

Когда друзья объявили о своем решении детям, те едва не умерли от счастья. В этот же день была отпразднована веселая свадьба. Юноша и девушка поселились в землянке Хасена, а Хасен перебрался к Асану.

На другой день, лишь только начало светать, молодожены явились в отцовскую землянку. Лица их были озабочены, а в руках они держали казан с золотом.

— Что случилось, дети? — тревожно воскликнули Асан и Хасен. Какая беда подняла вас так рано?

— Мы пришли сказать вам, — отвечали молодые люди, — что не годится детям владеть тем, чем пренебрегли их родители. Мы богаты и без этого золота. Наша любовь драгоценнее всех сокровищ мира.

И они поставили казан посередине землянки.

Тогда снова начался спор о том, кому же следует распоряжаться кладом, и длился он до тех пор, пока не надумали все четверо отправиться с золотом к одному знаменитому мудрецу, жившему далеко в степи. Шли они степью много дней и вот пришли к юрте мудреца. Юрта одиноко стояла среди степи, была черна и убога. Путники вошли в кибитку и с поклоном предстали перед мудрецом.

Мудрец сидел на обрывке ветхой кошмы. Рядом с ним, по два с каждой стороны, сидели четыре его ученика.

— Что за нужда привела вас ко мне, добрые люди? — спросил мудрец пришедших. И те рассказали ему о своем споре. Выслушав их, мудрец долго сидел в молчании, а затем, обратившись к старшему ученику, спросил:

— Скажи, как разрешил бы ты на моем месте тяжбу этих людей?

Старший ученик ответил:

— Я бы приказал отнести золото хану, ибо он владыка всех сокровищ на земле.

Мудрец нахмурил брови и спросил второго ученика:

— Ну, а ты какое решение принял бы на моем месте?

Второй ученик ответил:

— Я бы взял золото себе, ибо то, от чего отказываются участники тяжбы, по праву достается судье.

Еще больше нахмурился мудрец, но все так же спокойно задал вопрос третьему ученику:

— Поведай нам теперь, как бы ты вышел из затруднения?

Третий ученик отвечал:

— Раз это золото никому не принадлежит и все от него отказываются, я повелел бы снова зарыть его в землю.

Совсем стал мрачен мудрец и спросил четвертого, самого младшего ученика:

— А ты что скажешь, мое дитя?

— О, мой учитель! — отвечал младший ученик, — прости мне мою простоту, но вот мое решение: я вырастил бы на это золото в пустой степи большой и тенистый сад, чтобы в нем могли отдыхать и наслаждаться плодами все усталые бедняки.

При этих словах мудрец поднялся со своего места и со слезами на глазах обнял юношу.

— Поистине правы те, — сказал он, — кто говорит: “Считай старше себя и молодого, если он умен”. Суд твой справедлив, дитя мое. Возьми же это золото, отправляйся в ханскую столицу, купи там лучших семян и, возвратившись, вырасти сад, о каком ты говорил. И пусть вечно жи-

вет среди бедняков память о тебе и об этих великодушных людях, что принесли золото.

Юноша сейчас же положил клад в мешок и, вскинув его на плечи, двинулся в путь. Долго он странствовал по степи и наконец благополучно достиг столицы ханства. Придя в город, он сразу отправился на базар и стал бродить среди шумной толпы в поисках торговцев плодовыми семенами.

Долго бродил он, разглядывая выставленные возле лавок диковинные предметы и яркие ткани. Вдруг за его спиной раздался звон караванных бубенцов и послышались пронзительные крики. Юноша обернулся и увидел: через базарную площадь проходил бесконечный караван, груженный удивительной поклажей, — вместо тюков с товарами на верблюдов были навьючены живые птицы, тысячи птиц, какие только гнездятся в горах, в лесах, в степи и в пустыне. Они были связаны за лапки; крылья их, помятые и истрепанные, мотались, как лохмотья; тучи разноцветных перышек вились над караваном. При каждом движении каравана птицы бились головками о верблюжьей бока, и из их открытых клювов вырывались жалобные крики. Сердце юноши сжалось при виде такого зрелища. Протолкавшись сквозь толпу любопытных, он подошел к караванбаши и, почтительно поклонившись, спросил:

— Господин, кто обрек этих прекрасных птиц на такую страшную муку, и куда вы с ними держите путь?

Караванбаши ответил:

— Мы держим путь к дворцу хана. Птицы эти предназначены для ханского стола. Хан заплатит нам за них пятьсот червонцев.

— Отпустишь ли ты их на волю, если я дам тебе золота вдвое больше, — спросил юноша.

Караванбаши взглянул на него насмешливо и продолжал свой путь.

Тогда юноша сбросил с плеч кожаный мешок и раскрыл его перед караванбаши. Караванбаши остановился, не веря своим глазам, а сооб-

разив, какое богатство ему предлагают, тотчас же приказал караванщикам развязать птиц.

Едва почувствовав свободу, птицы разом взвились в небо. Было их так много, что в одно мгновение день превратился в ночь, а от взмахов крыльев по земле пронесся ураган.

Юноша долго следил за удаляющимися птицами, и когда они скрылись с глаз, поднял с земли пустой кожаный мешок и пустился в обратную дорогу. Сердце его ликовало, ноги неслись легко, из уст сама собой вышла веселая песня.

Но чем ближе подходил он к родным местам, тем все больше завладевало им горькое раздумье и раскаяние, все больше оно теснило грудь.

— Кто дал мне право распоряжаться по своей прихоти чужим богатством? Не сам ли я вызвался посадить сад для бедняков? Что скажу я теперь учителю и тем простодушным людям, что ждут моего возвращения с семенами?

Так сетовал на себя юноша. Маю-помалу отчаяние совсем овладело им, и он, упав на землю, стал плакать, призывая смерть на свою голову. В конце концов, горе так истомило его, что он крепко заснул.

И снится ему сон: неведомо откуда на грудь к нему слетела прелестная птичка и вдруг запела чудным голосом:

— О, добрый юноша! Забудь, забудь свою печаль! Вольные птицы не могут вернуть тебе золота, но они по-иному вознаградят тебя за твоё милосердие. Проснись скорей, и ты увидишь нечто такое, что сразу осушит твои слезы.

Прошепчав так, птичка вспорхнула и улетела. Юноша открыл глаза и замер от удивления. Вся широкая степь была покрыта дивными птицами, занятыми непонятным делом.

Птицы разгребали лапками в земле ямочки, роняли в них из клюва белые семена и вновь замахивали крыльями.

Юноша пошевелился, и в тот же миг птицы снялись с земли и устремились к небу. И снова день превратился в ночь, и от взмахов

крыльев по земле пронесся ураган. Но вслед за этим случилось еще большее чудо: из каждой ямочки, выкопанной птицами, вдруг потянулись зеленые побеги, они росли все выше и выше и вскоре превратились в могучие ветвистые деревья, роскошно украшенные блестящими листьями. Не прошло и мгновения, как ветви деревьев уже покрылись невиданными пышными цветами, наполнившими воздух сладким благоуханием. Затем цветы облетели, а вместо них на ветвях закачались великолепные золотистые яблочки.

Величественным яблоням, покрытым корой, точно из янтаря, не было числа и счета. Между стройных стволов повсюду виднелись тучные виноградники, заросли джиды¹ и урюка; светлые лужайки, покрытые буйной травой и яркими тюльпанами. Тенистые тропинки были выстланы нежными лепестками цветов, только что опавших с деревьев. По сторонам тропинок звучно журчали студёные зрыки, выложенные разноцветными драгоценными камешками. А сверху над головой непрестанно порхали и щебетали птички, такие же красивые и голосистые, как и та, что привиделась юноше во сне.

Юноша в изумлении оглядывался по сторонам и все не мог поверить, что видит сад наяву. Чтобы испытать себя, он громко крикнул и ясно услышал свой голос, многократно повторенный эхом. Видение не исчезло. Тогда он изо всех сил устремился к юрте мудреца и рассказал там обо всем, что с ним случилось. Выслушав его рассказ, и мудрец, и три его ученика, и Асан с Хасеном, и их дети пожелали немедленно увидеть сад.

В скором времени слух о чудесном саду разнесся по всей степи. Первыми к саду прискакали на своих борзых иноходцах всадники белой кости. Но лишь только они достигли опушки, как перед ними выросла высокая ограда с железными воротами на семи замках. Тогда они встали на резные седла и пытались через ограду дотянуться до золотых яблочек.

¹ Джидз — растение.

Но всякий из них, кто прикасался к плоду, сразу терял силы и замертво валился на землю. Увидев это, всадники белой кости* в страхе и ужасе повернули коней и умчались в свои аулы.

Вслед за ними к саду со всех сторон потянулись толпы бедняков. При их приближении замки упали с железных ворот и ворота широко распахнулись. Сад наполнился народом — мужчинами и женщинами, стариками и детьми. Они расхаживали по тропинкам, топта лепестки, и лепестки не увядали; они пили воду из арыков, и вода не мутилась; они срывали с деревьев плоды, а плодов не убывало. Весь день не умолкали в саду звуки домбры, веселые песни, громкий смех.

Когда же наступило время ночи и на землю спустился мрак, из яблук вдруг заструился мягкий голубой свет и птицы запели тихую и сладкую песню. Тогда бедняки улеглись на душистой траве под деревьями и заснули крепким сном, довольные и счастливые в первый раз за всю свою жизнь.

* Всадники белой кости — потомки ханов.

**ХАЙУАНАТТАР
ТУРАЛЫ
ЕРТЕГІЛЕР**

**СКАЗКИ
О ЖИВОТНЫХ**

ТЫШҚАН МЕН ЖЫЛАН

ем іздеп кеткен тышқан ініне қайтып келсе, орнына бір жылан жатып алыпты. Тышқан зәресі зәр түбіне кетіп, не істерін білмей, ақыл сұрауға көршілеріне жүгіріпті. Көрші тышқандар өзара кеңесе келе:

— Зорлықшыға не амал бар? “Күштінің арты диірмен тартады” деген. Қылар айлаң жоқ. Жақындасаң, жаныңнан айырыласың. Одан да ол інді тастап, өзге ін қазып ал” — деп ақыл беріпті.

Тышқан бейшара үндемеді. Жаңа ін қазу оңай болып па? Сондықтан қалайда жыланнан өз інін тартып алуды ойлапты.

Бір күні ол жем іздеп жүріп, шалғында шалқасынан түсіп, ұйықтап жатқан кісіні көреді. Оған мән бермей, ұзай береді. Өзінің інінің жанынан өтіп бара жатса, жылан інінің аузында күнге қыздырынып жатыр екен. Тышқанның ойына бір амал түсе қалады да, жүгіріп адам жатқан жерге қайтып барады. Барады да оның мұрнын тістеп алып, қаша жөнеледі. Шошып оянған адам оны көре салып, тұра қуады. Тышқан жүгірген бойы жыланның жанынан өтеді. Адам жыланды көріп, оны өлтіруге аялдап қалғанда, тышқан ұзап кетіп, жасырынып қалады.

Жыланды өлтіріп, ол кісі кетіп қалған соң, тышқан қайтып келіп өз інін иемденіпті.

МЫШЬ И ЗМЕЯ

днажды мышь, возвратясь с прогулки, застала в своей норке змею. Испугалась мышь непрошеной гостьи, но не могла придумать, как выгнать ее, и отправилась к соседям рассказать про свое горе и попросить совета.

Собрались мудрые мыши, обсудили между собой это дело и сказали обиженной:

– Отступись от норки, выкопай себе другую и живи. Несправедливо поступила змея, отняв у тебя жилище, но ничего не поделаешь. А будешь приставать к змее, она тебя съест.

Погоревала мышь и примирилась со своим положением. Но она не могла забыть обиды и все думала, как бы отомстить своей обидчице.

В один жаркий день мышь заметила, что змея, греясь на солнце, уснула около норки, а недалеко от нее, в саду, спал, лежа навзничь, садовник. Мышь быстро подбежала к садовнику и укусила его за нос. Садовник, проснувшись от боли, погнался за мышью, которая, не торопясь, бежала к тому месту, где лежала змея. Садовник увидел змею и убил ее. Мышь тем временем убежала.

Так мышь отомстила своей обидчице и стала по-прежнему жить в норке.

ТҮЛКІ, ҚОЙШЫ, АЮ

Бір қойшы қой бағып жүрсе, бір түлкіні бір аю қуып келеді екен. Бірі қуып, бірі қашқан бетімен екеуі бір тамға жақындайды. Түлкі ішке жылп етіп кіріп кетеді де, аю бір тамға келіп кіреді. Аю тамның тар тесігіне кеудесі сыйып, бөксесі сыймай кептеліп қалады. Түлкі тамның бір кішкентай тесігінен жалт етіп шығып, айналып есікке келеді де, есіктен не әрі кетпей, не қайта шыға алмай ілініп жатқан аюдың артында тұрып, мазақтап, үстіне сарып кетеді. Оны қойшы көріп тұрады. Аю өрең деп қайта шығып, қайта-қайта жан-жағына қарап, қойшыға келеді.

— Е, сен не көрдің? — дейді аю оған.

Қойшы:

— Мен не көрейін?.. Бір аюға бір түлкі сарып кетті. Соны ғана көрдім, — дейді.

Аю ашуланып:

— Егер де осыны біреуге айтсаң, сені жеп қоямын! — дейді. Қойшы:

— Ойбай, ендеше айтпаймын! — дейді.

— Жарайды. Әйтеуір айтсаң, өлесің! — деп, аю кетіп қалады.

Кешке ауылға келген соң, қойшы шыдай алмай, мұны ауылдағыларға баян етеді. Ауылдағы бала-шаға мұны өлең қылып айтып, ойнап жүреді. Мұны аю естіп, ыза болып, ертеңіне қой жайып тұрған қойшыға келеді.

— Е, сенің “тірі жанға тіс жармаймын” дегенің қайда? Енді сені жеймін! — дейді.

Қойшы жылап:

– Үш күнге рұқсат бер, үй ішіне, ағайын-туысқанымға қоштасып келейін! – дейді.

– Жарайды. Үш күнге рұқсат бердім, – деп, аю кетіп қалады.

Қойшы далада жылап отырса, түлкі келеді:

– Е, қойшым, неге жылап отырсың? – дейді. Қойшы:

– Ойбай, осылай да осылай, бәрі сенің кесірің! Енді өлетін болдым, – дейді.

Түлкі:

– Ойбай, үндеме, аюдан құтылатын амалды мен табайын! Не бересің? – дейді.

Қойшы қуанып:

– Ойбай, не қаласаң, соны берейін! – дейді.

Түлкі:

– Маған бір бүйрегінді бер, – дейді.

– Берейін, – дейді қойшы.

Түлкі айтады:

– Аулыңа бар да бір үлкен қап әкел! Аю келгенде, анау жерде шаңды бұрқыратып мен жүрейін. Аю сұрар: “Анау не?” – деп, сонда сен: “Ол ханның баласы. Қатыны аюдың жүрегіне жерік болып, соны іздеп жүр” де. Аю қорқып: “Ойбай, ендеше мені жасыр. Қайда тығыламын!” – дер. Сонда сен: “Мына үлкен қапқа тығыл”, – деп, қапқа тығып, қаптың аузын мықтап буып, шоқпармен ұрып өлтір! – дейді.

Екеуі уәделесіп, түлкі кетеді. Келем деген күні аю келеді. Аю қойшымен сөйлесіп, енді жейін деп тұрғанда, алыстан бұрқылдаған шаңды көреді.

– Қойшым, анау не? – деп сұрайды аю.

Қойшы:

– Ол – ханның баласы. Қатыны аюдың жүрегіне жерік болып, соны іздеп жүр! – дейді.

– Ойбай, қойшым, мені жасыра көр! Қайда тығылам, – деп, аю сасады.

Қойшы:

– Ендеше мұнда тығыла ғой! – деп, қаптың аузын аша қояды. Аю қапқа кірген соң, қаптың аузын шылбырмен мықтап буып, шоқпармен ұрып өлтіреді.

Сол кезде сықылықтай күліп түлкі жетеді.

– Е, енді бүйрегінді бер! – дейді.

Қойшы қипақтап, жыламсырап белбеуін шешеді. Белбеуін шешкенде қойшының іші шұрылдайды. Түлкі құлағын тіге қойып:

– О не, қыңсылаған? – дейді. Сол арада қойшы:

– Түнеу күні бір тазының күшігін жұтып едім, сол енді үлкен тазы болып, ішімнен шығайын деп, қыңсылап жатыр, – дейді.

Түлкі қорқып:

– Ойбай, қойшы, ендеше дос болайық! Тазы шығып кетпесін, мен қашайын! – деп, қаша жөнеліпті.

ЛИСА, МЕДВЕДЬ И ПАСТУХ

ел степью медведь. Увидал лису и погнался за ней. Лиса — наутек, добежала до норы, хвостом вильнула и пропала, будто ее и не было.

А медведь остановился и не знает, как ему теперь быть: сам большой да толстый, а нора длинная да узкая. Жаль ему упустить лису. Вот стал медведь в нору лезть. Всунул голову до ушей — дальше голова не лезет, хотел вытащить — не может. Застрял косолапый — ни туда, ни обратно.

А лиса пробежала нору и выскочила в степи совсем в другом месте. Оглянулась и видит: пыхтит медведь изо всех сил, хочет голову вытащить, а голова будто выросла в землю.

Долго маялся медведь, насилу вытащил голову. Отдышался он, отряхнулся и озирается по сторонам — не видел ли кто, как его лиса надула.

Неподалеку пастух пас отару. Медведь к нему, спрашивает:

— Не видел ли ты чего, пастух?

— Видел, — отвечает тот.

— А что же ты видел?

— Да видел я, как лиса одного медведя провела. Рассердился медведь.

— Коли видел что, — говорит, — так знай помалкивай, никому про то не сболтни. Не то я тебя съем.

Испугался пастух, стал клясться да божиться, что и не заикнется.

Пригрозил ему медведь на прощанье еще раз и побрел своей дорогой.

Вечером пригнал пастух баранов в аул и не утерпел — всем рассказал о проделке лисы. Так и повалился народ со смеху на землю, а ребяташки тут же сложили песенку про лису и медведя:

У медведя, у мишки, видно, высох умишко,
Ведь бывают же чудеса:
Захотел пообедать лисою наш мишка,
Да надула растяпу лиса.

Услышал издалека эту песню медведь и чуть не околел от злости. Наутро приходит он к пастуху — шерсть дыбом, глаза горят.

— Такой-сякой пастух, — рычит, — где же твое слово? Обманул меня, опозорил на всю степь, теперь пеняй на себя — я тебя съем.

Пастух в слезы, стал кланяться да просить, чтобы дал ему медведь хоть три дня сроку — проститься с семьей и товарищами.

— Ладно, — говорит медведь, — так и быть, даю тебе три дня сроку, только потом уж — не жди пощады.

Сказал и ушел.

А пастух повалился на землю, закрыл лицо руками, горько плачет.

Подбегает к нему лиса.

— Что ты, пастушок, плачешь?

— Ой-ой, как же мне не плакать, пропал я теперь совсем. — И рассказал он лисе все.

— Полно горевать! Чтоты мне дашь, если я спасу тебя от медведя?

— Проси чего хочешь, ничего не пожалею, — ответил пастух.

— А коли так, — говорит лиса, — скажи: согласен ли ты за спасение отдать мне свои почки?

— Согласен, согласен, выручи только меня. На том и договорились. Тогда лиса и говорит пастуху:

— Иди в свой аул и три дня гуляй, как знаешь, а через три дня приходи на это место. Только не забудь захватить с собой мешок побольше да дубину потолще. Я буду тебя ждать неподалеку. Как только явится к тебе медведь, ты начинай кланяться и просить, чтобы он отпустил тебя домой еще на три дня. А я тем временем стану в сторонке хвостом вертеть, пыль поднимать. Увидит медведь пыль, спросит у тебя: “Что за диво, отчего такая пыль?” Тут ты и скажи медведю: “Дескать, так и так, у нашего хана жена совсем взбеленилась, ничего не хочет

есть, просит медвежье сердце. Вот хан по степи с копьём и рыщет, медведя ищет, оттого и пыль”. Скажешь так, а что дальше делать надобно — сам догадаешься.

Послушался пастух лису, ушел в аул, а через три дня вернулся в условленное место. И вот идет к нему медведь — шерсть дыбом, глаза горят, а сам облизывается. Упал пастух перед ним на колени, начал кланяться и просить, чтобы он отпустил его домой еще на три дня.

Как заревет медведь:

— Хватит с тебя. Погулял — и довольно. Пора мне с тобой рассчитаться.

И уже совсем было собрался наброситься на пастуха, как вдруг в степи поднялся огромный, до самого неба, столб пыли.

Медведь оробел.

— Что за диво, — спрашивает, — отчего такая пыль?

Пастух отвечает ему:

— У нашего хана совсем взбеленилась жена — ничего не ест, просит медвежье сердце. Вот хан по степи с копьём и рыщет, медведя ищет.

Задрожал от страха медведь и взмолился жалобно:

— Спрячь меня, пастушок, от хана, век тебе этого не забуду.

— Ладно, — говорит, — полезай в мешок.

Влез медведь в мешок, а пастух завязал мешок потуже и ну колотить по нему дубиной. Колотил, колотил — из медведя и дух вон.

Подбегает к пастуху лиса.

— Вот ты и избавился от медведя, — говорит. — Теперь расплачивайся.

Видит пастух — все равно не миновать ему смерти. “Жил впроголодь, и умирать приходится натошак”, — подумал он про себя. А тут как забурчит, как загудит у него в животе!

Лиса уши наострила.

— Кто это, — спрашивает, — у тебя, любезный, в животе рычит?

— Да видишь ли, лисонька, вчера я от голода проглотил борзого щенка. А сейчас он уже, видно, подрос да почуял поблизости лисицу — вот и рычит.

Как услышала лиса про борзого щенка, так хвост трубой, вся в струну — и ходу. С той поры никто уже больше не встречал ее в тех местах.

АЛТЫН МӘШІ * ЖӘНЕ СИҚЫРЛЫ ҚОЯН

те ерте заманда жарық дүниеде Абыралы деген бай мен Сабыралы атты кедей өмір сүріпті.

Абыралы мал сататын саудагер де, Сабыралы егінші еді. Сабыралы ерте таңнан кеш батқанша өзінің шағын жерінде еңбектенеді. Оның көмекшісі – бір мүйізі сынған жалғыз қара өгізі. Сабыралы түтіннен қап-қара болып ысталған, жыртық киіз үйде әйелі екеуі тұратын. Қырық жасқа келгенше өмір сүрсе де, балалары болмаған екен.

Сабыралы әйеліне:

– Егер сен маған бір ұл туып берсең, мен оны оқуға жіберемін, ол ғалым болады. Ал егер қыз тусаң, біз оны кім “Қырық жеті” ** берсе, соған күйеуге береміз деуші еді.

Күндердің күнінде Сабыралының әйелі ұл туады. Оның қуанышында шек жоқ. Ұлын мектепке апару үшін оның тоғыз жасқа толуын төзімділікпен күтеді.

Ал ұлы – күрескенді жеңетін, алысқанды жығатын, зор денелі, күшті әрі алғыр болып өседі.

Әкесі ұлына қарап: “Менің бақытым өсіп келеді”, – деп өз-өзінен күбірлеп, сүйсінетін.

Баласы тоғыз жасқа келгенде Сабыралы оны молдаға алып келеді де: – “Осы баламды ғалым етіп шығар”, – деп сұрайды.

Молда келіседі де баланы алып қалады. Сабыралының ұлы ғылым-

* Мәші – ұрғашы есек.

** “Қырық жеті” – қалың мал, “Қырық жеті” бас мал.

ды меңгеруде өз қатар-құрбыларынан көш ілгері болады. Бірде молда өзінің оқушысына былай деді:

– Әкеңе барып айт, сенің оқуыңа үш ділда төлесін. Ақшасыз маған қайтып келме.

Бала үйіне келіп, молданың айтқанын әкесіне жеткізеді.

“Үш ділданы қайдан табамын”, – деп ойлайды кедей. Егер жалғыз көмекшім қара өгізді сатсам, онда жерімді қалай жыртамын?

Сабыралы түнімен көз ілмей, ақшаны қайдан тапсам екен деп ойлайды. Баласын білімсіз қалдырғысы келмейді. Ақыры жалғыз өгізін базарға апарып сатпақшы болады.

Күн шықпастан тұрып, мал қораға барады. Сабыралы өгізінің мойнынан сипап:

– Қош бол, менің көмекшім! Сен маған түйе мен аттың орнын адал ісіңмен алмастырдың. Байғұс жануар, енді сен ұры, алыпсатар, сараң саудагер Абыралының қолына тиесің! Өгізімен қоштасқан кедей, ұлын оятады.

– Таңғы салқынмен өгізді базарға апарып сат та, молдаға оқуың үшін төле.

Оған таңқалған баласы:

– Мен өгізді сата аламын ба? Қу адамдар мені алдап кетпей ме? Әкесі:

– Қорықпа, балам. Базарда Абыралының алып-сатарларынан басқа алушылар жоқ. Өгізді базарға сен апарсаң да, мен апарсам да, оның барар жері біреу-ақ, Абыралының қолы.

– Абыралы деген кім? – деп сұрады бала.

– Ол да хан, саудагер, басқарушы және қазы. Оның рұқсатынсыз базардан ешкім де мал сатып ала алмайды.

Кедей ұлына өгізді қалай сату керек екенін түсіндірді.

– Өгізді базарға алып келген бетте саған бірінші алыпсатар келеді. Одан он бес ділда сұра. Ол саған бір ділда ұсынады. Сен келіспе. Содан кейін екінші алыпсатар келеді. Одан жиырма ділда сұра. Ол сенен екі

ділдаға беруінді сұрайды. Сонынан үшіншісі келеді. Сен одан жиырма бес ділда, ал төртіншісінен отыз ділда сұра. Солай әр келгенінен бес ділда артық сұра. Ең соңында аласа бойлы, ат жақты, пұшық мұрын ақсақал келеді. Одан үш жүз ділда сұра. Таңқалған ақсақал сенен: «өгізінді неге сонша қымбатқа бағалайсың?» – деп сұрайды. Оған, өгіздің еш ерекшелігі жоқ, бірақ маған оқытқаны үшін молдаға төлейтін ақша керек деп шыныңды айт. Мүмкін ақсақал үш ділда берер, әйтпесе мұндай бағаны бізге ешкім де бермейді.

Бала өгізді базарға алып келеді де, көрнекті орынға тұрып алушыларды күтеді.

Абыралының малайы келіп:

– Өгізіңе қанша сұрайсың?

– Он бес ділда.

– Жарайсың, саудагер, – деді алыпсатар мысқылдап. Қисық қадаңды бағалай білесің. Осы да өгіз бе? Қу сүйек пен тері, және бір мүйізі жоқ. Мына өлексені бір ділда берсем жете ме?

– Жоқ. Он бес ділда.

Екінші алыпсатар келеді.

– Өгіз қанша тұрады?

– Жиырма ділда.

– Мұндай ақшаны саған кім береді? Ең жақсы деген өгіз екі ділда тұрады, ал сенің өгізің сойысқа ғана жарайды.

– Бір жарым ділда ал да, соған рахмет деп үйіңе қайт!

– Жоқ. Жиырма ділда.

– Онда саған сонша ақша беретін ақымақты күт.

Екінші алыпсатар кетіп қалады. Үшіншісі келеді, содан кейін төртінші, бесінші, алтыншы. Бәрі саудаласады, ешқайсысы да екі ділладан артық бермейді.

Базардағы адамдар тарқай бастады. Баланың қасына ат жақты, аласа бойлы ақсақал келді.

– Өгізің қанша тұрады?

– Үш жүз ділда. Ақсақал басын шайқап:

– Сен саудагер емес, ақымақсың! Үш жүз ділдаға базардағы бар малды сатып алуға болады. Кәрі, жалғыз мүйізді өгізге кім саған мұнша ақша береді? Нақты бағасын айт.

– Үш жүз ділда.

– Мұнша алтын сұрауыңа қарағанда сенің өгізің ерекше өгіз болды ғой?

Бала:

– Жоқ, ақсақал. Бірақ мені оқытқаны үшін молдаға төлеуге көп ақша керек. Менің оқып ғалым болғым келеді.

– Молдаға сен қанша берешексің?

– Үш ділда.

Әкесінің айтқан ақылын жақсы түсінген бала өгізді беріп, ақшаны алып, қуанғаннан үйіне жүгіріп кетті.

Сабыралы тағы ой үстінде: Не істеу керек?

Үш ділданы молдаға берсе, онда өгіз де, ақша да қалмайды. Ал жарты жылдан кейін молда тағы да төлем төлеуді талап етеді.

Кедей ойлай-ойлай мынандай шешімге келді.

Сабыралы екі ділдаға ұзынқұлақ мәші сатып алады, оған түнімен жоңышқа жегізіп, таңертең базарға алып барады.

Алаңға жетпей мәшіні суық сумен суарады. Мәшінің іші кеуіп, демалуы ауырлай бастайды.

Сабыралы базарға келеді. Оған Абыралының алыпсатары келіп:

– Мәші қанша тұрады?

– Екі мың ділда. Ыза болған алушы:

Мынандай ұзынқұлақ мәшіге екі мыңды кім берсе, өмірінде бір ділда да көрмейді! – деп теріс айнала береді.

Сабыралы оны жеңінен тартып сыбырлап:

– Егер мәшіні алмасаң, өмір бойы өкінесің. Тағдыр саған мол қазына сыйлап отыр. Егер сен мәшіні Абыралыға сатып алсаң, оның ең қымбатты досы боласың. Ол сенен еш нәрсесін аямайтын болады.

Алыпсатар қызығып:

– Сенің мәшің несімен ғажап?

– Алдыңа салып қу да былай де: “Ділда бер!” Мәш сүрінген кезде тезегімен бірге ділда шығады. Күніге екі рет қусаң – екі ділда аласың. Міне, сондықтан да ол қымбат тұрады.

Дүниеқорлықтан алыпсатардың көздері оттай жанды. Мәшіні сатып алып, Абыралыға сыйға тартуды ұйғарды. Ол сатушыға:

– Егер осы айтқандарың шын болса, оның алтынды қалай беретінін көрсет, сонда мен оны сатып аламын.

– Жақсы!

Сабыралы мәшіні бірнеше рет қамшымен осып-осып жібереді. Қашқан мәшінің тезегімен қоса Сабыралы базарға өкелерде құйрығының астына тығып қойған ділда да түседі. Өтірік емес екеніне көзі жеткен алыпсатар мәшіні алмақ болып мың ділда ұсынады.

Ұзақ уақыт саудаласқаннан кейін Сабыралы:

– Жарайды, мәшіні мың ділдаға ал, – деп келіседі.

– Ақшасын беріп, мәшіні алып келе жатып алыпсатар ойға шомады: “Мың ділданы мәші тез арада береді, ал ары қарай таза түсімін жинауға болады. Мұндай сыйлыққа Абыралы қуанады”.

Алыпсатар мәшіні алып келіп бірден үйге кіргізеді. Ызаға булыққан Абыралы:

– Әй, мисыз, сен неге есекпен бірге таза бөлмеге кіресің? Бұл саған мал қора емес. Жоғал!

Алыпсатар:

– Ашуланбаңыз, өміршім! Бұл алтын мәші. Оны сізге бір алланың өзі жіберіп отыр!

– Әй, жынды, сен не сандырақтап отырсың?

– Мен шын айтып отырмын. Егер мәшті қуып “Ділда бер!” десе оның тезегімен бірге алтын ақша түседі.

Алыпсатар Сабыралыдан алған ділдасын көрсетіп:

– Бір ақымақ маған бұл қазынаны мың ділдаға сатты. Мен мұны

сізге тарту етемін, әміршім! Барлық дос-жарандарыңды шақыр. Мәшінің қалай алтын беретінін олар да көрсін. Бұл көріністі мен өз көзіммен көріп, өз қолыммен ділданы көтеріп алдым. Бұл жерде ешқандай көзбоюшылық жоқ.

Абыралы ақшаны тістеп байқады, жалған емес!

Қуанған бай барлық байлар мен молдаларды қонаққа шақырды да, оларға алтын мәші туралы айтты. Қонақтар оны құттықтады.

— Ақсақал, сіздің қолыңызға өте сирек кездесетін олжа тиіп отыр.

— Алтын мәшті иелену зор бақыт! Молда:

— Абыралы аға, бұл сіздің алланың сүйіктісі екеніңіздің тағы бір дәлелі!

Қонақтар ең үлкен бөлмеге жайғасты.

Алыпсатар мәшті бөлмеге кіргізіп кілемнің үстімен қуа жөнелді.

Қуа жүріп былай деді:

— Ділда бер! Ділда бер!

Бірақ мәші ділда түгілі боқ та бермейді.

Қонақтар көздерін ашып-жұмуға да қорқып, мәшінің құйрығына телміріп қарап отырады. Мәшінің алтын ақша шығарғанын әрқайсысы өз көздерімен көргісі келеді.

Алыпсатар мәшіні бар пәрменімен ұра бастады, өзі де әбден қара терге түсті. Әбден шаршаса да айғайлап:

— Ділда бер, малғұн! Ділда бер!

Міне, мәші құйрығын көтерді, бүкіл кілемнің үстін бүлдірді, бірақ алтын ақша шығармады.

Байлар Абыралымен әзілдесе бастады:

— Мұндай ойын-сауықты әр уақытта көшеден де көруге болады! — деп күледі.

Кейбіреулері ашуланып:

— Егер саған ұнаса мәшінің құйрығына жалғыз өзің-ақ сүйсініп қарауыңа болатын еді ғой. Сен неге бізді келеке еттің?

Байдан қорқып, именгендері ешнәрсе деместен ренжіп қайтты.

Абыралы алыпсатарды қатаң жазалауды ұйғарды. Бірақ қонақтар оған былай деді:

– Кінәлы ол емес. Оған жәй мәшті алтын деп сатқан өтірікші кінәлы. Міне кімді жақсылап тұрып жазалау керек.

Абыралы қонақтарының айтқанын тыңдап, алыпсатар өтірікшіні іздеп тауып алып келуге жібереді.

– Оны тауып маған алып кел. Сазайын өзім тартқызамын!

Бұл уақытта Сабыралы байға жаңа сыйлық дайындап жатыр еді.

Түсі бірдей екі қоянды ұстап алып, оларға бірдей етіп мойын жіп жасады. Оның біреуін бөлмеге байлап қойды да, екіншісін өзімен алып кетіп, үйге жақындау жерге бой тасалауды ойлады.

Ол әйеліне:

– “Егер келген кісілер болса, оларды сыпайы қарсы алып жақсылап сыйла. Ал мені қайда деп сұраса былай түсіндір”: Күйеуім егіндікте жұмыс істеп жатыр, бірақ оны шақыртуға болады! Содан соң қоянның қасына келіп былай деп бұйыр: “Жылдам барып Сабыралыны шақырып кел”. Содан кейін қоянды босатып жібер.

Сабыралының тығылып үлгергені сол еді, үйге Абыралының жіберген екі өкілі келіп:

– Сабыралы осында тұра ма? – деп сұрайды.

– Осында тұрады деп жауап берген әйелі шақырылмаған қонақтарды үйге кіруге шақырады.

Олардың аттан түсуіне көмектесіп, бөлмеге енгізіп, астарына ең жақсы көрпелерін төсейді де, сый-сыяпат дайындауға кіріседі. Дастарқанға бауырсақ төгіп, қонақтарға шай құяды.

– Ал, қадірменді қонақтар, қай ауылдан келдіңіздер, – деп сұрайды бәйбіше. – Сіздерге менің күйеуім не үшін қажет болды?

– Біз Абыралы байдың ауылынанбыз!

– Солай ма! – деп қуанады бәйбіше. Онда сіздер біздің үйдің ең қымбатты да аяулы қонағы боласыздар. Өтінемін, біздің үйде бірнеше күн қонақ болыңыздар.

Ал қонақтардың көңілі қоянға ауды. Оның мойын жібі не деген әдемі? – деп ойланады, ал үй иесінен сұрауға ұялады – ер адамның әйел адамның алдында әуестік танытуы ыңғайсыз.

Қонақтар:

– Біз үйдің қожайынын көрсек деп едік!

– Жақсы. Онда күйеуімді шақыртайын. Қоянға жақын келіп байлаудан босатып:

– Сабыралы кешегі істеген жерінде. Сен жылдам барып, үйге Абыралы байдың ауылынан қымбатты қонақтар келіп отырғанын айт деді де, қоянды қоя берді. Ол оқтай атылып, орманға кіріп жоқ болды.

Бір сағаттан соң Сабыралы келеді. Қонақтар еш нәрсе түсінбей дал: олардың көзінше үй иесінің күйеуіне жіберген әдемі мойын жібі бар қоянын кедей қолына ұстап алыпты.

Қоянды сол бұрынғы орнына байлаған Сабыралы қонақтармен сәлемдесті.

Ешқашан мұндай қоянды көрмеген қонақтар бір-біріне қарасты.

Кедей:

– Абыралы байдың адамдары, қандай жұмыспен келдіңіздер?

Ал өзі қоянды сипап, еркелетеді.

Егер біз Сабыралыны өз өміршімізге алып барсақ, одан бізге тиетін пайда қанша. Ал, егер Сабыралының орнына сиқырлы қоянды алып барсақ, бай бізге сыйлық тарту етер еді, – деп ойлайды қонақтар.

Олар қожайынға:

– Біз сенде адам тілін түсінетін сиқырлы қоян бар деп естідік. Соны Абыралыға алсақ деп едік. Сатпайсың ба?

– Жоқ, дейді Сабыралы. – Сатпаймын. Менің ұлым да, жолдасым да, күзетшім де осы қоян.

– Біз саған мың ділда береміз.

Олар кедейді ұзақ уақыт көндіре алмады. Соңында ол:

– Сендерді де, Абыралы байды да қынжылтқым келмейді. Солай-ақ болсын, сиқырлы қоянды мың бес жүз ділдаға алыңдар.

Қуанған қонақтар ақшасын санап береді де, қоянды алып қайтады.

– Өтірікшіні әкелдіңдер ме? – деп сұрайды Абыралы.

– Жоқ, біз саған сиқырлы қоян әкелдік, Абыралы аға! – дейді алыпсатар.

Ол өзінің алған затын мақтай жөнеледі. Оны мұқият тыңдаған бай былай деді:

– Сен мені бір рет ұятқа қалдырдың. Қояныңмен қосылып көзіңді құрт. Сені Сабыралы тағы да алдап соққан ғой.

Алыпсатар:

– Жоқ, бұл нағыз сиқырлы қоян. Егін басына барып, Сабыралыны үйіне шақырып келгенін өз көзімізбен көрдік. Бұл жерде ешқандай алдаудың болуы мүмкін емес.

Ол байды иландырды. Абыралы сыйлықты қабылдап, оны өзінің бөлмесіне байлап қоюды бұйырды.

Абыралы тағы да қонақтарын жинап оларға былай деді:

– Қадірменді қонақтар, біз сендердің алдарыңда алтын есектің орнына жай есекті көрсеткеніміз үшін кінәліміз. Ал бүгін біз сендерге нағыз сиқырлы қоянды көрсетеміз.

Байдың төрт әйелі болатын. Үлкені оның үйінен екі шақырым жерде тұратын. Абыралы қоянды шешіп алып, оған:

– Жүгір, қоян, менің үлкен әйеліме барып, таяуда оған қонақ келетінін айт. Қарсы алуға дайындалсын, ет пісіріп, бізді күтсін.

Абыралы қоянды есіктен шығарып қоя береді. Сол-ақ екен, қоян жылдам көзден таса болады.

Біраз Абыралының үйінде отырған қонақтар, онымен бірге Абыралының үлкен әйелінікіне кетеді.

Келсе – үй-іші ыбырсып, шашылып жатыр. Оларды күткен ешкім де жоқ, ет піспеген, үй иесінің үстінде ескі, кір көйлек.

Ызаға булыққан бай:

— Қонақтарды қарсы алуға дайындық жасасын деп қояннан айтып жіберген едім. Сен неге менің айтқанымды орындамадың?

— Не деп тұрсың? — деп таң қалды әйелі. — Қоянды көрсем көзім шықсын. Сен өзің есіңнен ауысқансың ба! Қоян адам тілін түсінуші ме еді? Сені алтын мәші сияқты тағы да біреу ақымақ еткен ғой.

Әйелі өзінің ақымақ күйеуіне ұрсып тастады. Қонақтар ақымақ болған байды күлкі етті. Қаһарланып ашуланған Абыралы малайларына алыпсатарды өлтіруді бұйырады. Малайлар бас салып ұрып, оны өлтіріп қоя жаздады. Тағы да жақтаушылар табылып, байға былай дейді:

— Оны өлтірмей қоя тұр. Одан да ол өтірікшіні ұстап әкелсін. Алдамшы алаяқты біз де көрейік.

Абыралы келіседі. Өзінің екі малайын алыпсатарға қосып, Сабыралыны алып келуді бұйырады.

Келемеждегенін байдың кешірмейтінін түсінген кедей, одан алысырақ қоныс аударуға ұйғарады.

Алтын мәшіге мың, сиқырлы қоянға мың бес жүз ділда алған оның ақшасы көбейген еді.

Жаңа жерде Сабыралы еш қиындықсыз, бақытты өмір кешеді. Ол өзінің ұлын ең жақсы деген мектепке оқуға береді.

ЗОЛОТАЯ ОСЛИЦА И ВОЛШЕБНЫЙ ЗАЯЦ

далекие времена жили на белом свете богач Абралы и бедняк Сабралы.

Абралы был купцом и торговал скотом.

Сабралы был хлебопашцем и с утра до вечера трудился на своем крохотном участке земли. Помогал ему только один черный вол с обломанным рогом. А жил бедняк вместе с женой в дырявой, черной от дыма юрте. Дожил он до сорока лет, но детей не нажил.

Часто говорил Сабралы жене:

— Если родишь мне сына, я пошлю его учиться, и будет он у нас ученый. А если родишь дочь, мы отдадим ее замуж за того, кто даст нам калым “сорок семь”^{*}.

Вот родила жена сына.

Обрадовался Сабралы. Терпеливо стал ждать бедняк, когда мальчику исполнится девять лет, чтобы отвезти его в школу.

А сын рос на славу — здоровый, сильный и сметливый.

Станут бороться — всех переборет. Затеют драку — всех победит.

Смотрит на сына отец — налюбоваться не может. Говорит сам себе: “Растет мое счастье!”

Исполнилось мальчику девять лет. Отвел Сабралы его к мулле и просит:

— Сделай из него ученого!

Оставил мулла у себя мальчика для обучения. И в науках сын Сабралы обогнал своих сверстников. Однажды мулла сказал своему ученику:

^{*} Калым — выкуп за невесту.

– Пойди к отцу и скажи, чтобы он заплатил за твое ученье три дилла. Без денег не являйся ко мне.

Пришел мальчик домой. Передал отцу слова муллы.

“Где взять три дилла? – задумался бедняк. – Если продать единственного помощника – черного вола, то как же тогда пахать землю?”

Целую ночь не спал Сабралы. Все размышлял – где достать деньги. Не хотел он оставлять сына неучем. Решил бедняк отвести на базар вола.

Еще не взошло солнце, встал он и пошел в хлев.

Гладит Сабралы вола по шее и приговаривает:

– Прощай, мой помощник! Честно заменял ты мне и верблюда, и лошадь. Попадешь теперь, бедная скотина, к вору-перекупщику жадного купца Абралы!

Попрощался бедняк с волком, разбудил сына и наказывает ему:

– Пока стоит утренняя прохлада, отведи нашего вола на базар. Продай его и заплати мулле за твое ученье.

Удивился сын и говорит:

– Разве я сумею продать вола? Меня могут обмануть хитрые люди.

Отвечает отец:

– Не бойся, сынок. На базаре нет других покупателей, кроме перекупщиков Абралы. Все равно, кто из нас поведет вола на базар, ты или я. Ему одна дорога – в руки Абралы.

– А кто такой Абралы? – спросил мальчик.

– То же, что и хан. Он купец, старшина и судья. Никто не смеет на базаре покупать скот без его разрешения.

И стал бедняк объяснять сыну, как следует продавать вола:

– Приведешь ты его на базар, к тебе подойдет первый перекупщик. Запроси с него пятнадцать дилла. Он тебе предложит один дилла. Ты не уступай. Потом подойдет второй перекупщик. Запроси с него двадцать дилла. Он тебе предложит два. После подойдет третий. Ты требуй с него двадцать пять дилла, а с четвертого – тридцать. И так с

каждого следующего покупателя запрашивай на пять дилла дороже. Наконец к тебе подойдет аксакал низкого роста, широколицый и курносый. Проси у него триста дилла. Аксакал удивится и спросит, почему ты так дорого ценишь своего вола. Отвечай ему правду. Скажи: вол самый обыкновенный, но тебе нужны деньги, чтобы заплатить мулле за учење. Может быть, аксакал и заплатит три дилла. Иначе такой цены нам никто не даст.

Привел мальчик вола на базар. Остановился на самом видном месте. Ждет покупателей.

Подходит к нему слуга Абралы и спрашивает:

– Сколько хочешь за вола?

– Пятнадцать дилла.

– Молодой купец! – сказал с насмешкой перекупщик. – Умеешь ценить кривую жердь. Разве это вол? Кожа да кости, и одного рога не хватает. Хочешь за свою дохлятину один дилла?

– Нет. Пятнадцать дилла.

Подходит второй перекупщик к мальчику:

– Сколько стоит вол?

– Двадцать дилла.

– Кто же даст тебе такие деньги? Самый лучший вол стоит два дилла, а твой годится для живодерни. Возьми полтора, скажи спасибо и иди домой!

– Нет. Двадцать дилла.

– Тогда подожди дурака, который тебе даст столько.

Ушел второй перекупщик. Подходит третий. Потом четвертый, пятый, шестой. Все торгуются, но никто не дает за вола больше двух дилла.

Начали люди расходиться с базара. Подходит к мальчику невысокий широколицый аксакал.

– Сколько стоит вол?

– Триста дилла.

Покачал головой аксакал:

– Ты не купец, а глупец! За триста дилла можно скупить на базаре весь скот. Кто же даст тебе за старого однорогого вола такие деньги? Говори настоящую цену.

– Триста дилла!

– Может быть, твой вол особенный, если ты просишь так много золота?

Мальчик ответил:

– Нет, аксакал. Но мне надо много денег, чтобы заплатить мулле за учење. Я хочу учиться и быть ученым человеком.

– А сколько ты задолжал мулле?

– Три дилла.

– Вот тебе три дилла.

Мальчик хорошо помнил напутствие отца. Взял он деньги, отдал вола и, радостный, побежал домой.

Снова призадумался Сабралы: как быть?

Если отдать три дилла мулле, то не будет ни вола, ни денег. А через полгода мулла снова потребует плату за учење.

Думал-думал бедняк и надумал.

Купил Сабралы за два дилла длинноухую ослицу, всю ночь кормил ее клевером, а утром повел на базар.

Не доходя до площади, напоил он ослицу холодной водой. Раздулся у ослицы живот, стал она тяжело дышать.

Остановился Сабралы на базаре. Подходит к нему перекупщик Абралы.

– Сколько стоит ослица?

– Две тысячи дилла.

Рассердился покупатель:

– Кто тебе даст две тысячи за такую длинноухую ослицу, тот в жизни не увидит ни одного дилла!

Повернулся перекупщик, но Сабралы схватил его за рукав и шепчет:

— Всю жизнь жалеть будешь, если не купишь ослицу. Судьба тебе сокровище посылает. Купи ее для Абралы и будешь самым дорогим другом ему. Ничего для тебя не пожалеет.

Заинтересовался перекупщик:

— Чем же замечательна твоя ослица?

— А вот чем. Погони ее и скажи: “Дай дилла!” Как ослица споткнется, там вместе с пометом выбросит дилла. Погонишь ее два раза в день — получишь два дилла. Вот почему она стоит так дорого.

Загорелись у перекупщика глаза от жадности. Решил купить ослицу в подарок Абралы. Говорит он продавцу:

— Если не врешь, покажи, как она выбрасывает золото, тогда я куплю ее.

— Хорошо!

Стегнул Сабралы ослицу несколько раз бичом. Побежала она и стала выбрасывать помет. А вместе с ним выпала и дилла, которую Сабралы заранее спрятал под хвост ослице, когда привел ее на базар.

Видит перекупщик — нет никакого обмана. Предлагает он за ослицу тысячу дилла.

Долго торговались они, наконец Сабралы уступил:

— Ладно, бери ослицу за тысячу дилла.

Отдал перекупщик деньги. Ведет ослицу и думает:

“Тысячу дилла ослица отдаст быстро, а дальше можно будет собирать чистые барыши. Абралы обрадуется такому подарку”.

И повел перекупщик ослицу к богачу. Тащит ее прямо в дом к нему.

Абралы разгневался:

— Что ты, пустая голова, вместе с ослом лезешь в чистую комнату? Здесь не хлев. Убирайся вон!

Успокаивает его перекупщик:

— Не сердись, повелитель! Это — золотая ослица. Сам аллах посылает ее тебе!

— Что ты мелешь, дурак?

— Я говорю правду. Если погнать эту ослицу и сказать: “Дай дилла!”, вместе с пометом она выбросит вот такую золотую монету.

Перекупщик показал дилла, полученный от Сабралы, и продолжал:

— Один дурак продал мне это сокровище за тысячу дилла. Я преподношу его тебе, повелитель! Пригласи своих друзей. Пусть они посмотрят, как ослица будет давать золото. Я видел эту картину собственными глазами и собственными руками поднял дилла. Тут нет никакого обмана.

Посмотрел Абралы монету, попробовал ее зубами — не фальшивая!

Обрадовался богач и пригласил к себе в гости всех баев и мулл. Рассказал он им о золотой ослице. Гости поздравили его с покупкой.

— Редкая находка попалась вам в руки, аксакал!

— Большое счастье владеть золотой ослицей!

А мулла сказал:

— Это еще лишнее доказательство, что вы, Абралы-ага, — любимец аллаха!

Расселись гости в самой большой комнате.

Перекупщик втащил ослицу и принялся гонять ее по ковру. Гоняет, гоняет и приговаривает:

— Дай дилла! Дай дилла!

Но ослица не только монеты, даже помета не дает.

Гости моргнуть бояться, глядя на хвост ослицы. Каждому хочется собственными глазами видеть, как ослица выбросит золотую монету.

Перекупщик бьет ослицу все сильнее и сильнее. Пот с него градом льет. Ругается он. Изнемог от усталости, а все же кричит:

— Дай дилла, проклятая! Дай дилла!

Но вот ослица подняла хвост, испоганила все ковры, а золотой монеты не выбросила.

Стали бай подшучивать над Абралы. Смеются и говорят:

– Такое зрелище можно в любой час на улице увидеть!

А другие рассердились:

– Ты мог и один полюбоваться на ослиный хвост, если тебе это нравится. Зачем надсмеялся над нами?

А те, кто боялся богача, ничего не сказали и ушли обиженные.

Абралы решил жестоко наказать перекупщика. Но гости ему сказали:

– Не он виноват, а обманщик, продавший простую ослицу за золотую. Вот кого следует проучить хорошенько.

Абралы послушал совета гостей и послал перекупщика искать обманщика.

– Приведи его ко мне! Я сам с ним расправлюсь!

А Сабралы в это время готовил для богача новый подарок.

Изловил он двух одинаковых зайцев и сделал для них два одинаковых ошейника. Одного зайца Сабралы привязал в комнате, а с другим решил спрятаться недалеко от дома.

Жене он сказал:

“Если придут к нам люди, прими их любезно и хорошенько угости. Если они спросят тебя, где я, объясни: “Муж работает в поле, но его можно позвать!” Подойди к зайцу и прикажи ему: “Беги, зайчик, в поле, позови скорее Сабралы”. После этого отвяжи зайца и выпусти во двор.

Только успел спрятаться Сабралы, подъезжают к дому двое посланцев Абралы и спрашивают:

– Здесь живет Сабралы?

– Здесь, – отвечает жена и приглашает непрошенных гостей в дом.

Помогает она им сойти с коней, ведет в комнату, стелет самые лучшие одеяла. Начинает готовить угощение. Высыпает на скатерть баурсаки. Наливает гостям чай.

– Из какого аула приехали, уважаемые гости? – спрашивает хозяйка. – И зачем вам понадобился мой муж?

— Мы из аула бая Абралы!

— Вот как! — обрадовалась хозяйка. — Тогда вы самые дорогие и желанные гости в нашем доме. Прошу вас, погостите у нас несколько дней.

А гости уже обратили внимание на зайца. Размышляют: почему у него на шее такой красивый ошейник? Но спросить хозяйку стесняются — нехорошо мужчине проявлять перед женщиной любопытство.

Сказали гости:

— Хотели бы мы повидать хозяина дома!

— Хорошо. Сейчас позову вам мужа.

Подошла хозяйка к зайцу, отвязала и говорит ему:

— Сабралы на том же месте, где он работал вчера. Беги быстрее, зайчик, и скажи, что приехали дорогие гости от бая Абралы!

И пустила она зайца на волю. Тот стрелой помчался в лес.

Через час приходит Сабралы. Гости ничего понять не могут: держит бедняк в руках зайца с красивым ошейником, того самого, что хозяйка на их глазах за мужем послала.

Привязал Сабралы зайца на прежнее место и поздоровался с гостями. А те переглянулись — никогда такого диковинного зайца не видели.

Бедняк спрашивает:

— По какому делу приехали люди Абралы-бая?

А сам гладит и ласкает зайца.

Думают гости: если притащат они Сабралы к своему господину, проку для них будет мало. А если вместо Сабралы привезут волшебного зайца, богач может их наградить.

И говорят они хозяину:

— Слышали мы, что есть у тебя волшебный заяц, который понимает человеческую речь. Хотим мы приобрести его для Абралы. Не продашь ли?

— Нет, — отвечает Сабралы. — Не продам. Он у меня за сына, товарища и сторожа.

— Мы дадим за него тысячу дилла.

Долго уговаривали они бедняка, наконец тот сказал:

— Не хочется мне огорчать вас и Абралы-бая. Так и быть, берите волшебного зайца за тысячу пятьсот дилла.

Отсчитали гости деньги, взяли зайца и, радостные, поспешили домой.

— Привезли обманщика? — спрашивает Абралы.

— Нет, но мы привезли тебе волшебного зайца, Абралы-ага! — говорит перекупщик.

Начал он расхваливать свое приобретение. Послушал богач и сказал:

— Ты уже опозорил меня один раз с ослицей. Убирайся прочь с твоим зайцем. Тебя, должно быть, опять надул Сабралы.

Но перекупщик клянется:

— Нет, это настоящий волшебный заяц. Мы сами видели, как он сбежал в поле и позвал Сабралы домой. Здесь не может быть никакого обмана.

Убедил он богача. Принял Абралы подарок и велел привязать зайца в своей комнате.

Вот собирает снова Абралы гостей и говорит им:

— Мы виноваты перед вами, почтенные гости, что показали вам простую ослицу вместо золотой. Но зато сегодня мы вам покажем настоящего волшебного зайца.

А было у богача четыре жены. Старшая из них жила в двух верстах от его дома. Отвязал Абралы зайца и приказывает ему:

— Беги, зайчик, к моей старшей жене. Передай, что скоро придут к ней гости. Пусть приготовится к встрече, сварит мяса и ждет нас.

Вывел Абралы зайца за дверь и отпустил. Тот мигом скрылся с глаз. Только его и видели!

Гости посидели некоторое время у Абралы и отправились вместе с ним к старшей жене.

Приходят и видят — в доме беспорядок. Никто их не ждет, мясо не варится, на хозяйке старое, грязное платье.

Рассердился богач:

— Я послал к тебе зайца и велел приготовиться к встрече гостей. Как ты смела ослушаться меня?

— Что ты плетешь? — удивилась жена. — Пусть я ослепну, если видела зайца. Ты совсем сошел с ума! Разве заяц понимает человеческую речь? Тебя снова кто-нибудь одурачил, как с золотой ослицей.

Отчитала жена своего глупого мужа. Гости смеются над одураченным баем. Пришел Абралы в ярость. Приказал слугам убить перекупщика. Набросились слуги, начали его избивать. Чуть не убили. Но снова нашлись заступники. Говорят они баю:

— Подожди казнить его. Пусть лучше он поймает и приведет обманщика. Посмотрим на этого мошенника.

Согласился Абралы. Приказал он двум слугам ехать вместе с перекупщиком за Сабралы.

Но бедняк хорошо знал, что богач не простит ему насмешки. Решил он уехать от него подальше.

Денег теперь у него было много. Тысячу дилла он получил за золотую ослицу да полторы тысячи за волшебного зайца.

На новом месте в большом довольстве зажил Сабралы.

А сына своего он отдал в хорошую школу.

ТУРМЫС—САЛТ
ЕРТЕГІЛЕРІ

БЫТОВЫЕ
САТИРИЧЕСКИЕ
СКАЗКИ

ҚАРТТЫҢ ҰЛЫНА ӨСИЕТІ

зінің өлер уақытының жақындап қалғанын сезген бір бай ұлын шақырып алып:

– Балам, мен өлген соң, жұма сайын қыз алып, қала сайын үй сал. Ас жесең, бал же, – деп, өсиет айтыпты.

Бай дүниеден өтіп, ұлы атасының өсиетін орындай бастайды: жұма сайын қыз алып, қала сайын үй салады. Ас ішсе, бал ішіп, ақшасын бітіреді. Сөйтіп, жігіт жарлы болады. Бір күні ол далаға шығып, біраз жүріп, бір үйілген тастың тасасына келеді де, бөркін қолына алып, басын ұстап отырады. Сол уақытта, бір жақтан бір шал келіп, жігітке сәлем береді. Жігіт сәлемін алған соң, ол адам жанына тізе бүгеді де, жігітке:

– Не қып отырсың?– дейді.

Жігіт:

– Жай отырмын, – деп жауап береді.

Шал:

– Шыныңды айт! – деп қыса бастайды. Жігіт еш нәрсе айтпайды.

Шал:

– Сырыңды жасырма! Мен саған жақсылық көрсетемін, – дейді.

Жігіт:

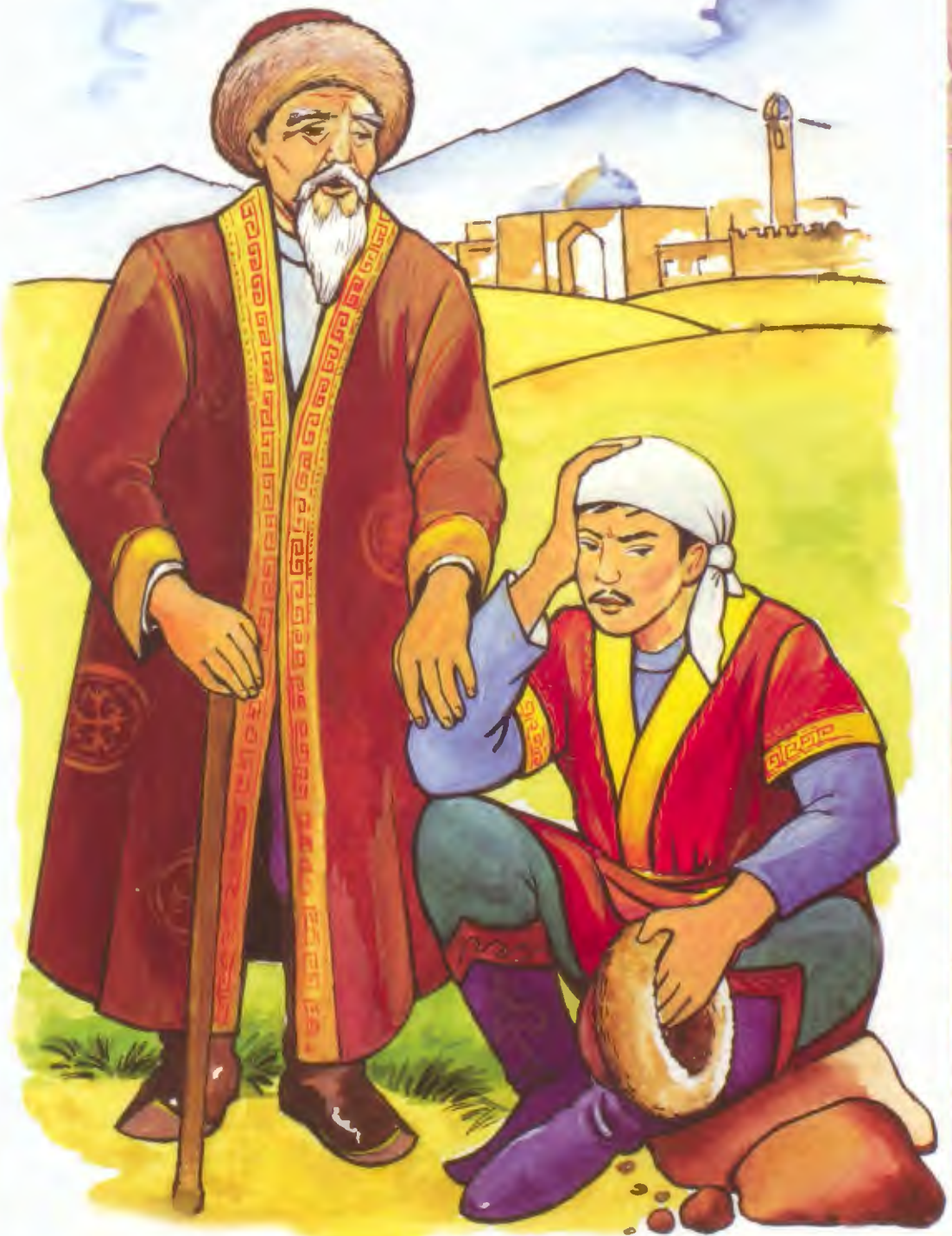
– Менің атам бай болған адам еді, сол атамның өлер алдында айтқан өсиетін орындаймын деп, тақыр кедей болып қалдым, – дейді.

Шал:

– Қандай өсиет айтып еді? – дейді.

Жігіт:

– Әуелгі өсиеті: “Мен өлген соң жұма сайын қыз ал” деп еді, мен

атамның сол өсиетін тұтып, жұма сайын қыз алдым. Екінші өсиеті: “Қала сайын үй сал” деп еді. Мен қала сайын үй салдым. Үшінші өсиеті: “Ас ішсең, бал же” деп еді. Мен бұл өсиетін де орындап, әр күн бал жедім. Солай етіп, үш жылда барлық ақшам таусылды, — дейді.

Шал тұрып жігітке:

— Сен атаңның өсиетін ұқпаған екенсің. Атаңның: “жұма сайын қыз ал” дегені: “Әйеліңмен жұмасында бір кездес, денсаулыққа жақсы” дегені; “Қала сайын үй сал” дегені: “Қала сайын достарың болсын, барғанда түсетін” дегені еді. “Ас ішсең, бал же” дегені: “Еңбек істеп ас ішсең, балдан тәтті болады” дегені еді, — деп, қарт өз жөніне кетіпті. Жігіт әкесінің терең мағыналы өсиетіне сонда ғана түсініпті.

НАКАЗ ОТЦА СЫНУ

дин старик, умирая, дал сыну такой наказ:

— Сын мой, после моей смерти каждую неделю женись. В каждом городе, где побываешь, строй дом. А еще пей мед. Старик умер, и сын начал усердно выполнять его наказы. Каждую неделю женился, пил мед, разъезжал по городам и везде возводил дома.

Так прошло три года. Настал день, когда деньги, оставленные отцом, кончились. Стал жигит беден. Вышел он как-то на улицу, сел на камень и подпер голову руками. Так и сидел опечаленный, когда подошел к нему старец.

— О чем задумался?— спросил он юношу.

— Да так, ни о чем,— нехотя отозвался тот.

— Говори, не скрывай ничего, я ведь желаю тебе добра,— старец. Был настойчив. И жигит рассказал ему о своей жизни.

— Мой отец был богат. Перед смертью он дал мне наказы, исполнив которые, я стал беден.

— Какие же наказы дал тебе отец?— поинтересовался старец.

— Вот какие: каждую неделю женись, строй дома в разных городах, где побываешь, и пей мед. Старательно выполнял я отцовские наказы: завел много жен, настроил домов, а если пил, то только мед. Три года прошло со смерти моего отца, и у меня теперь нет ни копейки, — жигит тяжело вздохнул.

Старец задумался. А потом сказал своему собеседнику:

— Ты не понял отцовского наказа. Он наказывал тебе каждую неделю жениться. Это значит: встречайся с женой раз в неделю, это полезно для здоровья. Он наказывал тебе в каждом городе строить дом, то

есть иметь надежных, верных друзей, которые бы в беде протянули тебе руку помощи. А что касается третьего наказа... Согласись, любое купанье, заработанное неустанным трудом, будет казаться слаще меда... Вот какие мудрые наказы дал тебе твой отец, жинит!

Сказав это, старец пошел своей дорогой, а юноша еще долго сидел на камне. Только теперь понял он смысл отцовского наказа.

ТОҒЫЗ ТОҢҚЫЛДАҚ, БІР ШІҢКІЛДЕК

ртеде екі қатыны бар бір адам болыпты. Бәйбішесінен тоғыз ұлы, тоқалынан бір-ақ ұлы бар екен. Бәйбішеден туған тоғыз ұл зорлықшыл болыпты. Сондықтан оларды жұрт: “Тоңқылдақ” деп атапты. Бәйбішеден туған тоғыз, тоқалдан туған жалғыз ұлды шырылдатып, зорлық қыла беретін болған соң, оны жұрт: “Шіңкілдек” деп атапты.

Әкесі өлген соң, бұлар аз ғана малдан айырылып, жұтап қалады. Бәрі қаңғырып, мал іздеп, бір жерге келеді. Тоғыз Тоңқылдақ малды бірге жаяды. Шіңкілдек бөлек жаяды. Тоғыз Тоңқылдақ бір Шіңкілдекке қастық қыла береді. Бір күні Шіңкілдектің далада жайылып жүрген жалғыз ешкісін Тоғыз Тоңқылдақ өлімші қылып кетіпті. Шіңкілдек жылап, ешкісін бауыздап, сойып отырса, бір алты ақ ала бас атан жайылып, мұның қасына келіпті. Шіңкілдек ешкісінің қанын түйелердің басына жағыпты. Содан кейін бұлардың бәрі де қызыл ала бас атан болыпты.

Біраздан соң бір кісі келіп, Шіңкілдекке:

— Шырағым! Бір алты ала бас атан көрдің бе?.. Мына бір алты қызыл ала атан сенікі ме? — депті. Шіңкілдек:

— Басқа түйе көргенім жоқ, — дейді.

Кісі кетіп қалған соң, Шіңкілдек ешкісінің етін қызыл ала бас атанның біреуіне өңгеріп, өзгесін үйіне айдап келеді. Шіңкілдектің алты атан айдап келгенін көріп, Тоғыз Тоңқылдақ келіп:

— Е, Шіңкілдегім! Бұл алты қызыл ала бас атанды қайдан әкелдің? — деп, сұрайды.

Шіңкілдек:

— Ойбай, құдайдың өзі берді! Осы түйелер келді де, ешкімнің қанын

бастарына жағып, иесіне танытпай, менің түйем болып қалды. Ешкінің қаны таусылып қалды. Егер де көп болғанда, көп түйе басын бояп, бәрі менікі болатын еді, – дейді.

Тоғыз Тоңқылдақ жалма-жан өзді-өзі ақылдасып: “Ойбай, біз де түйелі болайық!” деп, ертеңіне барлық, ешкілерін далаға апарып бауыздап, қандарын әр жерге құйып, күні бойы андып отырады. Бірақ бір де түйе келіп, басын боямайды. Сонан соң бұлар: “Қап бәлем, Шіңкілдек бізді алдаған екен!” деп, үйлеріне қайтып, Шіңкілдекті өлтірмек болады. Шіңкілдек мұны біліп, өзі далаға барып, жасырынып жатады. Түнде Тоғыз Тоңқылдақ келіп, “Шіңкілдек екен” деп, Шіңкілдектің ұйықтап жатқан шешесін өлтіріп кетеді.

Таңертең Шіңкілдек өлген шешесін киіндіріп, басына жаулығын орап, тірі кісіше, бір түйесіне отырғызып, өзі артына мініп, бір елге қарай жүреді. Жүріп бара жатқанда, бұларды Тоғыз тонқылдақ көріп: “Бұл не қып өлмеген?” – деп, таңғалысып, Шіңкілдектен сұрай бастайды.

– Әй, Шіңкілдек, сен өлген жоқ па едің? – деседі. Шіңкілдек:

– Түсімде бір тоғыз кісі келіп, өлтіріп еді, құдайдың өзі тұрғызып жіберді. “Сені өлтірем дегендердің өзі мерт болады!” деді, – деп, жүре береді.

Тоғыз тонқылдақ қорқып, үрейлері ұшып қала береді. Шіңкілдек жол жүріп, бір ауылдың жанынан өте бергенде, топ бала-шаға, қыз-келіншектер шығып, Шіңкілдекке ит қосып, түйесін үркітеді. Түйесі үркіп, шешесі мен Шіңкілдек жығылып қалады. Шіңкілдек ойбай салып, жылап, өліп жатқан шешесінің басын құшақтап отырады. Жүрт жиналады.

– Не болды?.. Не болды?.. – деп, келіп сұраған жүрт Шіңкілдектің өлген шешесін көреді.

Шіңкілдек:

– Мына қыздар түйемді үркітіп, шешемді өлтірді. Ең алдымен келіп, түйені үркіткен ана қыз! – деп бір сұлу қызды көрсетеді.

Ауыл адамдары олай сөйлесіп, былай сөйлесіп, құнға Шіңкілдекке сол қыздың өзін береді. Шіңкілдек қызды алып, үйіне келеді. Келген соң, Тоғыз Тоңқылдақ жиналып:

– Ой, қызды қайдан әкелдің? Қызды қайдан әкелдің? – деп сұрайды.

Шіңкілдек:

– Бір ауылға барып едім, өлген кемпірді жинап, базарға апаруға дайындалып жатыр екен. Әрбір кемпірдің орнына бір қыздан беріп жатыр екен. Сонан соң шешемді өлтірдім де, оны апарып беріп, мына қызды алдым! – дейді.

Тоғыз Тоңқылдақ жалма-жан өз шешесін өлтіріп, қыз береді деген жерді іздеп жөнеледі. Өлген шешесін алып, неше күн жүріп, бір ауылға апарып: “Мына өлген кемпірге кім қыз береді?” – деп, сұраса, жұрт: “Мына оңбағандар не айтады?” деп өздерін сабап-сабап жіберіпті. Тоғыз Тоңқылдақ Шіңкілдекке қатты ашуланып қайтады.

Олар шешесін өлтіріп, алып кеткенде, Шіңкілдек өзінің әкелген қызы мен екеуі үйінің жанында тұрған екен, бір кісі келіп Шіңкілдектен жөн сұрапты.

– Шырағым, мына бала қарындасың ба? – депті. Шіңкілдек.

– Иә, қарындасым, – дейді.

Кісі:

– Қатыным өліп, әйел іздеп шығып едім. Жүз қой алып, қарындасыңды маған берші – дейді.

Шіңкілдек: “Тағы да бірдеме қылып, қатын тауып алармын” деп ойлайды да:

– Жарайды, берейін, – деп, қызды әлгі кісіге береді. Кісі уәделесіп:

– Өзің келіп қойыңды алып кет, – деп, қызды әкетеді.

Тоғыз Тоңқылдақ өз шешесін өлтіріп, қыз ала алмай, ашуланып: “Енді қайтсек те Шіңкілдекті өлтіреміз” деп келсе, Шіңкілдектің қызы жоқ, өзі отыр.

Тоғыз Тоңқылдақ:

– Е, қызың қайда?– дейді.

Шіңкілдек:

– Ойбай!.. “Енді өлі кемпірдің де, тірі кемпірдің де керегі жоқ!” – деп, қыз берген ауылдың адамдары келіп қызын тартып алып кетті, – дейді.

Тоғыз Тоңқылдақ:

– “Ой, сен иттің кесірінен біз де шешемізді өлтіріп алдық” – деп, былай шығып, “бәрібір, мұны өлтіру керек!” десіп, уәделесіп қояды.

Шіңкілдек оны сезіп, кешке: “Түйемді күзетіп жатам” деп, киініп, сыртқа шығады. Құм мен жүнді араластырып, көйлек-шалбарын толтырып, басына жаман тымағын баса кигізеді. Өзі тәрізді адам қылып, түйелерінің қасына жатқызып қояды. Өзі аулағырақ барып жасырынады.

Түнде Тоғыз Тоңқылдақ келіп, Шіңкілдектің өзі деп, манағы оның қолдан жасаған “адамын” буындырып өлтіреді де, көтеріп апарып, ағып жатдан терең өзенге тастайды. Оны Шіңкілдек көріп алып, қызды алған кісіні іздеп, түнде жүріп кетеді. Қызды алған кісіден екі-үш күнде жүз қой алып келеді.

Мұны көріп, енді Тоғыз Тоңқылдақ тіпті қатты таңданады. Бәрі Шіңкілдекке келіп:

– Ой, сен суға кетіп өлген жоқ па едің? Мына қойды қайдан әкелдің? – дейді.

Шіңкілдек:

– Анау күнгі мені өлтірген тоғыз кісі тағы да өлтіріп, суға тастап еді. Суға батқан соң, құдай тағы да тірілтіп жіберді. Көзімді ашып қарасам, судың асты толған қой екен. Содан мына жүз қойды әрең айдап шықтым. Егер де көп кісі болғанда, аяқ астынан көп қой айдап шығатын екен. Барғанда, кісі қойын-қонышыңа тас толтырып бару керек екен. Әйтпесе, кісі судың түбіндегі қойдың көп жеріне бара алмайды екен! – дейді.

Мұны естіп, тоғыз Тоңқылдақ:

– Ойбай, ендеше дәл қойдың көп жерін көрсет, біз де түсіп айдап шығайық! – дейді.

Бір Шіңкілдек тоғыз Тоңқылдақты ертіп, ағып жатқан өзеннің ең терен, шымырлаған жеріне келіп:

– Ең қойы көп жер осы екен, – дейді. Тоғыз Тоңқылдақтың әуелі біреуі тас байлап, суға түсіп, қолын ербеңдетіп, батып кетеді. Шіңкілдек:

– Ойбай, анау қолын былғап: “Бәрің де тез түс!” – деп жатыр. Қалың қойға киліккен екен. “Бәрің де тез түсіндер!” деп барады, – дейді.

Тоғыз Тоңқылдақтың өзгелері де суға қойып-қойып кеткенде, оларды су ағызып ала жөнеледі. Сөйтіп тоғыз Тоңқылдақтың бәрі де суға кетіп, Шіңкілдек тапқырлықпен аман қалып, мұратына жетеді.

ДЕВЯТЬ КРИКУНОВ И ОДИН ПИСКУН

одном ауле жил богатый старик. Имел он десять сыно-вей. Старшие девять были задиры и драчуны, а самый младший был уступчив и робок. Братья постоянно оби-жали и колотили его, а он, не смея перечить им ни в чем, только прятался по углам да пищал потихоньку.

За это так и прозвали его – Пискун.

Умирая, старик призвал к себе сыновей и приказал им все его имущество разделить между собой поровну.

Но старшие сыновья не послушались отца. Они забрали себе все самое лучшее, а Пискуну дали лишь то, что им самим не было нужно. Каждому из них досталось по десяти быков и по богатой кибитке, а Пискуну – один хромой бык да ветхий шалаш.

Стал жить Пискун в шалаше, а чтобы не умереть с голоду, нанялся к братьям в батраки. Он работал на них в поле с утра до ночи и получал за это только объедки с их дастарханов. Каждую минуту со всех сторон сыпались на него насмешки и попреки, и не было дня, чтобы он триж-ды не пожелал себе смерти.

Когда Пискун возмужал и окреп, стал он замечать, что хоть братья и богаче и сильнее его, но умом они не превосходят и годовалой овцы. И решил он тогда разделаться с ними за все, что вытерпел от них.

Однажды хромого быка Пискуна ужалила змея и он окошел. Ниче-го не сказав братьям, Пискун перерезал горло мертвому быку и стал снимать с него шкуру.

Увидев его за этим занятием, братья вскричали в один голос:

– Что ты наделал, глупец?

– Да вот видите, – отвечал Пискун, – зарезал я своего быка. При-

шло мне в голову, что сам он не стоит того, что можно выручить за его шкуру.

– Ну-ну, посмотрим мы на твою выручку! – сказали братья и громко рассмеялись.

А Пискун содрал шкуру, взвалил ее на плечи и отправился в соседний аул. Там отыскал он кибитку богатого бая и стал ходить перед ней взад и вперед.

Бай заметил его.

– Эй, жигит, – закричал бай, – продаешь шкуру?

– Продаю, – ответил Пискун.

– А что хочешь за нее?

– А что дашь?

– Дам меру пшеницы.

– Согласен, – сказал Пискун и вошел в кибитку бая.

– Послушай-ка, жена, – сказал бай, – возьми у этого парня бычьую шкуру да отсыпь ему меру пшеницы, а я пойду присмотрю за работниками в поле.

Сказал и ушел.

Пискун получил свою пшеницу и тоже уже совсем было собрался уходить. Но тут в кибитку вошел брат бая и, отозвав хозяйку в сторону, стал шептать ей что-то на ухо. Пискун прислушался.

– Сегодня ночью, – шептал брат бая, – мы с тобой сделаем, что задумали. Я приду к тебе в полночь с ножом, мы убьем твоего мужа, тело его зароем в землю, а золото поделим пополам.

Услышав это. Пискун как бы нечаянно уронил мешок и рассыпал пшеницу.

Жена бая накинулась на него с бранью и, присев на корточки, принялась помогать ему подбирать пшеницу, чтобы только скорее выпроводить его из кибитки. Но Пискун нарочно не торопился и подбирал с земли по одному зернышку. Так они ползали по земле, пока подле кибитки не раздалась шаги бая.

Жена и брат бая переполошились.

— Полезай скорее в ступу! — крикнула хозяйка своему сообщнику.

И только он скрылся в ступе, как в кибитку вошел бай.

— Ты что здесь делаешь до сих пор? — спросил бай Пискуна.

— О, мой бай, — ответил тот. — Я рассыпал нечаянно пшеницу и собирал ее, чтобы и зерно не валялось у тебя под ногами. Да кроме того, я хотел дождаться тебя, чтобы сообщить тебе кое-что. Не буду долго томить: я видел, как в эту ступу заползла огромная змея. Боюсь, не наделала бы она тебе беды.

Бай побледнел и затрясся от страха.

— Как же теперь быть? — спросил он, пятясь к двери.

— Есть выход, — сказал Пискун. — Так и быть, я выручу тебя по дружбе. Прикажи только сварить побольше похлебки, и тогда змее не уйти из кибитки живой.

Бай тотчас же приказал жене сварить казан похлебки, и Пискун стал медленно лить его в ступу.

Брат бая заметался в ступе, а бай, видя, как она раскачивается из стороны в сторону, говорил Пискуну:

— Ты мой спаситель, ты мой спаситель! Не случись ты здесь вовремя, погиб бы я.

Пискун перелил всю похлебку, прикрыл ступу кошмой и посоветовал баю не открывать ее три дня.

— Остайся у меня на эти три дня, — взмолился бай. — Вот тебе в награду десять золотых.

Пискун взял деньги и остался у бая.

Ночью бай заснул, а жена его, поднявшись с постели, хотела вынуть из ступы труп и похоронить его втихомолку. Пискун заметил это и громко кашлянул.

Перепугавшись, жена бая дала ему еще двадцать золотых, чтобы только он не выдавал ее мужу.

Тогда Пискун помог ей зарыть мертвеца, и бай за три дня ни о чем

не догадался. Через три дня Пискун вернулся домой. Показал братьям тридцать золотых и сказал, что выручил их за шкуру быка.

Когда братья увидели у Пискуна столько золота, они чуть не умерли от досады и зависти. Они ворочались без сна всю ночь, а наутро, как только показалось солнце, зарезали всех своих быков, содрали с них шкуры и понесли продавать.

Они ходили весь день, побывали во многих аулах, но никто даже и не взглянул в их сторону.

Злые и усталые, вернулись они домой поздней ночью и решили жестоко отомстить младшему брату.

Наутро братья отправились к Пискуну.

Завидев их издали, он убежал в степь.

Братья долго искали его; не найдя, подожгли шалаш. Когда Пискун вернулся, на месте шалаша лежала лишь куча остывшей золы. Он собрал золу в мешок, навьючил на ослика и погнал его мимо аула братьев.

Братья, стоя у дверей своих кибиток, смеялись ему в лицо.

— Что ты собираешься делать с золой?— спросили они Пискуна.

— Я везу ее продавать в город. Хочу получить за нее мешок золота, — как ни в чем не бывало отвечал он.

Путь Пискуна лежал мимо дворца хана.

В дворцовом саду играли и резвились молодые ханские жены. Увидев на дороге ослика, они пристали к Пискуну, чтобы он позволил покататься на нем.

— Хорошо, — сказал Пискун. — Только знайте, что осел мой навьючен золотом, и золото это заколдованное. Если кто-нибудь из вас, сидя на осле, в мыслях пожелает смерти хану, оно тут же превратится в золу. Смотрите же, вам придется тогда платить мне сполна.

Красавицы сделали вид, что рассердились на погонщика.

— Что ты такое говоришь, грубиян! Ты, видно, забыл, что перед тобой ханские жены.

Отчитав Пискуна, они стали по очереди кататься на ослике по дороге туда и обратно, и это доставило им большое удовольствие.

Когда они, накатавшись вволю, наконец вернули ослика хозяину, тот прежде всего поспешил заглянуть в мешок.

Едва приоткрыв его, он пронзительно вскрикнул и, повалившись на землю, стал плакать и причитать:

— Бедная моя головушка, мое золото превратилось в золу. Ханские жены разорили несчастного погонщика!

Видя, что от него теперь не отвяжаться, и, опасаясь, как бы хан не услышал его стонов, красавицы побежали во дворец и вынесли оттуда, по пригоршне золота. Они высыпали золото в мешок Пискуна: мешок стал полон.

Пискун взвалил его на ослика и, весело напевая, пустился в обратный путь.

Когда братья увидели у Пискуна столько золота, они совсем обезумели от досады и зависти. Недолго думая, они сожгли свои кибитки со всем, что в них находилось, и, навьючив мешки с золой на десять ослов, двинулись в город.

Там они простояли на базаре три дня, и никто даже не взглянул в их сторону, а когда они сами предлагали прохожим купить у них золу, те поднимали их на смех, как сумасшедших.

Злые и голодные вернулись они к месту, где недавно стояли их красивые кибитки, разговаривая между собой:

— Мы обладали богатством и почетом. Пискун же превратил нас в нищих, презираемых всеми. Мы не утешимся до тех пор, пока не сживем его со свету.

Однажды, когда Пискун спал на траве, братья подкрались к нему, связали по рукам и ногам и, зашив в кошму, понесли его топить в реке.

На пути они увидели несметное множество народа.

“Что за сборище?” — подумали они, бросив тюк на дороге, и поспешили к толпе.

Там они узнали, что по случаю смерти хана народ собрался выбрать нового.

Между тем дорогой проходил один бай, известный в округе своей глупостью. Он наткнулся на тюк и, заметив, что в нем зашит человек, стал расспрашивать его, за что он терпит такую муку.

— Видишь ли, добрый человек, — отвечал Пискун, — меня хотят избрать ханом вместо умершего, но я отказываюсь наотрез, потому что мне противны власть и роскошь. За свое упрямство я и подвергнут этой пытке.

“Вот так дурак, — подумал бай. — Он отказывается от своего счастья. А я так совсем не прочь сделаться ханом”.

И он обратился к Пискуну:

— Послушай, любезный. Мне стало жаль тебя. Я готов очутиться на твоём месте, чтобы только избавить тебя от страданий. Больше того, я дал бы тебе кошелек золота, если бы ты согласился зашить меня вместо себя в кошму.

Пискун не заставил себя долго просить. Как только он оказался на свободе и получил кошелек, он наскоро зашил бая в кошму и скрылся.

Вскоре братья вернулись, подхватили тюк и поволокли его к реке. У бая все внутренности переворачивались на ухабах и кочках, но он не переставал орать во все горло:

— Я хочу быть ханом! Я хочу быть ханом!

— Ты будешь ханом подводного царства, — смеясь, сказали братья и, раскачав тюк, бросили его с обрыва в воду.

Они возвращались назад радостные и довольные, рассуждая о том, что никогда больше Пискун не будет дурачить их своими проделками.

А Пискун тем временем шел да шел по степи.

Наконец достиг он владений другого хана. Первое, что он увидел здесь, была неисчислимая отара овец. Стадо караулил старый пастух. Голова его была покрыта болячками, и он стонал от боли.

— Здоров ли ты, добрый человек? — приветствовал пастуха Пискун.
— Чью это такую огромную отару ты пасешь?

— Пасу я стадо нашего хана, а здоровье мое, сам видишь, какое: вот уже тридцать лет мучают меня проклятые болячки на голове. А ты кто такой, прохожий?

— Я лекарь, — ответил Пискун не моргнув глазом.

Тогда пастух начал кланяться и просить вылечить его от болячек.

— Хорошо, — сказал Пискун, — я вылечу тебя. Он велел пастуху резать молодого козленка, мясо сварил и съел, шкуру выбросил, желудок положил в яму.

— Опусти голову в яму, — сказал Пискун пастуху, — надень на нее желудок козленка и оставайся в таком положении до вечера. Вечером я смажу тебе темя особой мазью, и ты будешь совершенно здоров. А пока я сам попасу твоих баранов.

Пастух не знал, как и благодарить Пискуна: он сделал все, что тот ему приказал.

Но лишь только голова пастуха исчезла в яме, Пискун поднял с земли его палку и не спеша погнал отару в свой аул.

— О всемилостивый аллах! Да ведь мы же бросили тебя в реку, каким же чудом удалось тебе спастись? И откуда у тебя эти бараны? — встретили Пискуна братья.

— Братья, — сказал им Пискун, — вы много сделали мне зла, но я не помню обид и не хочу скрывать от вас того, что видел и слышал под водой. Как только я ступил на дно, взору моему открылась долина; по ней ходили бессчетные отары баранов, и в их пастухе я сразу узнал нашего покойного отца. Он очень обрадовался, увидев меня, тут же выделил мне часть баранов и указал дорогу, по которой я легко выбрался из подводного царства. Прощаясь со мной, отец очень просил, чтобы и вы навестили его и заодно угнали бы к себе остальных баранов, потому что ему уже трудно становится их пасти.

У братьев глаза разгорелись и рассудок помутился от зависти. Они окружили Пискуна и наперебой стали приставать к нему.

— Дорогой, — говорили они, — прости нас. Ты будешь нашим любимым братом. Покажи ты нам, как пробраться к отцу. Мы никогда не забудем тебе этой услуги.

— Что с вами поделаешь, — как бы нехотя сказал Пискун. — Ладно уж, идите за мной.

Он привел братьев к реке. На берегу паслось стадо баранов, и их отражение мелькало в воде. Пискун, показав братьям на отражение, стал уверять их, что это одно из многочисленных подводных стад...

У братьев и дух захватило при виде баранов. А Пискун довел их до самого бурного водоворота и остановился.

— Прыгайте здесь, — сказал он.

Сначала братья не решались прыгать, но наконец самый старший из них и самый жадный поборол страх и, подобрав полы халата, с разбегу бухнулся в воду. Он как камень пошел ко дну, и только палка, которая была у него в руке, на мгновение показалась над поверхностью и снова исчезла под водой. Тогда Пискун закричал:

— Смотрите, смотрите, брат уже отыскал отца, и вот он машет вам палкой, чтобы вы поспешили за ним.

Тут братья один за другим попрыгали с берега и пропали в водовороте.

А Пискун прожил еще много лет и немало совершил различных дел.

ҚАҢБАҚ ШАЛ

*Ертек-ертек ерте екен,
Ешкілері бөрте екен,
Қырғауылы қызыл екен,
Құйрықтары ұзын екен.*

ұрын, бұрын бұрында Қаңбақ шал деген шал болыпты. Мал мен басқа зар болыпты. Кедейліктен шықпапты. Ол ау салып, балық ұстап, тамағын асырапты. Жел соқса, шал домалай жөнеледі екен. Содан, Қаңбақ шал деп, атанып кетіпті.

Күн сайын Қаңбақ шалдың ауына ілінген екі балығының біреуін бір түлкі әлімжеттік жасап тартып жеп кетеді.

Түлкінің қорлығына шыдай алмай, шал бір күні екінші жерге көшем деп, дүние-мүлкін арқалап жолға шығыпты. Шаршаған соң, дүние-мүлкін бір жерге көміп кетіпті. Тағы бір жерге елдің сойған малынан жинап алған ішек-қарнын, тағы бір жерге қарындағы айранын көміпті. Жүктің салмағымен желге ұшып кетпей келген Қаңбақшал жүктен арылған соң, желмен ұшып, бір жерге түсіпті. Қараса, бір дәу екі тауды біріне бірін шақпақ қылып, ұрып тұр екен.

— Қайда бара жатқан шалсың? Кел екеуіміз күш сынайық! — деп, қазандай бір қара тасты көтеріп, аспанға лақтырып жібереді де, қайта қағып алып: — ал, шал, осыны осылай қақпақыл етші! — дейді Қаңбақ шал.

Шал сасып, қайтерін білмей, тасты құшақтап, аспанға бір, тасқа бір қарап, күнімен тұрады.

Сонда дәу:

— Е, не қып тұрсың? Лақтыр! — дейді.

Шал тұрып:

— Аспанға лақтырсам, “аспан айналып жерге түседі-ау!” деп, жерге қақпай түсірсем, “жер ортасынан ойылып түсе ме?” деп, қауіптеніп тұрмын! — дейді.

Сонда дәу келіп, шалдың қолынан ұстай алады да:

— Ақсақал, лақтырмай-ақ қой, текке қырыламыз! — деп жалынып қойғызады.

Дәудің ақылы тайыздығын біліп, шал ерленіп дәуге:

— Кел, жердің ішек-қарнын шығарайық! — дейді.

— Шығарсақ, шығарайық, — дейді дәу. Сөйтіп, жүгіріп келіп жерді теуіп қалады. Жер тізеден ойылады. Ештеңе шықпайды. Шал өзі бұрын көміп қойған қан-жыны арылмаған ішек-қарны жатқан жерді жүгіріп барып, теуіп қалса, бырқ етіп ішек-қарын шыға келеді. Дәу қорқады.

Сосын шал:

— Кел, енді жердің миын шығарайық, — дейді.

Дәу пәрменімен келіп, жерді теуіп қалады. Жер тағы да тізеден ойылады. Ештеңе шықпайды. Шал манағы айранын көміп кеткен жерді жүгіріп барып теуіп қалса, бырқ етіп айран шыға келеді. Дәу одан бетер қорқады. “Мына шал не деген орасан күшті!” деп, шалдың айтқанын істей береді. Ақыры шал онан қалай кұтыларын білмей:

— Енді қайт! Ертең бізге қонаққа кел, — дейді.

Дәу:

— Жарайды, — деп, кетіп қалады. Шал үйіне келіп, кемпіріне:

— Ертең дәу қонаққа келеді, — дегенде:

— Ойбай, немізді береміз? — деп, сасады кемпір. Шал тұрып:

— Дәудің төбесі көрінгенде, мен есіктің алдында отырармын. Сонда сен оның көзінше: — Не істеймін, шал? — деп, маған қара, мен не десем, істемекші болып, пышақты алып тұра ұмтыл! — деп, кемпіріне үйретіп қояды.

Ертеңіне үш дәу келіп, досының үйінде отырады. Сол кезде кемпір отырып:

– Шал, не асамын үйдегі қонаққа? Түк жоқ! – депті. Сонда шал тұрып:

– Басқы дәудің басын ас, ортаншы дәудің төсін ас, болмаса досым дәудің өзін ас! – дегенде, кемпір пышағын алып, тұра ұмтылады.

Үш дәу тырым-тырақай қаша жөнеледі. Досы лашық үйін басымен көтеріп, ала кетеді. Шал айғайлап:

– Әй, досым, лашығымды тастап кет! Қайда барсаң да, құтылмайсың! – дейді.

Дәу лашықты тастай сала, қашып бар жатса, баяғы әлімжеттік қып шалдың балығын тартып жей беретін түлкі жолығады.

– Тақсыр, қайда қашып келесің? – дейді түлкі.

– Бір пәле шалдың қырсығынан құтыла алмай қашып келеміз, – дейді дәулер.

Түлкі:

– Сол Қаңбақ шалдан қорқып жүрсің бе? Менімен жүр, өшінді алып берейін, – дейді дәуге. Ол басқа дәулерді шақырып алып, бәрі түлкіге ілеседі. Шал лашықтың жанында тұр екен. Түлкінің дәулерді қайтып ертіп келе жатқанын көріп:

– Ей, түлкі-ау! Арғы атаңда алты атамның құны бар, бергі атаңда бес атамның құны бар, өзінде бітіспейтін кегім бар еді, үш дәуді соның үшін бергелі келе жатырсың ғой! Бәрібір онымен бітпеймін! – деп айғайлайды.

Сонда дәу қорқып: “бұл бізді сол аталарының құнына беруге алдап әкеле жатыр екен ғой!” деп ойлап, түлкіні құйрығынан алып жерге бір ұрып өлтіріп, алды-артына қарамастан қаша жөнеледі. Сөйтіп, Қаңбақ шал дәулер мен түлкіден осылай құтылған екен дейді.

ДЕД КАНБАК

быль или небыль говорится в этой сказке, передам, как мне рассказывали. А вот и присказка: в старину козы были тонкорунны и кудрявы, у фазанов хвосты — длинные и цветистые.

Добрые люди рассказывали: жил в ту пору некий старик, по прозвищу Канбак. Не было у этого старика никого и ничего, кроме единственной юрты и старухи. Жил он охотой и рыболовством. Хозяйства не имел, одним словом, — гол, как сокол. Была еще одна беда. На земле старик плохо держался, был он настолько легок, что любой ветерок поднимал и уносил его. Поэтому-то и дали ему такое прозвище — Канбак*.

Первым врагом у старика была лиса. Житья она ему не давала. Случалось, выловит он в день всего две рыбки, так одну из них обязательно унесет лиса да еще пригрозит на прощание.

Вот и задумал дед Канбак уйти от этого хитрого и злого преследователя в другие, отдаленные места.

Свалил старик свою юрту, связал кереге**, собрал остатки рыбьей требухи, взял бурдюк с айраном и, взвалив все это себе на плечи, отправился в путь-дорогу.

Идет старик день, другой. Усталость его одолела. Тогда он зарыл в одном месте кереге, в другом — свои пожитки, в третьем — бурдюк с айраном. И как только старик освободился от груза, стал таким легким,

* Канбак — казахское название травы “перекати-поле”.

** Кереге — остов, решетчатая часть юрты.

что ветер подхватил его и понес над землей. А когда ветру надоело таскаться со стариком, он выбросил его где-то в ущелье среди огромных гор.

Очнулся дед Канбак и видит: упал он возле великана. А тот держит в руках две горы и ударяет одной о другую. Зарыл дед Канбак рыбью требуху и подошел к великану.

— Куда идешь, старичок? — спрашивает великан.

— Мир широк, в мире много дорог. Батыра не встречу, сам батыром стану! — схитрил дед Канбак.

— Ого! Ты, видать, чудак, — сказал великан и так громко захохотал, что горы кругом валиться начали. — Коль батыром хочешь стать, давай померяемся силою, — предложил великан. Сам взял огромный камень, подбросил его высоко вверх и тут же поймал легко, словно мяч. — Ну-ка, старичок, теперь твоя очередь играть...

Хотя и здорово испугался дед Канбак, но виду не подал. И камень в два раза выше его, но подошел дед Канбак, ухватился за камень и стал беспокойно смотреть то на небо, то на землю, а камня не поднимает. Так продолжалось довольно долго, и это надоело великану.

— Ты что ж, старичок, медлишь? Бросай! — нетерпеливо сказал он.

Дед Канбак только этого и ждал. Посмотрел он еще раз на небо, затем на землю и говорит:

— Опасаюсь я. Если брошу этот камень вверх, то небо перевернется и упадет на землю. А если не поймаю, земля расколется...

Тут великан испугался не на шутку. Схватил он деда Канбака за руки, просит:

— Ой, аксакал, признаю в тебе силу! Только не бросай камень, иначе мы оба погибнем.

Старик заметил тупоумие великана и предложил:

— Давай лучше выпотрошим брюхо земли там, где я укажу.

Великан согласился и с разбегу ударил в землю ногой с такой силой, что по колено увяз в ней. Дед Канбак тоже разбежался и пнул

ногой то место, где он зарыл рыбью требуху. Посмотрел великан – в самом деле потроха земли вылезли наружу.

“Ого! С этим стариком шутки плохи. Нужно держаться с ним почтительно”, – подумал великан и стал делать все, что прикажет ему дед Канбак.

Изрядно помучив великана, дед Канбак сказал:

– Ну, на сегодня достаточно мне с тобой возиться. Приходи завтра ко мне в гости. Если есть друзья у тебя – их пригласи.

Великан согласился и пошел своей дорогой. Где речка встретится – он ее перешагивает, где лес на пути – он руками высокие деревья в стороны раздвигает. Вот какой это великан!

Дед Канбак вернулся к месту стоянки и говорит старухе:

– Завтра к нам придет в гости великан со своими приятелями!

– Чем же мы их угощать будем? – говорит старуха. – Нам самим есть нечего...

– Не печалься, старуха, – отвечает дед Канбак. – Я уже придумал. Когда придет великан с приятелями, он сядет со мной в кибитке, а приятели на дворе у кибитки останутся. Ты тогда и скажешь мне: “Чем же мы дорогих гостей угощать будем? Нет у нас ничего!” А потом, что я скажу, то и делай.

С этими словами дед Канбак подал старухе огромный охотничий нож.

Великан не заставил долго ждать себя. На следующий день он пришел в сопровождении двух приятелей. Великан влез в юрту к деду Канбаку, а приятели его за неимением места остались во дворе.

Старуха и говорит старику:

– Чем же мы угощать будем дорогих наших гостей? У нас ничего нет.

А старик отвечает:

– Что ж, старуха, если у нас нет ничего, свари ты голову одного великана, грудинку другого, а самого нашего друга можно и поджарить...

Только старуха послушно встала и ухватилась за огромный охотничий нож, как все три великана повскакивали и наутек... А друг-великан второпях даже кибитку на плечах унес...

Дед Канбак кричит ему вслед...

— Эй, друг, оставь мою юрту! Иначе я тебя все равно разыщу!

Великан сбросил юрту с плеч и побежал догонять своих приятелей. Вдруг у него под ногами появилась лиса. Спрашивает она великана:

— Куда это ты бежишь сломя голову?

— Ох, и не спрашивай, — отвечает ей великан. — Втроем вот бежим от одного бедового старика!

— Эх ты, — устыдила его лиса. — Нашел тоже кого бояться! Идем со мной, я отомщу ему за вас...

Великан согласился, повернул обратно и вместе с лисой направился к старику.

Дед Канбак издалека увидел их и кричит:

— Эй, лиса! Твой дед был мне должен, твой отец был мне должен, а ты хочешь откупиться одним великаном?! Лучше не подходи — одного великана я не приму. Для меня этого мало.

Услышал великан слова старика, вцепился в глотку лисы и говорит:

— Ты хотела меня обмануть, передать старику за долги твоего отца и деда! Так вот же тебе...

Великан схватил лису за хвост, покрутил ее несколько раз над головой да как ударит о землю — так из нее и дух вон!

Вот как дед Канбак своей хитростью избавился от врагов — лисы и тупоумных великанов!

ТАЗША БАЛА

рте заманда бір тазша бала әке-шешесі өліп, жетім қалыпты. Күндердің күнінде тазша базарды аралап жүрсе, мұңайып отырған бір шалды көреді. Жайлап келіп қасына отырады.

Шал:

- Не қылып жүрген баласың? – деп, жөн сұрайды.
- Баласы жоққа бала болайын деп жүрмін, – дейді тазша.

Шал:

– Ендеше балам жоқ еді, маған бала бола ғой! – деп, тазшаны ертіп, үйіне алып келіпті. Бір күні шал тазшаға:

– Анау көрінген ағаштың басында ақсары деген құстың ұясы бар. Ұяда құстың жұмыртқасы бар. Сен барып құсқа білдірмей, астынан бір жұмыртқасын алып келші, – дейді.

Тазша:

– Жарайды, – деп, жүгіріп барып, ағаштың бұтақтарын сылдыратпастан басына шығады да, құсқа білдірместен бір жұмыртқасын алып келіп, шал әкесіне береді.

Сонда шал:

– Енді жұмыртқаны апарып, құсқа білдірместен ұясына салып келе қойшы, – депті.

Тазша:

– Жарайды, – деп апарып, құсқа білдірместен, жұмыртқаны ұяға салып келіпті.

Сонда шал:

– Жарайсың, балам! Қолыңнан іс келеді екен, – депті. Бір күні тазшаға өгей әке-шешесі:

– Анау көрінген үйде өздері бай, бірақ өлгенше сараң бір шал мен кемпір бар. Үйіндегі мол тамақтан өздері де жарып жемейді, кісіге де нәр татырмайды. Түнде жатқанда екеуі қаптағы құртын басына жастанып, қарындағы сары майын қойнына алып жатады.

Солардың жұмысын табаным тесіліп, талай істесем де, жарытып ақымды да, ауыз толарлық тамақ та бермеді. Сонда көп ақым кетіп барады. Мені әке десең, сол кеткен ақым үшін сол қу, сараң шалдың қойнына тығып жатқан сары майын алып келші, – дейді.

– Жарайды, – дейді де, тазша түнде жұрт ұйықтаған уақытта барып, кемпір мен шалдың үйіне кіріп, екеуінің аралығына кіріп жата қалып, кемпірдің даусына салып: “Әрі жат!” – деп, шалды шынтағымен бір түртіп, бір уақытта шалдың даусына салып: “Әрі жат!” – деп, кемпірді шынтағымен бір түртіп, ақырында, сары майын алып жөнеліпті. Артынша, ұзамай-ақ майды жоқтап, шал шығыпты. Шалдың өзі де жасында бір қу тазша екен: “Пәленше шалдың асырап алған бір тазша баласы бар еді, сол алып кеткен шығар”, – деп орнынан тұра сала жүгіріп, тазшаға көрінбей, оның үйіне бұрын жетіп, қолына бір шелек алып, тазша үйіне кіре бергенде, кемпірдің даусына салып шелекті тазшаның қолына ұстата береді де:

– Шырағым, майды маған бер де, мынау шелекпен бір шелек су әкеле ғой! – дейді.

Аңқау тазша бөтен адам екенін аңғармай, майды беріп, шелекті ала сала жүгіріп, суға кете беріпті. Шелекпен суды алып келіп, шешесіне:

– Мә, су! – деп, берсе, шешесі:

– Мен саған су әкел дегенім жоқ! Май әкел демедім бе? – дейді.

Тазша алданғанын біліп: “Майдың иесі қу неме екен, майын өзі алып кеткен екен, мен де жетейін! Қайсымыз басым екенбіз?” – деп, байдың үйіне қайта жүгіреді.

Шалдың көзіне түспей, төтелеп барып, бұрын жетіп, басына бір ақ жаулықты орай салып, шалдың алдынан айғай салады:

– Тілеуің құрғыр, шал, қайда кетіп едің?.. Қоралы қойыңды қас-

қыр қуып кетті. Тез жетіп, жылдамырақ қайырып, айдап келмесең, қасқыр қырып кетеді! – дейді.

Тазшаның кемпір даусына салып, сөйлеген сөзіне шал нанып, қолындағы сары майды:

– Ал мынаны! – деп, лақтырып тастап, қойларын іздеп жүре беріпті.

Тазша бала шалды алдап жіберіп, майды алып, үйіне келіпті. Манағы шал о жақ, бұ жаққа жүгіріп, қойдан дерек таба алмай, шаршап, сандалып, қайтып үйіне келіп қараса, қойлары аман-есен, қорасында жатыр. Шал байғұс алданғанын енді біліп: “Қап! Өзім де жас уағымда осындай қулықты көп істеп едім, қартайғанда алдыма келгені ғой!” – деп, ерте тұра сала, тазшаның әкесіне айтыпты:

– Сенің тазшаң менің бір қарын сары майымды алып кетті. Қайтарып бер! Болмаса, тазшаңның көзін құртамын, – депті.

Сонда тазшаның әкесі бұл шалға:

– Мен майыңды көргенім жоқ! Егер анық тазшаның алғанын сезген болсаң, не қылсаң о қыл, мен ара түспеймін, – депті.

Майын алдырған шал қолына бір өткір балта алып, жұрттан жасырынып, көп қорымның ішіне барып, бір тесілген қабірдің ішіне кіріп, жасырынып жатыпты. Бұл шалдың кемпірі ешнәрсе сезбеген кісі болып, манағы тазшаны шақырып алып:

– Шырағым! Көп қорымда әкемнің моласы бар еді. Соған мына пісірген нанды апарып, жұмалық деп, құран оқып, басына отырып, жеп келе ғой, сенен басқа балаларға сенбеймін, – депті.

Тазшаның қапелімде ойына еш нәрсе түспей:

– Мақұл! – деп, нанды алып, кете беріпті.

Молаға барып, құран оқып, нанды жеп отырғанда, бір көрдің тесігінен бір шал арбаңдап шығып келе жатады. Қолында балтасы бар екен. Кәдімгі андысып жүрген шалды тазша тани кетеді. Өзі айлакер тазша болса оңайлықпен өле қойсын ба? Шалдан бұрын қам қып, қолындағы балтасын жұлып алады:

– Сен көрден тірілген көрқапшысың? – деп, шалдың өзіне дүрсе

қоя беріпті. Шал жалынып, өзер құтылыпты. Бұлар тұрған шаһардың ханы халқына өте қатал болыпты. Елге салғыртты көп салып, кедей мен жалшыны зар жылатып, сорлата беріпті. Солардың қатарында тазшаның әкесіне де салғыртты мол салып, шал қатты қысылыпты. Бұл жайды білген тазша әкесіне:

– Сіз қысылмаңыз, ханның өз алтынын өзіне берейік! – депті.

Содан кейін тазша ханның қазынасына кіріп, бір құмға ділдасын алып кетіпті. Ертеңіне хан ділданың жоғалғанын біліп, барлық уәзірін жинап:

– Ұрыны қалайша тауып, ұстауға болады? – деп ақылдасыпты.

Сонда бір уәзірі:

– Қазынаның есігінің алдынан шұңқыр қазып, бел буардан бата-тын шырыш желім толтырып қоялық. Қараңғыда білмеген адам түсіп кетсе, шығып кете алмайтын болсын! Осындай амалмен ұсталық, – депті.

Хан осы амалды мақұл көріп, айтқандай қылып, желімді даярлата беріпті. Қу тазша қалайша білсе де, бұл кеңесті біліп алып, енді қазына-ның есігіне жоламапты.

Хан бұл тәсілімен де қазынаға түсіп жүргеннің кім екенін анықтап біле алмаған соң, ойлап-ойлап екінші амал істепті.

Ханның бір бақырауық нары бар екен. Ұстамақ түгіл, біреу маңына жақын барғанда дауысының барынша бақырады екен. Сол нарды шөгеріп жатқыздырып, бірнеше аңдушы қойдырыпты. Егер нар бақырса-ақ, ұрыны ұстамақ екен. Тазша мұны да біліп, түнде қолына бір бау жоңышқаны алып барып, алыста тұрып нарға көрсетсе, нар жоңышқаны жеймін деп, орнынан тұрып, жоңышқаға қарай жүреді. Тазша ақырындап алыстай береді, нар соңынан ере береді. Нардың даусы естілмейтін жерге барған соң, нарды ұстап апарып, бір тоғайдың қалың жеріне байлап тастапты.

Ертеңіне ханның жасауылдары нарды таба алмай, дағдарып ханға келіп хабар беріпті. Хан бұл амалы да іске аспаған соң, ойлап-ойлап,

тағы бір амал тауыпты: далаға бір отау тіккізіп, ішіне жақсы төсектер жайдырып, соған өзінің қызын жатқызып: “қызымменен кім сөйлесіп, махаббаты келіссе, қызымды соған беремін!” – деп, жұртқа жар салыпты. Ондағы ойы: “Егер сол ұры амалы көптігіне сүйеніп, қызыма келсе, қыз, қолына беріп қойылған алмас қылышпен қолын кесіп алып қалсын. Ертең шаһар адамдарының қолын тегіс көрейін: кімнің қолы кесілген болса, соны ұстатып, дарға астырайын!” дегені екен.

Қу тазша бұл амалды да біліп алыпты. Қалада бір бай қасапшы бар екен. Түн ішінде жатып қалған қасапшыға барып, терезесінен: “Ханға бір қойдың қарны керек еді, терезеден бере ғой”, – деп дауыстапты. “Ханға керек” деген соң лажы бар ма? Қасапшы бір қарынды терезеден қолымен шығарып: “Ал!”, – дегенде, тазша қолындағы алмас қылышпен қасапшының қолын қарнымен шауып түсіріпті. Сөйтіп, қарын мен кесілген қолды ала жөнеліпті. Әлгі қарынды суға толтырып, аузын байлап, оңаша отауда жатқан ханның қызының қасына келіпті. Әрі-бері сөйлескеннен кейін, тазша сыртқа шығып келуге рұқсат сұраса, қыз: “Сені тәуір көрем, жата түр!” деп, жібермейді. Тазша: “Кетіп қалады десеңіз, менің қолымды ұстай тұрыңыз!” – дейді. Қасапшының кесілген қолын қызға ұстатып, қарынның бір жерін тесіп, суды шырылдатып ағызып, өзі кетіп қалыпты. Бір уақытта қыз: “Осы әлі дәретін сындырып болған жоқ па?” – деп, байқап қараса, ұстап жатқаны бір кесілген қол екен.

Қыз таңертең тұра сала әкесіне: “Ұрыны ұстап едім, өз қолын өзі кесіп, қашып кетіпті”, – дейді. Хан жарлық қылып, шаһар адамдарының қолын түгендесе, қолы кесілген қасапшы болып табылып, хан алдына алып келіп тергегенде, ол көрген, білгенін айтады. Хан мұның кінәсіз екеніне сеніп, қоя беріпті.

Хан бұл амалы да іске аспаған соң, ойлап-ойлап, төртінші амал тауыпты. “Егер ұры келе қойса, өзім ұстап алайын!” – деп, оңаша отауда өзі жатыпты. Тазша мұны да біліп қойыпты. Әйелдің әдемі киімдерін

тауып киіп, бір сұлу келіншек болып, түнде келіп, отауға кіріп, ханның қасына отырыпты. Сонда хан:

– Не қылып жүрген әйелсің? – деп сұрапты.

Тазша:

– Ерім өліп еді, қайнағаларыма тигім келмейді. Сол себепті, тақсыр сізге арызға келдім. Сүйгеніме тиюге басымды ашықтап берсеңіз екен! – деп, жауап беріпті.

Хан сұлу “келіншекке” қызығып.

– Олай болса, маған ти! – депті. “Келіншек” тұра келіп:

– Құлдық, тақсыр! Олай десеңіз, арманым жоқ! Сізге тиемін! – депті.

Сөйтіп отырғанда, орданың алдында тұрған ағаштарды көрсетіп, “келіншек”:

– Тақсыр, мынау қикайып тұрған ағаштар не? – деп сұрапты.

Хан:

– Кінәлі адамдарды асып өлтіретін дар деген осы, – депті.

Сонда “келіншек” бұрын дарды естімеген, көрмеген кісідей болып таңырқап:

– Япырмай, мұнымен кісіні қалай асып өлтіреді екен? Мені асып көрсетіңізші? – депті.

Хан “келіншекті” дарға асуға ыңғайсыз көріп, дардың арқан тұзағын өз мойнына салып “келіншекке” түсіндірмек болып:

– Арқанның анау ұшын сен бар күшіңмен тарт. Бірақ менің аяғым жерден көтеріліп, буынып бара жатқан кезімде, арқанды босатып қоя бер! Болмаса мен өліп қалармын! – депті.

“Келіншек” арқанның ұшын қолына алып тартыңқырап, ханның өкшесі жерден көтеріле берген кезде, аяғының ұшы жерге тиер-тиместей, арқанның ұшын бір ағашқа мықтап байлап қойып, өзі ханның қазынасына кіріп, тағы бір құмыра ділдасын алып кетіпті.

Ертеңіне ханның адамдары дарға асулы, өлі мен тірінің арасында тұрған ханды көріп, босатып алыпты. Хан тәуіптер жинап, емделіп жа-

тып зорға жазылыпты. Бұл хабарлар ұзын елдің иіріне, қысқа елдің қиырына жайылып болыпты.

Бұл ханның елімен шекаралас бір елдің ханы да мынау іске талай күліпті. Олар “Болымсыздығынан екі рет қазынасын, бір рет нарын алдырып, үшінші ретте қызын базарға салып, онымен тұрмай, өзін дарға тартқызып, жұртқа масқара болғанша хан болмай-ақ біреудің қойын бақса болмай ма? — деп келемеждепті. Ол ханның мазағын естіп, бұл хан әбден ыза болып: “Құдай атымен ант ішемін” осы істерді істеген қу кім болса да, кінәсын кешемін, маған келіп мәлім болсын. Бірақ, бір тапсыратын ісім бар, соны орнына келтірсе, бұрынғы кінәларын салауат қылып, қызымды беріп, күйеу қыламын!” — деп, жұртына жар шақырыпты: Мұны естіп, баяғы тазша: “Қайыр! Не де болса, тәуекел қылып көрінейін!” — деп, ханға келіпті. Сонда хан:

— Пәлен ханды амалын тауып, пенде қылып, маған әкеліп берсең, барлық кінәңды кешемін, қызымды да саған беремін! — депті.

Ханның бұл тапсырған қызметін Тазша қиынсынбай, қабыл алыпты. Шаһардағы ұсталарды түгел жидырып, әуелі бұларға темірден бір бітеу арба соқтыртыпты. Оның іші-сыртына қоңырау байлатыпты. Жүп-жүқа қаңылтырдан үлкен шоқпар, қалқан жасатыпты. Бір көк серкені сойдырып, терісінің жүн жағын сыртына қаратып үстіне киіп, терінің қылшығына бірнеше қоңырау байлапты. Сөйтіп, бір көрім секілді болып, арбаға мініп, қаңылтыр қалқаны мен шоқпарын иініне іліп, маңағы ханның шаһарына келіп кіріпті. Теке болып бақылдап, қоңырауларын шыңғырлатып айғай салыпты.

— Мен, мен құдайдың жіберген періштесімін! Бұл шаһардың ханы залым болыпты. Ей, бұқара халық! Құдай тағала сендерге залым ханыңызды өз қолдарыңызбен ұстап, байлап, менің бітеу арбама салып беруге бұйрық қылды. Сонда құдай тағала сендерге риза болады. Егер оны қылмай, ханға болыссандар, маған бұйрық қылды: біреуіңді тірі қалдырмай, қолымдағы он мың пұт шоқпармен шаһарыңның кірпішін тас-талқан қып, топырақ етіп, шаң-тозаңын ұшырып жіберемін! — депті.

Сонда шаһардың халқы тазшаның айбатынан қорқып: “Қой, өз басымыздың амандығы керек! Мынау құдайдың жіберген пәлесіне қарсы тұрып болмас!” – деседі де, ханын ұстап, байлап, бітеу арбаға салып беріп, “періште” тазшаны жалынып-жалпайып жөнелтіпті.

Тазша өзі пенде қылып алып келген ханды өз ханына тапсырыпты.

Сонда бұл хан тұрып, тұтқын ханға:

– Я, маған күле беруші едің, өзің не қып мұндай күйге жолықтың? Мұнан былай күлме! Менің жұртымда осындай өнерлі адамдар бар! – деп, қоқиланып, мақтаныпты.

Ақырында, екі ханның екеуі де тазшаның өнеріне риза болып, екеуі де бұған қыздарын беріп, тазшаны өздеріне әрі күйеу, әрі ақылгөй қылып ұстапты.

ТАЗША* БАЛА

старину у одного мальчика – Тазши умерли отец и мать. Остался он круглым сиротой. Однажды идет Тазша по базару, а навстречу ему – старик и спрашивает:

– Ты что тут ходишь, сынок?

– Родителей себе ищу, – отвечает Тазша, – у кого нет сына, сыном могу стать, у кого нет внуков – внуком.

– Вот и кстати, у меня нет сына. Пойдешь ко мне? – предложил старик. Тазша согласился, и пошли они домой.

Однажды старик говорит приемному сыну:

– На верхушке вон того самого высокого дерева есть гнездо птицы аксары, а в гнезде – яйца. Влезь ты на то дерево, незаметно для птицы, возьми их из гнезда и принеси мне.

– Хорошо! – согласился Тазша. Подбежал он к дереву, и так быстро и тихо пробрался к самой верхушке, что ни один лист на дереве не шелохнулся. Незаметно для птицы взял он из-под нее одно яйцо и принес старику.

Тогда старик говорит ему еще:

– А теперь отнеси яйцо обратно и также незаметно для птицы аксары положи его обратно в гнездо.

Тазша исполнил и это.

– Ну вот, оказывается, ты молодец! – похвалил его старик. – Будет из тебя толк...

* Тазша – паршивый. Наричательный образ в сказках восточных народов, обычно хитрец.

Через несколько дней после этого старик и старуха говорят своему приемному сыну:

– Вот в этом доме живут одинокие, как и мы, старик со старухой. Да только они не то что мы – жадные. Имеется у них горшок с топленным маслом. Сами они это масло не едят и другим не отдают. А чтобы горшок с маслом не украли, ночью ставят его между собой, да так и спят. Заберись ты к ним и принеси этот горшок с маслом...

– Ладно! – говорит Тазша.

И ночью, когда старик и старуха уснули, поставив горшок с топленным маслом между собой, Тазша забрался в хату, улегся между ними и, подталкивая старика в бок, говорит ему старушечьим голосом:

– Эка ты привалился, старый хрыч! Отодвинься-ка подальше!

Старик отодвинулся. Тогда Тазша подтолкнул старуху под бок и стариковским голосом говорит:

– Ты и сама мне покоя не даешь! Отодвинься-ка подальше!

Старуха отодвинулась, Тазша забрал горшок с маслом и был таков. Но не успел он дойти до дому, как старики обнаружили пропажу.

Старик-то, оказывается, и сам был Тазша, и будучи молодым, тоже никому не уступал в хитрости. Он сразу и догадался, чьих рук это дело, а догадавшись, побежал в дом, где жил Тазша, опередил его, взял ведро и стал дожидаться.

Подходит молодой Тазша к воротам, а старый Тазша подает ему через забор ведро и старушечьим голосом говорит:

– Милый ты мой сыночек, принеси-ка мне ведро водицы, а масло подай сюда.

Тазша быстро сбегал за водой, вернулся домой и передает ведро старухе, а та, удивленно посмотрев, сказала:

– Не воды я у тебя просила, а просила достать горшок с маслом у скупых стариков.

Догадался молодой Тазша о хитрой проделке старого Тазши да скорее побежал к его двору. Надел белый старушечий платок, встал у

ворот и ждет. Старик только-только домой доплелся, молодой Тазша закричал ему через забор гневным старушечьим голосом:

— И куда это ты запропастился, старый дармоед! Разве не знаешь, что волк угнал со двора всех наших коз?! Беги скорее за ними, а то он всех коз перережет.

Старик бросил горшок с топленным маслом и побежал за козами. А молодой Тазша подхватил масло и на этот раз благополучно принес его домой.

Старый Тазша бегает туда и сюда — нигде найти коз не может. Вернулся домой, а козы как стояли так и стоят в хлеву, целы и невредимы. Понял старый Тазша, что его надули, и сам о себе подумал:

“Так тебе и надо, старый дурак. В молодости ты и сам немало надувал людей, вот на старости тебе этим же и оплачивают...”

Утром старый Тазша пошел к приемному отцу молодого Тазши и говорит ему:

— Твой приемный сын украл у меня горшок с топленным маслом. Если он не возвратит мне масло, я его убью...

— Не видал я никакого масла, — отвечает тот. — Если ты уверен, что он украл, поступай с ним как знаешь. Я вмешиваться не буду...

Тогда пострадавший Тазша решил жестоко наказать молодого Тазшу. Взял он острый топор, незаметно пробрался на старое заброшенное кладбище и укрылся в развалинах склепа. А жена его, будто ничего не зная об этом, позвала к себе молодого Тазшу и говорит ему:

— Милый ты мой сиротка! Есть на старом кладбище у разваленного склепа могила моего отца. На вот тебе горячий хлебец, сходи на его могилу и там скушай на помин его души... От сироты до бога молитва скорее дойдет. Другим мальчикам я не верю...

Молодой Тазша, ничего не подозревая, готов услужить старухе. Взял он горячий хлебец, опоясавшись толстой веревкой и пошел на кладбище. Там Тазша отыскал у разваленного склепа могилу, сел на нее и начал есть горячий хлебец. В это время из развалин склепа поднялся

страшного вида старик с острым топором в руках. Тазша сразу узнал старика и понял, какую жестокую шутку решили с ним сыграть.

Но кому охота умереть преждевременно?

В одно мгновение вскочил молодой Тазша, бросился на старика, выхватил у него топор, связал старика толстой веревкой и оставил его на могиле. Сам идет домой и песенку веселую напевает. Встретила его старуха, спрашивает:

— Ну, как, помянул старика?

— Помянул, — отвечает молодой Тазша. — Прочитал на его могиле коран и на помин его души съел ваш горячий хлебец. Вы не беспокойтесь, старик ваш в раю блаженствует..

Испугалась старуха, побежала на кладбище разыскивать погибшего мужа, а тот жив и здоров, лежит на могиле, веревкой по рукам и ногам связан.

Вот так молодой Тазша обдурил старого, посмеялся над ним.

* * *

Однажды тот же Тазша решил подшутить над самим ханом. Пробрался он в ханскую казну и унес оттуда мешок золота. Хан узнал о краже, созвал всех своих визирей-мудрецов и стал советоваться с ними, как найти и уличить вора.

Один из визирей сказал:

— Вокруг казны нужно вырыть глубокий ров и наполнить его клеем. Ночью вор не заметит рва, упадет в него и уже не выскочит. Тут мы его и поймем!

Всем, а главное и хану понравился этот совет. Так и сделали.

Но Тазша каким-то образом уже разведдал об этом и вечером говорит своему приемному отцу:

— Вчера я был один и потому так мало захватил золота из ханской казны. Сходим сегодня вместе и принесем больше...

Позарился приемный отец на золото, согласился. Пошли они вме-

сте. А Тазша нарочно так поступил: зол он был на приемного отца. Не вступился тот, когда Тазша горшок с топленным маслом принес, а выдал его старому Тазше. “Ладно, — думает Тазша, — отомщу я тебе”.

Пошли они. Только подошли ко рву, Тазша толкнул приемного отца в ров, а сам благополучно возвратился домой.

Утром ханская стража обнаружила во рву испачканного клейстером человека и сообщила об этом хану. Хан через своих глашатаев объявил народу:

— Никто и никогда не нарушит благополучия хана! Не может преступление против ханского двора остаться безнаказанным! Сегодня ночью пойман вор, пробиравшийся в ханскую казну. Завтра он будет повешен. Пусть все до единого придут и присутствуют на казни.

Хитрый хан думал, что во время казни кто-нибудь да не выдержит и заплачет. Таким образом обнаружатся соучастники вора и его близкие родственники. Тогда и их можно повесить.

Тазша понял хитрый замысел хана и говорит своей приемной матери:

— Завтра, когда ты пойдешь на казнь, захвати с собой ведро простокваши. Будут казнить твоего мужа, заплачешь ты и сразу опрокинь ведро с простоквашей. Схватят тебя ханские слуги, спросят: “Почему ты плачешь?”, — а ты и скажи им в ответ: “На последние деньги купила я для своего ребенка простоквашу, да вот оступилась и пролила ее. Потому, мол, и плачу...”

Приемная мать так и сделала. Схватили ее ханские есаулы, она им и ответила, как научил ее Тазша, так и избежала участи своего старика.

Не сбылась ханская хитрость при казни, тогда он придумал ее одну уловку. Был у него один беспокойный нар*, каких не встретишь. Увидев даже издали постороннего человека, он начинал кричать во всю верблюжью глотку.

* Нар — одногорбый верблюд.

Отпустил хан своего нара в степь, а кругом него расставил тайную охрану. Если вор задумает украсть нара, тот, увидев постороннего человека, конечно закричит. Тут стража, как бы ни спала, проснется и схватит вора.

Прознал Тазша и об этой уловке хана, и решил во что бы то ни стало увести нара из-под самого носа стражи.

Пошел Тазша в степь, а с собою прихватил сноп клевера. Идет и издали показывает сноп клевера нару. Тот, желая полакомиться клевером, поднялся на ноги и пошел к Тазше. А Тазша потихоньку да полегоньку все дальше и дальше нара уводит. И увел он нара так далеко, что ханская стража не могла услышать верблюжьего крика. В густых зарослях камыща Тазша привязал нара, а сам удалился восвояси.

Тогда хан придумал третью уловку. Приказал он поставить в чистом поле нарядно убранную кибитку и поселить в ней его дочь-красавицу. А через глашатаев объявить народу: “Кто сумеет ночью пробраться в кибитку и склонить на любовь мою дочь-красавицу, за того я и выдам ее”.

Сам же дал дочери булатный меч и приказал отрубить руку тому, кто к ней прикоснется. Так хотел хан поймать неуловимого хитреца.

А хитрый Тазша прознал и об этой уловке хана. Решил он и на этот раз одурачить своего повелителя.

Когда наступила ночь, Тазша незаметно пробрался к дому мясника, постучал в окно и говорит ему:

— Эй, мясник! Для ясноликого хана требуется баранья брюшина. Медлить нельзя, подай брюшину через окно, не открывая двери. Кто осмелится нарушить приказание хана, тот будет немедленно казнен!

Устал мясник за день, хотелось ему поспать, да разве можно ослушаться приказания хана. Подал мясник брюшину через окно, а Тазша ножом отхватил ему руку по локоть и унес вместе с брюшиной.

Ушел Тазша к роднику, наполнил брюшину водой по самое горлышко, завязал и, пробравшись в кибитку к спящей дочери хана, разбудил ее. В темноте поговорил с нею о том, о сем и тут же просит: “Раз-

решите мне на минутку выйти из кибитки по нужде?” А ханская дочь не хочет отпускать неизвестного жигита. Тогда Тазша говорит:

– Если ты мне не веришь – на, поддержи мою руку, я и тут нужду справлю.

Подал Тазша ханской дочери руку мясника, проколол шилом брюшину. Вода из нее льется, а Тазша был таков!

Наутро ханская дочь сообщила отцу:

– Был у меня сегодня ночью в кибитке какой-то человек. Но он сам отрубил себе руку и скрылся.

Через глашатаев собрал хан весь свой народ и обнаружил безрукого мясника. Но тот правдиво рассказал всю историю, убедил хана в своей невинности и освободился.

Тогда, огорченный своими неудачами, хан глубоко задумался и наконец придумал четвертую уловку. Он решил сам тайно поселиться в кибитке и лично задержать своего противника.

Тазша узнал и об этом.

Надел на себя богатый женский наряд и, превратившись в молодую красивую невесту, смело вошел в кибитку. Здесь он почтительно поклонился и сел перед ханом. На вопрос хана, кто она такая, Тазша ответил:

– Я жена твоего прославленного Карабатыра, а теперь вдова. Мой муж погиб в сражении с твоим противником, соседним ханом. Меня хотят выдать замуж за деверя. Но я не хочу идти за него. Прошу твоей милости дать мне волю самой выбрать себе мужа по душе...

Хан позарился на красоту молодой вдовы и говорит:

– Что ж, у тебя может быть хороший выбор. Выходи за меня.

– Если будет на то ваша милость, – почтительно поклонился Тазша, – за вас я согласна выйти...

Так, разговаривая о том о сем: о красоте и богатстве, о счастье и радости, Тазша, будто случайно увидев около кибитки виселицу, наивно спросил:

— Что означают эти палки с перекладинами? Зачем они здесь?

— Это и есть виселицы, — пояснил хан, — на них вешают преступников...

— Ах, как это интересно! — выразил свое притворное изумление Тазша. — Покажите мне, как вешают преступников, повесьте меня...

Но куда там! Виданное ли дело, чтобы хан накинул грубую петлю на шею такой красавицы. Очарованный ее красотой, хан решил на свою шею накинуть петлю и разъяснить, как все это делается. Накинул он себе петлю на шею и говорит:

— Ты изо всей мочи потяни за конец той веревки. А когда мои ноги отстанут от земли и я начну задыхаться, ты поскорее отпусти, а то я умру...

Тазша так и поступил: потянул за конец веревки, а когда пятки хана отстали от земли и он только чуть пальцами касался земли, Тазша крепко прикрутил веревку на кол, а сам забрался в ханскую казну и унес еще один мешок золота.

Наутро увидел народ подвешенного на виселице своего хана. Слуги сняли его бесчувственное тело и принесли во дворец. Здесь были собраны все знаменитые знахари, все снадобья перепробовали они и наконец оживили хана.

Весть о печальной участи хана быстро дошла до всех соседних государств. И вот один из властительных соседей жестоко посмеялся над осрамившимся ханом.

— Какой же это хан?! — смеясь, говорил властительный сосед, — два раза у него украли из казны золото, увели нара. Тогда он по своей воле предложил вору собственную дочь-красавицу. Но и этого оказалось мало бестолковому хану. Он сам позволил повесить себя и осрамиться перед всем миром! Чем быть таким ханом, во сто крат лучше и спокойнее пасти баранов!

Пострадавший и осрамленный хан, услышав такие оскорбления от своего кровного врага — соседнего хана, через глашатаев объявил всему народу:

— Клянусь богом и бородой пророка ничем не обидеть вора, только прошу его объявиться всенародно. Я поручу этому вору одно важное дело и, если он справится с ним, то не только прошу ему все старые преступления, но и немедленно выдам за него свою дочь-красавицу!..

После такой страшной клятвы хана Тазша — мудрый дурачок — решил, что бояться ему теперь нечего, и поспешил во двор хана. Здесь он всенародно признался хану во всех проделках. И хан сказал ему:

— Я прощаю тебе все. Но только отомсти моему врагу — хану соседнего государства — за его глупые оскорбления. Захвати в плен этого хана и приведи ко мне. Тогда, как я обещал, выдам за тебя свою родную дочь-красавицу.

Тазша, не колеблясь, дал свое согласие и тут же приступил к делу.

Позвал он к себе лучших мастеров города и сделал им несколько заказов. Одному — изготовить крытую со всех сторон и сверху большую арбу, другому — отлить из чистого золота множество колокольчиков, третьему — сковать из тонкой жести огромный кистень и, наконец, четвертому — сшить из шкур серых козлов широкую шубу и высокую шапку.

Снаружи и изнутри арбы Тазша приказал повесить как можно больше серебряных колокольчиков, надел на себя шубу и шапку шерстью кверху, на руки и ноги нацепил множество серебряных колокольчиков, взял в руки огромный сверкающий кистень из жести и стал похож на страшного колдуна. В таком виде Тазша и въехал на своей арбе в город соседнего хана.

На большой городской площади Тазша заблеял по козлиному, зазвонил во множество серебряных колокольчиков и грозно закричал во весь голос:

— Я посланец самого бога! Ваш хан — злодей и осужден богом на жестокую кару. Если вы схватите его и выдадите мне добровольно, — вам божья милость, а если не выполните моего требования, тогда я вот этим тысячепудовым кистенем разрушу ваши дома, город превращу в пепел, а вас всех уничтожу!..

Жители города испугались жестокой божьей кары, напали на своего хана, связали его по рукам и ногам и выдали Тазше. Тазша бросил связанного хана в арбу, привез и сдал его своему хану.

Сел хан на золоченый трон, а на пол перед собой приказал посадить своего связанного по рукам и ногам противника и говорит ему:

— Вот ты смеялся над моей глупостью, а как же сам теперь очутился в положении пленника? Никогда не следует смеяться над чужим несчастьем. Ты видишь, какие умные и хитрые люди живут в моей стране. В них сил, а не в нас!

С этими словами хан развязал пленника и обнял его в знак примирения. Оба хана были немало поражены находчивостью Тазши, хвалили его смелость и острый ум, поочередно предлагали ему в жены своих дочерей и любую половину своего состояния. На этот раз Тазша от всего отказался, заявив:

— Благодарю вас за милость и внимание. Вы нашли путь согласия, а у меня своя дорога к счастью!

С этими словами Тазша и покинул ханский дворец.

ҚЫЗ БЕН ТАЗША

ұрынғы өткен заманда бір қыз патша болған екен. Қыз патша күндердің бірінде қол астындағы халқына: “Кімде-кім мені алғысы келсе, жатқан жерімнен қозғамай, үш рет тек сөзбен көтерсе, сол кісіге тиемін”, – деп жар салады. Сол уақытта бұл хабарды бір тазша естіп, қыз патшаның үйіне келеді.

– Тақсыр, арызым бар. Рұқсат етсеңіз, айтар едім! – дейді.

Қыз патша рұқсат етеді. Тазшаның арызын айта бастайды.

– Бұрынғы уақытта бір молда, бір балташы, бір зергер бірге жүрген екен. Күндердің бірінде балташы бір сұлу қыздың мүсінін жасапты. Зергер алтын мен күмісті араластыра қызға лайықты киім жасапты; молда дұға оқып, сұлу қызға жан салыпты. Сонан соң үшеуі: “Мен аламын! Мен аламын!” деп қызға таласыпты.

– Қыздың суретін жасаған мен, сондықтан қызды мен алуым керек! – дейді.

Зергер:

– Қыздың қыз болуына лайық қылып, ажар берген мен емес пе? Сондықтан бұл қызды мен алуға лайықпын, – дейді.

Молда:

– Менің дұғамнан бұл қызға жан бітті. Сондықтан бұл қызды мен алуға тиіспін! – дейді.

Тазша осы сөзді айтып болып, қыз патшаға:

Қыз осы үшеуінің қайсысына тиісті? Төрелігін беріңіз! – деп сұрайды.

Қыз үндемей жата береді. Сонда тазша:

– Мұның төрелігін айту сізге қиын болғанмен, бізге оңай. Ол қыз ағаш ұстасына тиісті. Ағаш ұстасы қыздың мүсінін жасамаса, ол

қыз тіпті болмас еді, — деген кезде, қыз патша басын көтеріп алып:

— Ақымақ екенсің! Ол қыз молдаға тиісті емес пе? Молда дұғасын оқымаса, қыздың суретінен не пайда? Молданың дұғасымен қызға жан бітіп тұрған жоқ па? — дейді.

Сонда тұрып тазша:

— Тақсыр, бір мәрте басыңызды көтердіңіз, соны ұмытпаңыз! — депті.

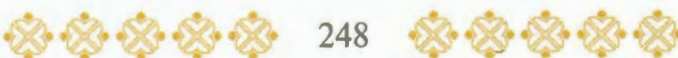
Қыз патша қайтадан жатады.

Енді тазша тағы да:

— Тақсыр! Енді бір арызым бар еді, айтуға рұқсат етсеңіз! — деп сұраса, Қыз патша үндемей жата беріпті.

Тазша тағы да сөзге кірісіпті.

— Бұрынғы уақытта бір қырағы, бір мерген, бір аспаннан зулап түсіп келе жатқан нәрсені қырық кез жерден жоғары қарғып, жерге түсірмей қағып алғыш кісі — үшеуі жолдас болып, бір қалаға келіпті. Қалаға жақындап келсе, бір ақ отау түр екен. Ішіне кірсе, бір сұлу қыз отырыпты. Бұларды көріп, қыз “Сендер бұл жерден жылдам кетіңдер!” — депті. Үш жігіт себебін сұраған екен, қыз айтыпты: “Мен осы қаланың патшасының қызымын. Көп жылдан бері қаламызды бір айдаһар мекендеп келеді. Әуелі келгенде ол қаламызды ойран қылып, адам атаулыны шетінен жұтып, тауысып бара жатқан соң, менің әкем сол айдаһармен сөйлесіп, оның әр күнгі тамағы үшін бір қыз беруге уәде қылған еді. Сонан бері күн сайын бір қыздан бере-бере енді қаланың қызы таусылды. Бүгінгі тамағы үшін кезек маған келіп отыр. Міне, айдаһардың келетін уақыты болып қалды. Сендерді менімен қоса бірге жеп кетер, жылдам кетіңдер деп отырғаным сол”, — депті. Сонда бұл үш өнерпаз өзді-өзі ақылдасып: “Біз, құдай бұйыртса, сол жыланды өлтіріп, бұл қызды және қаланың адамдарын бұл жыланнан құтқарып аламыз. Сол үшін үйдің қасынан жер қазып, жасырынып жатайық”, — дейді. Олар жер қазып алып, жасырынып жатып, ұйықтап қалған екен, бір уақытта бір адамның ойбайлаған

даусын естіп, шошып оянып қараса, айдаһар қызды алып кеткен екен. Айдаһардың қызды алып, алыста ұшып бара жатқанын дереу мергенге көрсетеді. Мерген көз ұшындағы айдаһарды нақ тамағынан көздеп атқанда, оқ көздеген жерінен тиіп, айдаһар табанда өліп қалады. Қыз өлген айдаһардан босанып, аспаннан жерге қарай құйылып келе жатқанда, дереу қағып алғышқа: “Қағып ала көр!” – деседі ана екеуі. Қағып алғыш қырық кез жерден секіріп, жоғары ұшып, қызды жерге түсірмей, қағып алыпты.

Бұл үшеуі қызды аман-сау патшаға әкеліп беріпті. Сонда бұларға патша айтыпты: “Барлық дүнием сендердікі және қызымды да үшеуіңізге бердім, өздеріңіз келісіп біреуіңіз әйелдікке аларсыз”, – депті. Сонда бұл үшеуі: “Қыз маған тиіс, маған тиіс!” – деп, өзді-өзі таласады.

Осы сөзді айтып болып тазша, қыз патшадан сұрайды:

– Осының төрелігін беріңіз! Қыз, айдаһарды атып өлтірген мергенге тиісті ме, болмаса, көрсеткен көргіш, қырағыға тиісті ие, жоқ, қағып алған какқышқа тиісті ме? – дейді. Қыз патша жауап бермей жата береді. Сонда тазша:

– Төрелігін сіз бермесеніз, мен өзім беремін. Меніңше, қыз қырағы, көрсеткішке тиісті. Себебі: ол көрсетпесе, жылан қызды алып, құтылып кетер еді, – дейді.

– Жерге түсірмей, қырық құлаш жерден қағып алған какқышқа тиісті, себебі: қыз жылан жесе де өлер еді, мерген жыланды атып өлтірген соң, жерге құлағанда да өлер еді. Қыздың тірі қалғанына себеп болған қағып алғыш емес пе? – дейді қыз басын көтеріп.

Сонда тазша:

– Тақсыр, ұмытпаңыз, басыңызды осыменен екі рет көтердіңіз! – дейді.

Бұдан кейін қыз патша қайтадан жатып қалыпты. Тазша тағы да айтады:

– Тақсыр, айтатын ақырғы арызым бар! Бұрынғы заманда екі қашқын жолдас болыпты. Біреуі бір байдың малайы, екіншісі патшаның

жігіті екен. Малай байдың қорлығына шыдамай, жігіт патшаның кәріне ұшырап, қашып шығыпты. Екеуі де өнерлі екен, екеуі де өздеріне қорлық көрсеткен бай мен патшадан амалын асырып, өштерін алмақ болыпты. Осы уәдемен екеуі базарға келсе, базарда әлгі бай мал сатып тұр екен. Байдың қойны толған алтын екен. Байдың қашқын жігіті байға білдірмей, оның қойнындағы алтынның орнына тас салып, алтынды алып кетіпті. Ал патшаның жігіті қасына әлгі жолдасын ертіп, беліне алмас қылыш байлап, түп-тура патшаның сарайына келеді. Келсе, есіктің алдында күзетші тұр екен. Патша сарайы жігіттің өзіне таныс. Ол күзетшіге байқатпай келіп, оның қол-аяғын байлап, аузы-мұрнын тығындап, дыбысын шығартпай тастайды. Сонан қылышпенен қақпаны шауып, шарбаққа кіреді. Атының тізгінін қасындағы жолдасына ұстатып, өзі патшаның жатқан үйіне кіріп келгенде, шам жанып тұрыпты. Патша ұйықтап жатыр екен. Есігінің алдындағы күзетшіні де әлгідей қылып байлап тастап, патшаның қасында тұрған бір қапты алып кетейін деп жатқанда, патша оянып кетіпті. Сонда әлгі жігіт өзі байлап тастаған күзетшінің мылтығын қолына алып, қарауыл секілденіп тұра қалыпты. Патша мұны өзінің күзетшісі екен деп: “Жаңа бір түс көрдім, жолбарыс келіп, есігімдегі күзетшімді алып ұрып, өзіме қарап жүгіргенде, қорқып оянып кеттім”, – дейді. Сонда жігіт: “Тақсыр! Бұрынғының мақалы бар: “түсінде қорықсаң, оянғанда қуанасың”, – деген. Сізге құдай қуаныш береді екен”, – дейді. Бұған патшаның көңілі хош болып, қайтадан ұйықтап қалады. Патша ұйықтаған соң жігіт патшаны буындырып өлтіреді де, алтынын алып кетеді.

Тазша осы сөзді айтып болып, қыз патшадан:

– Тақсыр, осы екеуінің қайсысы батыр, – деп сұрапты. Қыз патша үндемеген соң, тазша:

– Мұның төрелігін айту сізге қиын болғанмен, маған оңай. Қалай дегенмен ата-бабамнан бері қарай төрелік айтып келе жатқан тұқыммын ғой. Мен былай төрелік айтамын: тапа-тал түсте базарда барша адам жүрген уақытта байдың қойнынан алтынды алып, орнына тас са-

лып кеткен жігіт, түнде патша сарайына түскен жігіттен анағұрлым ба-
тыр деп есептеймін – депті.

Сонда қыз патша басын көтеріп алып:

– Ақымақ болмасаң, екі күзетшісін байлап тастап, патшаның түсін
жорып, ұйықтатып, онымен қоймай, патшаны буындырып өлтіріп, ал-
тынын алып кеткен жігіттен ешкімнің ерлігі озбайды, – депті.

Сонан соң қыз патша осы басын үш көтерткен тазшаға тиіп, тазша
мұратына жеткен екен.

ДЕВУШКА-ПАДИШАХ И ТАЗША

давно прошедшие времена падишахом одной страны была девушка редкой красоты. Однажды она объявила своему народу:

— Я выйду замуж за того, кто расскажет мне несколько интересных историй и заставит при этом три раза поднять голову.

Этот слух дошел до Тазши и он не замедлил явиться во дворец попытать счастья.

— Повелительница, выслушайте меня,— обратился к ней Тазша, — я поведаю вам одну историю...

Девушка позволила ему говорить, и вот что рассказал Тазша:

...Давным-давно это было. Дружили три искусных человека. Как-то раз один из них вытесал из полена фигурку девушки. Его друг недолго думая изготовил для нее украшения из золота и серебра. А третий прочитал молитву и вселил в нее душу. Когда девушка ожила, каждому захотелось жениться на ней. Долго спорили друзья, но так и не решили, кому она должна принадлежать... На этом Тазша закончил свой рассказ и спросил:

— Ответь, повелительница, кто на ней должен был жениться? Девушка-падишах промолчала, и тогда Тазша схитрил:

— Вы молчите, потому что не можете ответить на мой вопрос. Да я и сам знаю, она достанется первому жигиту.

Девушка-падишах даже вскочила от негодования:

— Глупец, благодаря молитвам третьего девушка ожила и по праву должна принадлежать ему!

Хитрому Тазше только того и надо было, чтобы девушка вскинула голову.

Как только она разрешила продолжать, Тазша рассказал вторую историю.

...Жили некогда три друга. Один был меткий стрелок, второй — зоркий, а третий — такой ловкий, что мог на лету поймать что угодно, подпрыгнув в высоту на сорок локтей.

Друзья много странствовали и однажды судьба привела их в какой-то город. Вошли они в крайнюю юрту и увидели девушку. Не успели они даже присесть, как девушка попросила их выйти. Друзей поразило такое негостеприимство хозяйки. Они спросили: “В чем дело?”.

— Я — дочь падишаха этого города, — отвечала девушка. — Каждый день к нам прилетает айдахар* и съедает по одной девушке. Люди потеряли покой и не знают, что делать. Сегодня настала моя очередь. Айдахар скоро появится, поэтому вы должны уйти, иначе он съест вас вместе со мной.

Друзья посоветовались и решили спасти девушку и весь город от дракона.

Выкопали огромную яму возле юрты, спрятались в ней и незаметно уснули. Проснулись от громкого крика и поняли, что айдахар успел унести девушку.

Зоркий внимательно всмотрелся вдаль и увидел высоко в небе дракона. Меткий пустил вдогонку стрелу и угодил ему прямо в шею. Айдахар тут же испустил дух и выпустил девушку из своих лап.

Теперь настала очередь ловкого показать свое умение. Он подпрыгнул и на лету поймал девушку.

Затем друзья отправились к отцу девушки. Хан, увидев дочь живой и невредимой, обрадовался и сказал:

— Я отдам одному из вас дочь и все свое богатство. Решите сами, кто достоин жениться на ней.

* Айдахар — дракон.

Тазша на этом закончил свой рассказ и обратился к девушке-падишаху:

— Рассудите их, повелительница? Девушка не проронила ни слова. Тогда Тазша сказал ей:

— Зоркий увидел дракона с девушкой, и поэтому она должна стать его женой.

Девушка-падишах удивленно вскинула голову:

— Она же осталась жива только благодаря ловкому, иначе бы она разбилась. Значит, ему девушка и должна достаться.

Тазша выслушал девушку-падишаха и рассказал последнюю историю.

... В давние времена жили два неразлучных друга. Один был у бая батраком, другой — нукером* хана.

Тяжко жилось друзьям у своих хозяев, и когда стало совсем невмоготу, они сбежали, решив отомстить им.

Как-то раз юноши пришли на базар и увидели бая. Он продавал скот. Батрак заметил, что золото бай прячет за пазуху и незаметно выкрал у него кошелек. А вместо золота положил за пазуху камни.

Ночью друзья отправились в ханский дворец. Стоявшего у ворот стражника, связали, а чтобы он не разбудил никого своим криком, заткнули ему рот кляпом. Затем нукер оставил батрака во дворе, а сам вошел в покои хана. Сон хана охранял стражник. Нукер расправился с ним также, как и с первым и уже взвалил было себе на спину мешок с золотом, как хан проснулся. Спросонья, приняв нукера за своего стражника, говорит ему:

— Мне приснилось, будто бы какой-то тигр убил стражника и теперь направляется сюда. Я очень испугался и оттого проснулся. Отвечает жигит хану:

* Нукер — телохранитель хана.

– Владыка, в старину говорили, что плохое снится к добру. Вас, видимо, ожидает что-то приятное.

Обрадовался хан такому толкованию сна, успокоился и тут же заснул крепким сном. Тогда жигит убил хана, взял его золото и покинул дворец.

На этом хитрец закончил свой последний рассказ и спросил:

– Скажи, повелительница, кто из этих двоих настоящий батыр? Девушка, по обыкновению, промолчала.

– Вам трудно рассудить, повелительница? Тогда скажу я: батыром я назвал бы батрака. Он при народе украл у бая золото. Таким смелым может быть не каждый.

Девушка-падишах вскочила в третий раз:

– Если б ты не был так глуп, то признал бы смелым жигита, убившего двух стражников и хана!

Так Тазша заставил девушку три раза поднять голову, а ей пришлось выйти за него замуж.

ТҰЛПАР

ртеде бір сараң бай болыпты. Оның үш ер жеткен ұлы бар екен. Бай дүниесін қызғыштай қорып, жақын адамдарына былай дейді екен:

– Баларымды үйлендіру мені үлкен шығынға ұшыратады. Әр қалыңдыққа қалың мал төлеу керек. Одан да үйленбей тұра тұрсын!

Бір күні ағайынды жігіттер жиналып аянышты халдері жөнінде әңгімелеседі. Үлкен ұл мен ортаншы ұл кішісіне:

– Біздің шыдамымыздан әкеміздің сараң мінезі түзелмес. Оған барып айт, бізді қалай болса да үйлендірсін.

Кіші ұл әкесіне ағаларының сәлемдемесін жеткізеді. Әкесі:

– Күз түсіп табындағы биелер суалып, құлындар өссін. Сол кезде сендердің өтініштеріңді орындаймын, – дейді.

Күз де келді, бірақ сараң бай сөзінде тұрмады.

Берген мерзімін ұзартып: – Қыс аязы бітіп, күн жылынсын сол кезде сендерді үйлендіремін, – дейді.

Қыс өте қатал болып, елге жұт әкеледі. Малдың барлығы қырылып қалады. Ағайынды жігіттер тек бір құлынды ғана сақтап қала алады. Өздері аш отырса да, құлынды беде беріп асырайды.

Сараң бай аштықтан әйелі екеуі де дүние салады. Қайыршылықта күн кешкен ұлдары ауыл арасында қайыр-садақа сұрап жүреді.

Құлын сұлулығына көз тоймайтын ат болып өседі. Түсі тегіс ақ. Терісі күн көзіне күмістей жылтылдаған, жалы үлпілдеген жұмсақ болады.

Күндердің бір күнінде кіші інілері былай дейді:

– Құлынды маған беріңдер мен ел ішін аралап, тапқан-таянғанымызды түгел сендерге алып келейін.

Ағалары көнеді. Осылайша ол ағаларын асырайды. Қыс артынан жаз да өтеді. Бір күні көрші ауылда тұратын бай үлкен бәйге өткізетіндігін хабарлайды. Бәйгеге таңдаулы елу жорға қатысатын болады. Бәйгеден бір күн бұрын кіші ұл қырда келе жатып, тазы итті кездестіреді.

“Мен өзімнің құлынымда сынап көре аламын ғой!” — деген ойға келген ол, қуанып кетеді.

Жігіт тазы итпен қатарласа шауып, тақымын қысқан сәтте жануар желе жөнелді. Ит те атпен қатарласа шапты. Жігіт алғашында иттің қатарласа шауып келе жатқанын көрген еді, көп ұзамай тазының артта қалғанын байқады. Жануар құтты дала төсінде жүзіп бара жатқандай қожайынын зымыратып ала жөнелді.

Үйге оралған, кіші інілері:

— Біздің құлын атылған найзаның оғындай. Ол тазы итті басып озды. Менің ойымша ертеңгі жарыста кез-келген жорғаны басып озытынына сөзсіз сенімдімін.

Терлеп, болдырған құлынды ағайындылар түні бойы демалдырады. Таңертеңгісін бәйгеге аттанады.

Мұнда бір бәйгені жібермейтін Барақ байдың екі жорғасы да тұр екен. Бұл екеуі де бұрын алдарына жан салмаған жорғалар болатын. Дегенмен ағайындылар бақтарын сынауға бас байлайды.

Олар атқа ел арасында мазақтап Таз деп атап кеткен кедей баланы Байдың балалары ең жақсы жорғаларға отырып, Қара-қой межесіне кетеді. Бәйге жарысы сол жерден басталатын еді. Тазда оларға ілеседі.

Жол бойы баланы мазақ қылған бай балалары оны аттан аударып тастап, басындағы малақайын қағып түсіреді.

Межелі жер Қара-қойға жеткен кезде, бозбалалар бір қатарға сап түзеп тұрады. Бала олардың арт жағынан орын алады. Жарыс басталып кетеді.

Алғашында бала бақталастарының соңында қалғанымен, соңынан құлын жел құйындай жөңки жөнеледі.

Бірінші салт аттыны қуып жеткен бала оның бас киімін шешіп алып, бешпентінің ішіне тыға салады. Осылайша басқа бақталастарының да бас киімдерін шешіп алады. Бай Барақтың алдына жан салмай-

тын аттары артта қалады. Жарыс аяқталуға жақындайды. Атқа шапқан бозбалалар ауылға жақындаған кезде, өз әкелерінің атын атап айғайлаулары керек болатын. Не қожайындарының, не өз әкесінің атын атарын білмей сасқан Таз:

– Тұлпар! Тұлпар! – деп айғайлап жібереді.

Өзінің аттарының осы жарыста да бірінші келетініне сеніп, жарыс барысын қадағалап отырған Барақ бай, аттардан озып келген ақ жорғаны көреді.

– Мен қателесіп тұрған жоқпын ба, халқым? – деп Барақ хан халықтан сұрайды. – Мына жаман мәстектің алда келе жатқаны шындық па?

– Иә, шындық! Бұл бәйгедегі ең жүйрік тұлпар! – деп жауап береді халық.

Ашу қысқан Барақ бай былай деп айғайлады:

– Бұл Таз жолдан қосылған! Біз бұл жорғаны бәйгеге қосқан жоқпыз. Көзін құртыңдар!

Байдың бұйрығын орындауға тырысқан жалшылар жорғаны ұстап алуға кіріседі. Бірнеше адамды теуіп, құлын алға шаба жөнеледі.

Байдың қаһарынан сескенген халық баланы қарсы ала алмады. Бейтаныс бір қыз ғана ақ жорғаның ауыздығынан ұстап, балаға аттан жерге түсуге көмектеседі.

Ашынған Барақ бай:

– Бұл атты есепке алмау керек. Ол бәйгеге қатысқан жоқ, – деп айғайлайды.

Осы кезде бала биік төбеге шығып, халыққа былай деген екен:

– Міне, менің бақталастарымның бас киімдері. Мен бәйгеге қатыспасам олар маған қайдан келген?

Осыдан кейін бала бас киімдерді жерге лақтырып жібереді. Масқара болған Барақ бай әйгілі жорғасын жұдырығымен ұрып, бәйгеден кетіп қалады. Жеңіс бәйгесіне ағайынды жігіттер қомақты сый – қырық жорға алады. Он жорғаны балаға береді. Осы бәйгеден кейін жігіттердің жағдайлары жақсарып, үйленіп, бақытты өмір сүреді.

Ал тұлпардың аты ел аузында қалады.

СКАКУН

далекие времена жил скупой бай. Было у него три взрослых неженатых сына. Бай дорожил своим хозяйством и говорил близким друзьям:

– Женильба сыновей совсем разорит меня. За каждую невесту придется дать большой калым. Пусть лучше они подождут жениться!

Однажды братья собрались и стали толковать о своей горькой участи. Старший и средний сказали младшему:

– Наше терпение не сломит скупости отца. Сходи к нему и скажи, пусть он сделает все, чтобы женить нас.

Младший брат пошел к отцу и передал просьбу от имени братьев. Отец сказал:

– Придет осень, маленькие жеребята в табунах перестанут сосать маток и станут взрослыми. Тогда я исполню вашу просьбу.

Наступила осень, но бай не сдержал своего обещания.

Он дал новый срок:

– Когда пройдет морозная зима и холода сменятся теплом, я вас женю.

Зима оказалась несчастливой. Во время джута погиб весь скот. Спасли братья только одного жеребенка. Кормили они его клевером, сами недоедали, но делились с ним кусочками хлеба.

Скупой бай не вынес голода и умер вместе с женой. Сыновья остались нищими. Ходили они по аулам и просили милостыню.

Подрос жеребенок и обещал стать конем невиданной красоты. Был он весь белый. Шерсть его блестела на солнце, как серебро. Грива была мягкой и пушистой.

Однажды младший брат сказал:

— Отдайте мне жеребенка. Я буду ездить по аулам, и все, что соберу, привезу вам.

Братья согласились. И стал младший брат кормить их. Так прожили они зиму и лето.

Однажды в соседнем ауле богатый бай устраивал большую байгу*. Пятьдесят самых лучших иноходцев должны были принять участие в скачках.

Накануне байги младший брат встретил в степи гончую собаку.

“А ведь я смогу испытать моего жеребенка!” — подумал он и обрадовался.

Жигит поравнялся с собакой, шевельнул поводьями и тронул коня. Конь перешел на рысистый бег. Собака, не отступая, бежала рядом с ним. Первое время жигит видел бегущую собаку. Но скоро гончая осталась далеко позади. Конь как будто плыл над степью — так лихо мчал своего седока.

Приехав домой, младший брат сказал:

— Наш жеребенок подобен стреле, пущенной из лука. Он легко обогнал гончую собаку. Я думаю, завтра на байге он обгонит любого иноходца.

Вспотевшего и уставшего жеребенка братья поставили на ночь отдохнуть. Утром они отправились на байгу.

Здесь уже красовались две лошади хана Барака. Ни одна байга не обходилась без них. Ни один конь еще не мог затмить славы двух знаменитых иноходцев. Но братья все же решили испытать счастье.

Посадили они на своего жеребенка бедного мальчика, которого в насмешку называли Паршивым.

Байские сынки сели на лучших скакунов и поехали к урочищу

* Байга — состязание на лошадях.

Кара-кой. Оттуда должна была начаться байга. Вместе с ними поехал и Паршивый.

Всю дорогу байские сынки смеялись над бедным мальчиком, сталкивали его с лошади, сбивали с головы шапку. Когда подъехали к урочищу Кара-кой, подростки выстроились в один ряд, а мальчику пришлось встать позади них.

Начался бег.

Некоторое время мальчик отставал от своих соперников, но потом его жеребенок помчался быстрее ураганного ветра.

Мальчик нагнал первого всадника, сорвал с него шапку и сунул к себе под бешмет. Так он поступил и с остальными соперниками, пока не опередил всех. Позади остались и знаменитые кони хана Барака.

Близился конец бега.

Юные всадники, приближаясь к аулу, должны были кричать имена своих отцов. А бедный мальчик не знал, как поступить ему, — кричать ли имя хозяев жеребенка, или имя своего отца. И он закричал:

— Скакун! Скакун!

Хан Барак следил за скачками, ожидая, что его лошади, как и всегда, обгонят других. Но тут он увидел белого жеребенка, мчавшегося впереди всех.

— Не ошибаюсь ли я? — обратился хан Барак к народу. — Правда ли, что этот белый паршивый жеребенок идет впереди?

Да, правда! Это лучший скакун на байге! — ответил народ.

Хан Барак рассвирепел и крикнул:

— Этот паршивый мальчишка пристал по дороге! Мы не пускали на байгу жеребенка. Немедленно уберите его!

Слуги поспешили выполнить приказание хана и бросились ловить жеребенка. Но он сшиб несколько человек и проскочил вперед.

Бедного мальчика из боязни ханского гнева никто не посмел встречать. И только никому не известная девушка поймала узду белого скакуна и помогла мальчику соскочить на землю.

Возмущенный хан Барак кричал:

– Эту лошадь нельзя считать. Она не участвовала в байге.

Тогда мальчик поднялся на сопку и сказал народу:

– Вот шапки моих соперников. Откуда же они у меня, если я не участвовал в скачках?

И мальчик бросил шапки на землю.

Опозоренный хан Барак отвернулся, ударил кулаком своего знаменитого иноходца и покинул байгу.

За победу своего жеребенка братья получили богатый приз – сорок иноходцев. Десять из них они отдали мальчику.

После байги дела у братьев поправились, они женились и стали жить хорошо.

А жеребенок получил большую славу в народе.

**АНЫЗ
ЕРТЕГІЛЕР
ПРЕДАНИЯ И
ЛЕГЕНДЫ**

ҚОРҚЫТ ТУРАЛЫ АҢЫЗ

орқыт жұрттан асқан ақылды, алдағыны болжағыш адам екен. Ол бір жерде байыз тауып отырмай, үнемі дүние кезіп, тіршіліктегі жақсы-жаманды көріп, салмақтап, сынап байыбына жетіп, біліп жүріпті. “Біреу көрі, біреу жас, біреу бақытты, біреу бақытсыз. Біреу қыршын жас күйінде, біреу қартайып өледі. Жас туып дүниеге келеді, қария өліп дүниемен қош айтысады. Неліктен бұлай?” Бірақ қанша ойланып, толғанса да мұның жауабын таба алмайды. Жасы ұлғайған сайын Қорқыт өлім жайын көбірек ойлайтын болыпты. Өлім түсіне де кіре береді. Бір күні түсінде Қорқыт жапан даланы кезіп келе жатса, көр қазып жатқан бір топ адамға кездесіп, олардан – мұны кімге қазып жатырсыңдар деп сұрайды. Көр қазушылар:

– Қорқыт әулиені қоюға қазып жатырмыз, – дейді. Осыдан сескенеді де Қорқыт келер күні көр қазылып жатқан жерден басқа, дүниенің екінші бір шетіне сапар шегеді. Бетбақтың шөлін де, Сарыарқаның шетсіз-шексіз мидай даласын да түгел кезеді. Қайда жүрсе де, қайда барса да ұйықтаса-ақ болғаны – түсінде өзіне қазылып жатқан көрді көреді. Қайда барса да жанына тыныштық таба алмаған соң жер ортасын іздейді. Жер ортасы Сырдарияның жағасы екен. “Жер ұйық” осы деп, қазіргі Қорқыт моласы тұрған Сырдарияның жағасына келіп тұрақтайды. Елімнің қайғысына мың да бір дауа осы болар деп, Сырдың суына кілемін төсеп, қобызын тартып отырады.

* * *

Қорқыттың аулы Сырдарияның жағасында болыпты. Асқан күйші, қобызшы Қорқыт үйінде бір күн де отырмай, ылғи ел кезіп, қобызы-

мен күй тартады екен. Күйді құмарланып тартқан сайын Қорқыттың өлім жайлы қайғысы жеңілдеп, сейіле беріпті. Бір күні түсінде тәңірі аян беріп, Қорқытқа айтыпты:

“Сен өлімді аузыңа алмасаң, саған ешуақытта өлім жоқ” – депті..

Бұдан кейін бір талай заман өтеді, Қорқыт өлімді аузына да, ойына да алмай, қобызын тартып, ел аралап жүре беріпті. Күндердің бір күнінде, бір ауылда отырса, байлаулы тұрған өгізі далаға қашып барады екен. Өгізін қуып жүріп: “Мұны өлсем де ұстамай қоймаспын” депті. Осы сөзді ашу үстінде айтарын айтса да, қатты өкінеді, шошиды. Түс көргеннен бері, міне, өлімді бірінші рет аузына алып отыр, енді өлім тырнағына ілінгені ме?! Жоқ, бұл жерден кету керек! Астына желмая мініп желдіртіп, дүниенің төрт бұрышын кезіп кетеді. Күнбатысқа да, күншығысқа да, Сарыарқаға да, құбылаға да барады. Барған жерінің бәрінде де өзіне қазылып жатқан көрді көреді. Көр қазғыштардан “Мұны кімге қазып жатырсыңдар?” деп сұраса, олар “Қорқыт әулиеге” деп жауап береді. Қайда барса да алдынан Қорқыттың қазулы көрі шығады. Қазулы көрден өзіне құрылған өлім торынан қайтсе құтылмақ? Дүние кезіп жүріп, өлім құрығынан құтылмасын білген соң, Қорқыт өзінің туған жері, сүйікті мекені – Сырдарияға қайтып келеді.

Еліне келгесін Қорқыт желмаясын сойып, оның терісімен қобызының сыртын қаптайды. Құрғақ жерде тұрса бір күні ажал жетіп келер деген қауіппен, бір қырмызы масаты кілемді алып, Сырдарияның суына төсеп, сонда қобызын тартып отыратын болыпты. Өзінің дүние кезгендегі арманын да, өлімнен қашқан қайғысын да, өзі көрген жақсылық-жамандық жайларын да қобызында ойнаған ғажап сұлу күйлерімен жеткізіп баяндайды. Қорқыт күй тартқанда бүкіл дүние, жан иесі түгел құлақ түріп, аспандағы құс ұшуын, жел есуін, тоқтатып, ұйып тыңдапты. Сырдария ағысын тоқтатыпты, үстіне төселген Қорқыттың кілемі суға не ағып, не батып кетпей, көп заман су ортасындағы кемедей қалқып тұрып алып, Қорқытқа өлім келтірмейтін арал болыпты.

Қорқыт Сырдарияның көз жасындай суына қарап отырып, “Өлім мені қанша қуса да, мен оны бұл жерге келтірмеспін” – деп, қобызын үздіксіз тарта беріпті. Қорқыттың күніренген күйлерін балқып тыңдаған ажал да бұған жақын келе алмапты. Қорқыт осылайша күндіз-түні ұйқы көрмей, қобыз тартып өліммен алысыпты. Көп замандар бойы үздіксіз қобыз тартқан Қорқыт бірде қалжырап, қалғып кетеді. Қорқытты ізіне түсіп андыған ажал, сол кезде қайрақ жылан болып жорғалап кілемге келіп, шаққанда, Қорқыт соның уынан ауырып өледі. Бірақ Қорқыт өлсе де, оның ұзақ заман тартқан қобызының күйлері бір толастаған емес. Қорқыттың моласы Сырдарияның жағасында Қармақшыдан он сегіз шақырым жерде бір белестің үстінде тұр Қорқыттың қобызын сол молаға бірге қойған екен, ол өзінен өзі мұнды күй тартып, Қорқыттың өзін тыңдағандай сарнап тұратын болыпты. Қасынан өткен жанға әрдайым “Қорқыт”, “Қорқыт” деген мұңды үн естіледі екен.

Қорқытты тыңдаған барлық ел, барлық әнші, күйші, ән мен күйді қобызды ойнауды Қорқыттан үйреніпті, алғашқы қобызды Қорқыт жасапты.

* * *

Халқымыздың сүйікті өнер жұлдызы, дүниежүзіне аты кеңінен мәлім скрипкашы Айман Мұсаходжаева жас шәкірттерімен шет елдерде гастрольде жүргенде, ондағы әйгілі музыканттардың бірі:

– Бұл қандай аспап? – деп сұрапты қобызды көрсетіп.

– Бұл – “қобыз” деген аспап. Скрипканың атасы, – деп жауап беріпті Айман Қожабекқызы.

Шетелдік музыкант таңданып, басын шайқапты.

КОРКЫТ

авным-давно жил на свете мудрец, умеющий предсказывать людям будущее. Звали его Коркыт. Он много путешествовал, много видел и знал. Видел и плохое, и хорошее, все взвешивал, старался во всем разобраться. Особенно занимала его мысль о смерти. Он не раз задавал себе вопрос, почему умирают люди: одни стариками, дожив до глубокой старости, другие молодыми, только что родившись; одни счастливыми, другие – в несчастье. Отчего все это? Но сколько он ни думал, ответа найти не мог. И чем старше становился сам, тем чаще думал о смерти. Смерть стала даже сниться ему.

Однажды Коркыт увидел во сне людей. Они копали могилу.

– Кому предназначена эта могила, – обратился к ним Коркыт.

– Для пророка Коркыта, – ответили ему.

Коркыт вздрогнул и, ничего не сказав, быстро ушел. Он решил покинуть эти места и на следующий день отправился в другой конец земли. Он путешествовал по безводной пустыне Бетпак-Дала и по Сары-Арке*, но где бы он ни был – перед его глазами вставала вырытая для него могила.

Не найдя успокоения в чужих краях, Коркыт вернулся в родные места, на берег Сыр-Дарьи.

“Здесь мое спасение от смерти”, – решил он и поселился на родине.

Аул, где жил Коркыт, находился на берегу реки, но он ни дня не был дома, а все странствовал. Он ни на минуту не выпускал из рук

* Сары-Арка – Центральная часть Казахстана.

кобыз* и настолько увлекся игрой, что забыл о смерти. Но как-то во сне он услышал голос: “Ты умрешь тогда, когда произнесешь слово “смерть””.

Прошло много времени. Коркыт все странствовал и совсем не думал о смерти.

Однажды бычок Коркыта убежал с привязи. Коркыт отправился на поиски, в гневе говоря: “Умру, но найду”.

Сказал – и пожалел. Он находился теперь на волоске от смерти. “Нужно уходить скорее из этих мест”, – решил Коркыт и, оседлав Желмая, отправился в дорогу. Он побывал и на востоке, и на западе, и в Сары-Арке, и на юге, и опять везде его преследовала вырытая могила.

Убедившись, что ему все равно не спастись от смерти, Коркыт решил вернуться на родину.

Боясь, что на земле его застигнет смерть, он расстелил на воде чудесный ковер и стал плавать на нем по Сыр-Дарье, неустанно наигрывая на кобызе.

Коркыт пел о своих думах, которые не покидали его во время долгих путешествий. Коркыта слушали птицы, останавливая свой полет, слушал втер, прекратив свое движение; звери Сары-Арки приходили на берега Сыр-Дарьи послушать его. Даже река временами останавливала течение, чтобы послушать звуки кобызы.

Сыр-Дарья стала спасительницей мудреца. А он плывал на своем чудесном ковре и, устремив взгляд в прозрачную, как слеза, воду, все играл и играл. И смерть, слушая успокоительные кюй** Коркыта, замороженная, стояла поодаль, боясь прервать сладостную ее сердцу мелодию.

* Кобыз – национальный музыкальный инструмент (струнный смычковый).

* Кюй – мелодия.

Так Коркыт боролся со смертью. И когда однажды, уставший и утомленный, он задремал, преследовавшая его смерть обернулась ядовитой змеей, подплыла к нему и ужалила. Коркыт заболел и вскоре умер. Его похоронили на берегу Сыр-Дарьи возле Кармакши* и рядом с ним положили кобыз.

Умер Коркыт, но кюи его не умолкли: струны кобыза продолжали звучать. И кто проходил мимо могилы, мог услышать их печальный звон. И в этом звоне, в шорохе травы, в налетевшем ветерке было слышно лишь одно слово: “Коркыт”, “Коркыт”.

Все, кто слышал игру Коркыта, сделали такие же кобызы и стали играть его песни.

*Кармакши — местность.

АЯЗ БИ

ртеде Мадан деген хан болыпты. Хан болған соң, оның қырық уәзірі болады ғой. Бір күні хан уәзірлерімен мәжілістес болып отырып:

– Уәзірлерім! Сендер қырқың да асып туған ақылды, данышпан едіңдер. Мен сендерді бір жұмысқа жұмсаймын. Сендер маған дүниедегі адамның жаманын, құстың жаманын және шөптің жаманын тауып келіңдер. Он бір ай уақыт беремін. Сол он бір айдың ішінде тауып келмесендер, жазалы боласыңдар! – дейді.

Хан бұйырған соң, амал жоқ! Уәзірлері өзара ақылдасып, іздеуге кіріседі.

Талмай іздеп, азап шегіп, шеңгел деген шөпті тауып: “Өзі тікен, арасынан жүрсе, киім жыртады. Мал да жемейді екен. Шөптің жаманы осы ғой”, – деп, шеңгелді алады. Қырғауыл деген құсты тауып: “Үстінде жүні жоқ. Ұсқыны келіссіз. Құстың жаманы осы екен”, – деп, қырғауылды атып алады. Енді, адамның жаманын таба алмай, қиналып келе жатса, таудың етегінде, үстінде жыртық тоны, басында тері тымағы бар, бір адам бес-он қойды бағып жүр екен. Уәзірлер “Адамның жаманы, сірә, осы болар-ау”, – деп тұрғанда, әлгі адам:

– Уа, мырзалар, жол болсын! – дейді.

Уәзірлер ханның сондай бір жұмысқа жұмсағанын, шөптің, құстың жаманын тауып, ал адамның жаманын таба алмай жүргендерін айтады.

Жаман тұрып:

– Түсінікті! Адамның жаманы керек болса, мен боламын, – дейді.

– Олай болса, жарайды, – деп, “жаманды” аттың артына мінгестіріп алып, ханға жөнеледі. Ханға келе жатып, Жаман:

– Адамның жаманын тауып алдыңдар, бірақ шөптің жаманы мен құстың жаманын таба алмаған екенсіңдер. Шөптің жаманы – қарақоға, құстың жаманы – сауысқан еді, – деп, уәзірлерге қырғауыл мен шеңгелді тастатып, олардың орнына қарақоға мен сауысқанды алдырады.

Уәзірлер мәнісін сұраған екен.

– Хан алдында айтам, – деп, жаман жауап бермепті. Уәзірлер келген соң, хан олар әкелген адамға қарап:

– Әкелген адамдарың жарайды. Қазір аспазшыға апарыңдар. Көже мен нанға тойғызсын. Ертең ортаға алып, тамаша етеміз, – деп, жаманды ас үйге жібертеді. – Бірақ, – дейді хан, – құстың жаманы мен шөптің жаманын таба алмаған екенсіңдер. Құстың жаманы – қырғауыл, шөптің жаманы – шеңгел еді. Осыны білмедіңдер ме? – деп, хан уәзірлерге қатулана бастайды.

Сонда уәзірлер:

– Тақсыр! Айтқаныңыз дұрыс! Біз, шөп жаманы деп, шеңгелді, құс жаманы деп, қырғауылды алып едік. Бірақ, жолшыбай әлгі жаман: “Шөптің жаманы – қарақоға, құстың жаманы – сауысқан” – деп, бізге оларды тастатып, қарақоға мен сауысқанды алдырды, – дейді.

Хан бөгеліңкіреп:

– Е жаманның не білгені бар екен? Шөптің жаманы – қарақоға, құстың жаманы – сауысқан екенін қайдан біледі? Алып кел! Сұралық, – деп, бұйрық береді уәзірлерінің біріне.

Жаманды ханға алып келеді. Хан жаманның бетіне қарап:

– Мен құстың жаманы – қырғауыл, шөптің жаманы – шеңгел деп ойлаушы едім. Сен оларды уәзірлерге тастатыпсың. Неге шөптің жаманы – қарақоға, құстың жаманы сауысқан болады? – деп сұрайды.

– Тақсыр хан! Елу жасқа келіп жаман болған жоқпын, жасымнан ақ жаман едім. Өмірім отын, су тасумен кісі есігінде құлшылықта өтті. Сол уақытта шеңгелді әкеліп отқа жақсам, кешке жаққан отым ертеңіне дейін, сексеуілдің шоғындай, жайнап жататын еді. Сол уақытта: “Киім жыртып, мал жемейтін шеңгел, отын болып, пайдаға асады екен-ау?” –

деп, ойлаған едім. Ал енді қарақоғаны алып, отқа жақсам, отқа жанбайтын еді, үрсем, жалыны мен шоғы бірге сөніп, күлі бүрқырап, үйдің ішін алып кететін. Отқа жанбаған соң апарып малға салсам, барлық мал мұрнын шүйіріп, жемейтін. Сонан соң: “Қарақоға тіпті пайдаға аспайтын шөп екен”, – деп, ойлаушы едім. Қарақоғаны жаман дегенім сондықтан.

Сауысқанды құстың жаманы дейтінім – Қырғауыл жүні жоқ болғанымен адамның пайдасына жарайтын құс. Біреудің сыйықсыз болуы оның жаратылысынан. Қырғауылдың айыбы тек сыйықсыздығы. Ал, сауысқанның жүні ала болған сияқты, өзі де ала, бірлігі жоқ. Екеуі бірігіп ұшпаған, екеуі бірігіп қонбаған, адам пайдасына аспайтын құс, – дейді жаман.

– Сауысқан мен қарақоғаның неліктен жаман екенін айттың. Ал енді өзінді неге жаман деп ойлайсың? Соны айт, – дейді хан.

– Уа, тақсыр! Менің жасым елуге келді. Мен қатарлылар әйел алып, бала сүйді. Келін жұмсап, қызық көріп отыр. Мен қайда болса, сонда, әлі күнге дейін әркімнің артына мінгесіп басқа біреудің құлшылығында жүрмін. Енді мен жаман емей жақсымын ба? – деп, Жаман ханға қарады.

Хан басын шайқап, “Апыр-ай, осы жаман болса жарар еді... Құстың, шөптің, өзінің жамандығына да дәлел айтты. Жарайды” – деп ойлап, өзінің тұлпарын сынап беруін өтінеді.

– Жақсы, сынап берейін, – деп, тұлпарды алып келген соң, Жаман тұлпардың алды-артына қарап:

– Тұлпарыңыздың сипатынан мін таба алмадым. Енді мініп көрсем, – деп, ханнан рұқсат сұрап алып, тұлпарға мініп, есік алдындағы өзеннен өрі-бері өтті де, қайтып келіп: – Тақсыр! Тұлпарыңнан басқа мін таба алмадым. Тұлпарыңыз тек сиырға шатыс екен, – дейді.

– Апыр-ай, оны қайдан білдің? Айтқаның рас. Менің Ақша хан деген құдам бар еді. Соның тұлпар табатын бір биесін қалап алдырғанмын. Бие күні жетіп, құлынды таба алмай, өлер болған соң: “Бие өлсе,

өлсін, құлын қалсын” деп, ішін жарып, құлынды алғанмын. Сол құлын осы еді. Әбден отығып кеткенше сиырдың сүтімен асырап едім. Ал, енді сен мұның сиырға шатыс екенін қайдан білдің? — дейді хан таңданып.

— Тұлпардың бөтен мінін таба алмадым. Бірақ, тұлпарыңыз судан әрі-бері өткенде, аузын суға малып, артқы аяғын сілкіп өтті. Сиыр күніне қырық суарсаң да судан айдағанда, аузын суға малмай, артқы аяғын сілікпей, өтпеуші еді. Тұлпардың сиырға шатыс екенін сонан білдім, — дейді.

Жұрт таң қалып, бір-біріне қарасады.

Хан біраз ойланып отырып:

— Енді менің бір гауһар тасым бар. Ол тастың Сүлейменнің жүзігіндей, Мұсаның асасындай, Дәуіттің қоржынындай қасиеті бар. Сол тасымның қандай қасиеті бар екенін тап, — деп, қазынасындағы тасты алдырып ұсынды.

Жаман тасты қолына алып, салмақтап, шайқап қарап отырды да:

— Сіздің тасыңыз, рас, қасиетті тас екен. Бірақ, екі жылдан соң қасиеті бітеді. Тастың ішінде екі ақ қарабас құрт бар. Тасыңыздың пышақ сырты қалыңдығы қалыпты. Сол құрт екі жылдан соң тесіп шығады. Тесіп шыққан соң, тасыңыз пайдаға аспай керегі болмай қалады, — дейді.

Жұрт не дерін білмей, бірсыпырасы: “Бәрібір, екі жылдан соң пайдаға аспайтын болса, тасты жаралық” — депті. Бірсыпырасы “Жаманның сөзіне бола, тастан айырылмайық”, — депті. Ақырында, тасты жармақшы болады. Тасты жарып қараса, ішін екі ақ қарабас құрт кеулеп, тесуге жақындап қалған екен.

— Тастың ішінде құрт бар екенін қайдан білдің? — дейді хан.

— Тастың қасиетіндей салмағы да болу керек. Тас жеңілденген екен. Құрт бар екенін сонан білдім, — деп жауап береді Жаман.

— Апырмай, сен жаман болмадың ғой! Қайта, сен бір данышпан болып жүрме? Ал, сен менің өзімді сынашы. Мен неше атамнан бері хан екенмін? — дейді хан.

Жаман:

– Жақсы! – деп, тақта отырған ханның алды-артына шығып, алдына келіп, ханның бетіне тіке қарап тұрып: – Тақсыр ханым! Ақыл-ойың ешкімнен кем емес. Бірақ, хандық қара басында, қарадан туып хан болғансың. Атаңда хандық жоқ, – дейді.

Жаман сөзін бітірмей, хан сөзін бөліп:

– Жоқ, қате айтасың! Мен жеті атамнан бері ханмын. – Өзімді қойғанда да алты атамды қайда жібересің? – деп зекіреді.

Жаман абдырамайды.

– Жоқ, тақсыр! Сіздің қара басыңыздан басқа жеріңізде хандық жоқ! Сіз нағыз наубайдың баласысыз, – дейді. Хан, не дерін білмей, халыққа қарап:

– Апырым-ау, мына жаман не дейді!? Халқым, мен хан баласымын деп жүр едім, шақырындар анамды! Ол өмірге біреудің қанын жүктеп барып, тәңірі алдында қара бет болмасын, не де болса шынын айтсын. Әйтпесе, ашумен мына Жаманның басын аламын! – дейді.

Шешесі келген соң, хан шешесіне Жаманның сөзін айтады.

Шешесі терең күрсініп:

– Е, шырағым! Жасым сексенге келгенде біреудің қанын жүктеп не қылайын. Бір сыр бар еді, оны тәңірінің өзі білетін еді, мен білетін едім. Мынау жаманың біліпті. Енді айтайын. Атаң сенің Зәрлі хан еді. Менен бұрын 19 әйел алып, кілең қыз тапқаны үшін бәрінің де ішін жарып өлтірген екен. Соның үшін де “Зәрлі хан” деп халық ат қойып еді. Жиырмасыншы әйел етіп мені алды. Мен де екіқабат болған соң, жалғыз жанымнан қорқып, тәуіптерге қаратып едім. “Сенің ішіндегі қыз” – деді. “Қыз тапсам, мені де өлтіреді ғой!” – деп, көп қайғы жедім. Сол күндерде аспазшы наубайдың әйелі де екіқабат екен. Оның да тамырын ұстатып қарап едім: – “Оның ішіндегі ұл” – деді. Жалғыз жаным үшін сол жерде маған ой келді. Ол әйелді оңаша шақырып алып, барлық мұнымды айтып, қазынадан табақтап алтын беріп: “Ақиреттік дос болайық. Ұл тапсаң, ұлыңды маған бер. Менің қызымды ал. Бірақ,

бұл сырды ешкім білмесін!” – деп, жалындым. Әйел табақтай алтын алып, бір жағынан мені аяп, сол жерде уәдесін берді. Туар кезімізде Зәрлі хан аңда еді, екеуіміздің толғағымыз бір күнде келіп, бір сағатта босанып, сырды ешкім білмесін деп, басқа біреуді де жолатпай, біріміздің баламыздың кіндігін біріміз кесіп, сол қолыммен қызымды беріп, оң қолыммен алған шырағым сен едің!.. Енді бұл күнде мына жаманың оны біліпті. Сыр ашылуға тәңірі жазса, не шарам бар?! – деп, сөзін аяқтай алмай, шешесі жылап жібереді.

Хан:

– Сөз тапқанға қолқа жоқ. Олай болса, мен таққа лайық емес екенмін, осы оқиғаны оймен білген сіз лайықты екенсіз, – деп хан тағынан түсіп, тақты жаманға береді.

Жаман:

– Жоқ, тақсыр! Кешегі күні, “Жаман кісі керек” дегенде, ат артына салып келген жаман едім, бүгін таққа мінбеймін. Сіздің көлеңкеңізде жүрсем де жарар. Тағыңызға өзіңіз мініңіз, – деп, болмайды.

Хан таққа мініп отырып:

– Апырмай, тақсыр, менің наубайдың баласы екенімді қайдан білдіңіз? – дейді. Сонда Жаман:

– Мен жаман-жақсы болсам да үйіңізге келген қонақ едім. Хандардың ішер асы – жал мен жая аузыңызға түспей, нан, көже түсіп, мені келісімен аспазшыға жібердіңіз. Салтыңызға тарттыңыз. Сіздің шынжырлы, атаулы хан емес екеніңізді содан байқадым, – дейді. Жиналған жұрт таң қалады.

Сол күйінше хан тағы да хандық құрыпты. Жаман оған жақсы уәзір болыпты. Ханға ақылымен, тапқырлығымен жағып қырық уәзір шетте қалыпты.

Күндердің күнінде, Жаман сыртқа шығып тұрса, қаланың ортасында тігулі алты қанат ақ боз үй тұр екен. Төңірегінде – қаптаған кісі. Үйге кіруге кезек күтеді. Жаман қайтадан үйге кіріп, ханнан:

– Бұл не жиын? – деп сұрайды.

Хан сонда:

– Қалада, қара болса да, байлығы менімен қатар Уалыбай дейтін бай бар. Сол Уалыбайдың Менді дейтін қызы 15 жастан күйеу таңдап: “Өзімнен ақылы артық кісіге тием” деп, жиырма жылдай отырды. Қазір отыз бесте. Бұған дейін ешкім онан артып, оған күйеу бола алған жоқ. Бәрі де барып, қызға жауап қайтара алмай, қайтып кетеді. Ол жиын, қызды жеңіп аламыз деп, жүрген бай, мырзалардың жиыны, – дейді.

Жаман: “Мен де барып көрсем қайтеді?” – деп ойлап, кешке жұрт орынға отырған соң, жайлап қыздың үйіне барады. Есікті қаққан екен, бір әсем келіншек шығып:

– Нендей жұмыспен келдіңіз, – деп, сұрайды.

– Менің жұмысым сенде емес, қызда. Бар, қызға айт! – дейді Жаман. Келіншек күліп, қызға барып:

– Бикеш-ау, күйеу таңдайым деп, сен де жұртты басындырып болдың-ау! Адам көргісіз бір жаман кісі сенде жұмысым бар, – дейді. Сенен ол дәме етіп келген білем! – деп, қалжыңдайды.

Қыз жымыып күліп:

– Ол түрге жаман болғанмен, қандай кісі екенін қайдан білесің? Мынаны алып барып бер, – деп, жеңгесінен гауһар, пышақ, тәрелке және қайрақ тас беріп жібереді.

Жеңгесі ол заттарды апарып берген соң, Жаман қолына алып қарап тұрады да:

– Бар, мұның, құралын әкел, – дейді.

– Ойбай! Әлгі жаманың: “мұның құралын әкел” дейді, – деп, жеңгесі қызға қайтып барады.

Қыз:

– Жарайды, – деп, қыз жеңгесіне балға мен төс береді.

Жаман балға мен төсті алған соң, қайрақты төске қойып, балғамен ортасынан бөледі. Тәрелкені уатады. Пышақты жетесінен сындырды. Гауһар тасты қақ жарады да:

– Мә, бикешке алып бар! – деп, келіншектің қолына береді. Сынған заттарды көрген соң қыз ұшып тұра келіп:

– Сол адам, шайтан болмай, адам болса, менің тап баратын кісім. Шақыр мұнда! – дейді.

Жеңгесі не дерін білмей, Жаманды шақырып келеді. Қыз оны құрметтеп қарсы алады...

Бұрын да талай бай балалары, хан балалары келеді екен. Бәріне де қыз манағы заттарды береді екен. Бәрі де: “Менің үйімде пышағым жоқ па, болмаса қазынамда гауһар тасым жоқ па, я тіпті, қайрақ таба алмай жүрмін бе?” – деп, ашуланып қайтып кетеді екен.

Тап сол күні қыздың ағалары ақылдасып: “Бұл қалай болды? Осы қыз отыз беске келді. Күйеу тандап, әлі біреуге тиген жоқ. Сірә, оның басқа бір сүйгені бар шығар? Ондай адамы болса, ұстап алсын”, – деп, қарауыл қойыпты. Таң атқан соң Жаман қыздың үйінен шығып кетіп бара жатса, қарауылдар оны ұстап, байдың балаларының қолдарына апарып береді. Бай балалары Жаманды дірдектетіп ханға апарып:

– Мына уәзірді ұстап алдық. Бізді келмей жатып басынды! – дейді. Хан, Жаманды оңаша алып, сұрайды.

– Қыздың үйіне бардың ба?

– Жоқ!

– Мыналар ұстап алдық дейді ғой?

– Олар өтірік айтып, бәле жауып жүр, мені даладан ұстап алды.

Хан:

– Мен сенің ақылыңды сыйлап, астымдағы тағымды да беріп едім. Тақты өзің алмаған соң, ең жақын уәзірім қылып едім. Уалы маған олардан қымбат емес. Шыныңды айт. Қызды алып берем, – десе де Жаман шынын айтпайды.

Хан ашуланып, жендеттерге Жаманды дарға асуға әмір қылады. Жендеттер хан бұйырған соң, Жаманды дарға апарып, мойнына тұзақ салып, дардың жібін тартып, жоғары көтерді. Жаман иманын айтып, қырылдап, енді демі бітуге айналғанда, көпті жарып, ақ боз атты, ақ

киімді, бетіне перде жапқан бір кісі келіп, қылышпен дардың жібін кесіп жібереді де, сұлап жатқан Жаманның көкірегіне қылышын көлденең тастап, жайына кетеді. Жаман біраз қырылдап жатып, есін жиған соң, жендеттер тағы да дарға тартайын деп ыңғайланғанда: “Мені енді ханға апарыңдар”, – деп өтінеді.

Жендеттер ханға Жаманды қайтып алып келген соң, хан:

– Бұл кезге дейін неге өлтірмедіңдер? Менің бұйрығымды екі етесіңдер ме?! – деп ақырады.

Жендеттер болған оқиғаны айтып, ас десе, әлде де дарға асуға әзір екенін білдіреді. Енді хан Жаманға:

– Маған барам деп неге айттың? Әлде манағы айтпаған шыныңды айтайын деп келдің бе? – дейді.

– Иә, тақсыр, шынымды айтайын деп келдім, – дейді Жаман.

– Онда Уалыбайдың қызының үйіне барғаның рас па еді?

– Рас еді.

– Алам деп, уәде беріп пе едің?

– Беріп едім.

– Ендеше, мана неге айтпадың?

– Тақсыр! Мана айтпаған себебім: мен барып, Уалыбайдың қызына сырттан хабарласқанда, ол маған бір төрелке, бір қайрақ, бір пышак, бір гауһар тас беріп жіберді. Ол “Қайрақтай болып езілгенше, төрелкедей болып уатылғанша, пышақтай болып, басы кесілгенше сыр айтпайтын кісі, мына гауһар тастай жарып мені алады” дегені еді. Сол сырды: Пышақтай болып басым кесілгенше айтпаспын!” деп, пышақты жетесінен сындырып, “қайрақтай езілгенше!” деп қайрақты уатып, “төрелкедей уатылғанша!” деп, төрелкені қиратып, “гауһар тастай жарып, сені алам!” деп, гауһар тасты қақ бөліп, уәде беріп едім. Сол себепті мана шынымды айтпап едім. Қыздың өзі мені аяп, ақбоз атқа мініп, бетіне перде жауып келіп, дардың жібін қиып, көкірегіме көлденең қылыш тастап кеткені: “Мен үшін кінәсыз өлме, ерлігіңді көрдім. Қылыш үстінде серт жүрмейді деуші еді, антыңды қайтып ал” дегені еді. Өзі

лұқсат берген соң, шынымды айтып отырмын, – деп Жаман сөзін аяқтады.

Хан Жаманның сөзінің шындығына көзі жетіп, ел жинап, отыз күн ойын, қырық күн тойын қылып, қызды Жаманға алып береді. Жаман тапқырлығымен ханға жағып, екеуі дос болыпты.

Бір күні қырық уәзір кеңесіп отырып: “Бұл Жаман біздің жаман кісі іздегенде ат артына мінгестіріп алып келген жаманымыз еді. Бұл күндерде хан оны өзіне жақсы дос қылды. Қыз әперді, бізді есепке алмайтын болды. Қой, бүйтіп болмас! Біз бұл екеуін араздастырайық. Ханға Жаманның әйелін мақтайық, үйіне қонаққа апарып көрсетелік. Сөйтіп, екеуінің арасына от жағалық” деседі. Уәделері бойынша Жаманның әйелін ханға мақтайды.

– Тақсыр, шынында ол әйел сізге лайық әйел! – деп, ханды азғырады.

Хан Жаманның үйіне барып, өз көзімен әйелді, оның тәрбиесін көрген соң: “Шынында, маған лайық әйел екен” деп ойлап, үйге қайтып келіп, қырық уәзірімен кеңеседі.

– Ойда жоқты ойға салған сендер едіңдер. Енді сол әйелді алуға маған қандай айла тауып бересіңдер? – дейді. Уәзірлер кеңесіп:

– Жақсы, тақсыр! Жаманды шақыр! Біз оны “Барса келмеске” жұмсайық. Сонда ол өлер, ол өлген соң бос әйелді сіз алмай, кім алар дейсіз! – дейді.

Жаманды шақыртуға хан бір жігітті жібереді. Жіберген жігіті барып, үйден сығалап қараса, төрде төсек үстінде Жаман жатыр. Әйелі төрдегі шар айнаға қарап, өз көркіне өзі таңғалып, Жаманға сөйлеп отырады:

– Мен осы тәңірінің ісіне таңмын. Әркімді өзінің қатарына қосса еді. Арасы жер мен көктей адамдарды біріне бірін қосып қойған, тәңірінің күдіреті күшті-ау! деймін. Өзіме қарасам, он төртінде туған ай сияқтымын, саған қарасам, суы біткен көлдей, қара майы біткен шелектейсің.

Жаман басын көтеріп алып:

– Жоқ, олай емес! Атамыз адам бейіштен қуылып, шығып бара жатқанда, тәңірі: “Е, Адам. Бейіш сен үшін жаратылып еді, шайтанның азғыруымен шығып барасың, енді бейіштен қалағаныңды алып кет” деген еді. Сонда Адам: “Тәңірі! Сенің қандай затыңның қадірлі екенін қайдан білейін?” деген соң: “Адамзатқа пайдалы үш затым бар. Біреуі – қыдыр, біреуі – бақыт, біреуі – ақыл, осының бірін ал” деген екен тәңірі. Сонда адам ақылды алыпты. “Ақыл тұрмаған жерде біз де тұра алмаймыз”, – деп, қыдыр да, бақыт та ақылға табынған екен. Сол сияқты, сен қазынаңдағы қызыл алтын едің. Мен ақыл едім. Менің қаралығыма, я қарттығыма қызығып тиген жоқсың, ақылыма тидің, – деп, қарқ-қарқ күледі.

Әйелі Жаманның сөзіне күліп, артына қарағанда, пердесі ашулы екен, есіктен кіріп келе жатқан жігіт оның жүзін көріп, есінен танып, құлап қалыпты. Сол жерде бетіне су бүркіп, жіберіп тұрғызып алып, жұмысын сұрайды. Жігіт келген жұмысын айтып, ханға қайтып келген соң, хан:

– Сен кеткелі көп уақыт болды, сен мұнда жұртты иіріп отырғызып кеттің, – дейді.

Жігіт басынан өткен оқиғасын айтқан соң, әуелде әйелге ғашық хан, онан сайын ынтық болады.

Жігіт кеткен соң Жаман:

– Ханға барайын ба? – деп, әйелімен ақылдасты.

Әйелі:

– Бар, сені “Барса келмеске” жұмсарын көптен-ақ сезгенмін. Риза бол, бірақ жолға жұлқынған жүйрік, жылжыған жарға мінбе, жылқыдағы ең семізді мін. Қырық уәзір сені үш күнділік жерге шығарып салар. Олардың қарасы үзілген соң, сен де қайт. Орман ішіне апарып, атыңды сой да, етін алып кел. Соны қорек қылып, жата береміз, – дейді.

Жаман ханға келген соң, хан сөз бастайды:

– Мен сені бір ұзақ сапарға жұмсаймын. Жұмсағанда, сенің ерлігіңнен үміт етпеймін, ақылыңнан үміт етемін. Барсаң, айтамын, – дейді.

– Жақсы, барайын, – деп, Жаман ризалығын байқатады.

– “Барса келмес” дейтін жерде інжілі қой дейтін қой бар”, – деп айтады. – “Бір түгі алтын, бір түгі күміс. Сойса, терісі бір адамға тон” дейді. Соның терісін үстіме кигім келеді. “Інжілі үйрек деген үйрек бар, қанаты күміс, басқа жері алтын” дейді. Соны тәж қып кигім келеді. “Дәудің інжілі қара арғымағы бар, бір шапқанда жүз шақырым шабады” дейді. Соны мінгім келеді. Міне, осы жұмыстарға барасың, – деп, Жаманды хан кілең өтірікке жұмсайды.

Жаман ханның жылқысынан бір семіз атты таңдап мініп, жолға шығады. Қырық уәзір үш күншілік жерге шығарып салып қайтады. Уәзірлердің артынша Жаман да кейін қайтады. Қаратоғай дейтін орманға апарып, атын сояды. Үйінен көлік әкеліп, етті тасып, тұздап алады. Төсегінің астынан адам бойы жер қазып, күндіз сонда, түнде әйелінің қасында жата береді. Ай өтеді, жыл өтеді. Бір күні Жаманның үйіне, жеңгесіне көңіл хош айтуға, хан келеді. Қонақасы жеп болған соң, хан сөз бастап:

– Адамның, шөптің, құстың жаманын әкел дегенде, уәзірлерімнің алып келген Жаманы еді. Жаман болса да, ақылына риза болып, тағымды да беріп едім. Ақылының арқасында, сені де алып еді. Сол ақылынан үміт етіп, бір жұмысқа жұмсай қойып едім, келер уақыты өтіп кетті... Құдайдың әмірі болды ма, деймін... Сені қор қытып, жалғыз тастамасың, “аға өлсе, жеңге мұра” деген, қолыма алып бағармын, – деп, үгіт айтады.

Әйел отырып:

– Е, құдайдың әмірі болса не шара?! Ол келгенде, сенің қолыңда бір қадірлі тас бар еді. Соның тілімен сен ол тасты жарып едің. Жарылған соң ол тас пайдаға аспады ғой. Сол секілді, әр заттың пайдалы уақыты бар емес пе? Кешегі қыз күнімде болса, бір сәрі. Енді мен сол жарылған тас сияқтымын. Саған қызмет етіп жаға алмаспын. Әуре болма, – дейді.

Хан әйелден жеңіліп, үйіне қайтады. Хан шығып кеткен соң, қатын байын шығарып алып:

— Бар, енді ханның жауабын өзің бер, — деп қоя береді. Хан да барып тағына отырады, Жаман да, сәлем беріп, кіріп келеді. Хан абдырап қалып:

— Уа, қашан келіп қалдың? Ал, енді әңгіменді айта бер! — дейді.

Жаман тұрып:

— Әңгіме ұзақ емес. Уәзірлер шығарып салған соң, бір аш арыстан соңымнан қалмады. Мен: “Барса келмеске” барып жауды мұқатқанша, мына жауды мұқатайын!” деп, қылышымды суырып алып, қуып кеттім. Өз аулама апарып, қамап едім, онан шығып кетті. Осы сіздің ордаға кірді ме деп отырмын, — дейді.

Хан не дерін білмейді. Бір қызарады, бір бозарады. Жерге кіріп кеткендей болады. Ақырында:

— Мен айыптымын. Менен бір қателік өтті. Шайтанның азғырғанына ердім. Оған себеп мына уәзірлер. Бұлар енді я саған, я маған бір катер қылар. Сен енді іргеңді көтер, бөтен елге көш, — дейді.

Жаман риза болып, көшетін болады. Хан бірнеше түйеге жасау, асыл зат арттырып, Жаманды Ақша ханның еліне көшіріп салады.

Жаман Ақша ханның елінде бір қадірлі адам болып тұра береді.

Күндердің күнінде хан, Жаманның сөзі көкейінен кетпей, шалқасынан шаңыраққа қарап, ойланып жатқанда, қырық уәзір кіріп келеді. Хан басын көтеріп алып:

— Жау шапты, ел бүлінді, апат соқты. Осыны ойлап табындар! Болмаса, жазалаймын, — дейді.

Уәзірлер ақылдасып, өздері таба алмайтын болған соң, Жаманды іздеп барып, оған ханның айтқанын айтады,

Жаман қырық уәзірді құрмет етіп болған соң:

— Жақсы, мен жауабын берейін. Хан мені ойлап, қапаланып жатқан шығар. Қай-қайдағы есіне түскен шығар. Сендерге де өкпесі болса керек. Сөйтіп жатқанда, ханның ордасының күлдіреуішінің бір басы шыққан болар. “Жаман болса, осыған бір нәрсе айтар еді” деп, сынайын деп, сендерге айтқан ғой. Барып күлдіреуішінің басын са-

лып берсеңдер, ханның қызметі тамам болады, – деп кеңес береді.
Уәзірлер ханға келіп:

– Тақсыр! Мына бір күлдіреуішінің басы шығып кеткен екен, соны салып берейік, – деп, рұқсат сұрайды.

Хан рұқсат берген соң, күлдіреуішінің басын салып берді. Хан күліп:

– Мұны кім үйретті сендерге? – деп, сұрайды.

Уәзірлер шынын айтады. Хан уәзірлеріне:

– Ол Жаман болса да, қысылғанда айла табатын ақылды, данышпан еді. Әркімнің пайдасына жарайтын еді. Сендер күндеп, ақырында, екеумізді айырдыңдар. Егер де ол сендерге ақыл таппаса, сендер өлетін едіңдер. “Біреуге ор қазба, өзің түсерсің” деген мақал бар, – дейді.

Қырық уәзір ханға жағамыз деп, ханның көңілін аулап, күнде ойынтой жасап жатса да, ханның көңілі сергімеді: Жаманды сағынады. Уәзірінің ешқайсысы Жамандай бола алмайды. Бір күні хан ерігіп, уәзірлерімен аңға шығады. Аң іздеп келе жатып, таудың етегінде қой жайып жүрген бір шалға ұшырап, сәлем беріп:

– Уа, ата, мына таудың басын қырау шалғалы неше жыл болды? – деп сұрайды.

– Бір жиырма жыл болған шығар, – дейді шал.

– Бұл таудың етегін қырау шалғалы неше жыл болды?

– Он бес жыл болды.

– Бұл таудың басынан бұлақ аққалы неше жыл болды?

– Оған да бір он жыл болған шығар.

Хан ойланып тұрып, тағы да:

– Ата, өзіңіз нешеуісіз? – дейді.

– Ой шырағым-ай, жатқанда екеумін, тұрғанда төртеумін.

– Баба, менің қырық, асыранды қазым бар, соны, білдірмей жүнін жұлып, күйдірмей пісіріп, қан шығармай сойып беретін кісі бар ма? – деп сұрайды хан.

Сонда шал:

– Адамына тап болсаң, айтқаныңнан да артық етер, – дейді.

Хан шалдың жауабын қанағат етіп, атының басын бұрып, үйіне қайтады. Хан үйіне келген соң, уәзірлеріне:

– Мен не дедім, шал не деді? Соны айырыңдар, оны айыруға бір ай уақыт берем. Айыра алмасаңдар, қырқың да өлесіндер, – дейді. Уәзірлер сасып, өздері таба алмайтын болған соң, баяғы Жаманға барып, ханның айтқанын айтады. Сонда Жаман:

– Бұл оңай жұмыс емес. Бастарың өлімге байланған екен. Енді болмас, тағы да амал табайын. Сендер, бір ат қалдырып, басқа аттарыңды сойыңдар. Киімдеріңді өртеп, сонымен бір аттың етін пісіріңдер. Мен мына қалған атқа мініп, сендерді ханға жалаңаш айдап барам. Егер де сендер, арланып, қастық етпейтін болсаңдар, мен сендерді хан алдында құтқарып алам, – деді. Уәзірлер бір ауыздан:

– Ойбай, тақсыр, арланбаймыз! Жанымыз қалса болғаны. Ханымыз бізге қатты өкпелеп жүр, – деп, риза болып, сол жерде отыз тоғыз атты сойып, бір атты қалдырып, сойған аттардың біреуінің етін өздерінің киімін жағып пісіріп, жеп алады. Етті жеп болған соң, соймай қалдырған ала шолақ атқа Жаман мінеді. Қолына құрық алып, жалаңаяқ, жалаң бас уәзірлерді ханға айдап жөнеледі.

Жаман келе жатыр дегенді естіп, хан қырық жігіт ертіп, жібек кілем, жібек шатыр алып, түстік жерден алдынан шығып, жаманды жер бастырмай құрметтеп, жібек кілемге түсіріп алады.

Хан уәзірлерді ұмытып кетеді. Отыз күн ойын, қырық күн тойын жасап жата береді.

Бір күні уәзірлердің арасында: “Бұл хан өз қызығы өзінде жата берді. Түнеукүнгі сөзін ұмытып кетті білем” деген күңкіл шығады. Жаман оны естіп, уәзірлерді шақыртып алып, жиған халық алдында:

– Ол шал жұрттан асқан дана еді. Хан оның даналығын сезіп “Қырық уәзірімді жөнге салып, ақыл айтпас па екен?” – деп, сәлем беріп, тілдескен екен. Ханның: “Бұл таудың басын қырау шалғалы неше жыл болды?”, – дегені: “Сенің шашыңа ақ кіргеніне неше жыл болды?”, – дегені еді. Шал: “Шашыма ақ кіргелі жиырма жыл болды” депті.

Ханның: “Бұл таудың етегін қырау шалғалы неше жыл болды?” дегені: “Сақалыңа ақ кіргелі неше жыл болды?” дегені еді. Шал: “Оған да он бес жыл болды”, – депті. Ханның: “Бұл таудың басынан бұлақ аққалы неше жыл болды?” дегені: “Көзіңнен жас аққалы неше жыл болды?” дегені еді. Шал: “Оған да бір он жыл болды” депті. Ханның: “Ата, өзін нешеусің?” дегені: “Үйінде неше жаның бар?” дегені еді. Шалдың “Жатқанда екеуміз, тұрғанда төртеуміз” дегені “Менің бұрынғы әйелім өліп еді, қазіргі әйелімнің байы өлген. Түнде жатқанда екеу болғанмен, күндіз қойда жүргенде мен өлген әйелімді сағынам. Қазіргі әйелім үйде отырып, өзінің өлген ерін ойлайды” дегені еді. “Жатқанда екеу, тұрғанда төртеуміз” дегені – сол еді. Ханның: “Қырық асыранды қазым бар, соны қан шығармай сойып, білдірмей жүнін жұлып, күйдірмей пісіріп беретін кісі бар ма?” дегені: “Менің ақылсыз қырық уәзірім бар, соларды ұрмай-соқпай жөнге салып беретін кісі бар ма?” дегені еді. Шалдың: “Адамына тап болсаң, айтқаныңнан асырар” дегені, оның шешуін маған жолдағаны еді. Сендер мені іздеп барған соң, үстеріндегі киімдеріңді алып отқа жаққаным, білдірмей жұлғаным, күйдірмей пісіргенім, сендерді алдыма жалаңаш, жаяу-жалпы айдап ханға әкелгенім қан шығармай сойғаным еді. Ал енді осымен ханның жұмысы біткен, – деп Жаман сөзін аяқтайды.

Хан:

– Уәзірлерімнің күнәсын кешірдім. Неше рет екеуміздің арамызға от салып, сенің қоныс аударып, көшіп кетуіңе себеп болып еді. Сонысына ызаланып: “Өздері әбден жеңілсін, кінәларын мойнына алсын!” деп едім. Менің тілегім орындалды. Ал, халайық, мен де біраз хан болып, қызық көрдім. Ендігі хандығымды мынау досыма берем. Сіз де, енді тартынбаңыз. Таққа сіз мінетін уақыт жетті. Қалған өмірімде сізге қызмет етіп, сіздің хан болған қызығыңызды көрейін, – деп, Жаманды қолтықтап әкеліп, хан тағына отырғызады.

Елі отыз күн ойын, қырық күн тойын қылып, Жаманды ақ киізге салып, хан көтереді. Жаман Ақша ханның еліндегі үйін көшіріп алады.

“Жамап таққа мінген соң, ешбір соғыссыз, бес хандықтың қонысын біріктіріп, ел арасында достық орнатты”, — дейді.

Өр ханның адамдары өз елінен әлілік таниаса, бұған келін, қосылды беріні. Сол уақыттан бастап әлілігі үшін бес ханның елі Жамапқа “Аяз би” деп ат қойынты. Ол әліл болынты. Тура билік еттігі. Жағдайы нашарларға қамқор болынты.

Хан болдым деп асын-таспау үшін бұрын, қой бағын жүргенге киген бас киімін отыратын бөлмесінің маңдайшасына кигізіп, астына “Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл” деп жаздырып қойынты. Оқта-текте соған қарап ойланғын отырады екен.

МУДРЫЙ АЯЗ

авным-давно это было. Жил на земле хан. Звали его Маден. Имел он сорок визирей. Однажды хан призвал их к себе и сказал:

— Вы отмечены печатью мудрости и осчастливлены высоким положением при моем дворе. Мне угодно дать вам испытание. Найдите самого ничтожного человека из всех живущих на земле, самую никудышную птицу на земле и самую никчемную траву в степи. Даю вам одиннадцать месяцев срока. Если в течение этого времени не исполните моих приказаний — жестокое наказание постигнет вас. Так говорю я, хан Маден!

Коли хан приказал — ничего не поделаешь. И визири, посоветовавшись между собой, отправились искать самого ничтожного человека, самую никудышную птицу, самую никчемную траву.

Долго искали визири. Много испытали они бед и лишений, пока нашли то, за чем послал их хан.

Нашли они самую худшую из трав — шенгель: скот отказывается есть ее колючки; когда идешь мимо, она цепляется за одежду и рвет ее. “Наверное, это и есть самая никчемная трава в степи”, — решили визири и, набрав ее целый выюк, отправились дальше.

Ехали они, ехали, вдруг смотрят — сидит в кустарнике фазан, небольшая невзрачная птица.

“Это и есть, наверное, самая никудышная птица”, — подумали визири.

Они изловили фазана и поехали дальше.

На склоне горы встретили они человека, одетого в лохмотья. Он пас не более десятка овец. Визири стали внимательно разглядывать его:

не это ли самый ничтожный человек из всех людей, живущих на земле? Пока визири рассматривали его, человек сам обратился к ним:

— О, высокочтимые, что вас так удивляет во мне?

Визири рассказали ему о поручении хана.

— Нам осталось найти самого ничтожного человека, и мы смогли бы тогда смело вернуться домой, — сказали они. — Но мы потеряли надежду найти ничтожного человека, и поэтому душа каждого из нас полна страха. Твой жалкий вид поразил нас, и вот мы стоим и глядим на тебя: не ты ли и есть самый ничтожный человек?

Оборванец ответил:

— Ну что же? Меня зовут Жаман*. Должно быть, это я и есть. Ведите меня к хану, и ваше дело будет сделано.

Визири согласились с Жаманом и повезли его во дворец. По дороге Жаман посоветовал визирям выбросить фазана и шенгель-траву, а вместо них взять кара-кога и сороку. Визири потребовали объяснения, но Жаман ответил, что ответит лишь самому хану, и визири сделали, как он советовал.

Когда визири предстали перед ханом, он, посмотрев на Жамана, сказал:

— Человек, которого вы привели, действительно похож на ничтожного. Ничтожнее его уже, наверное, нет никого на свете! Отведите его пока на кухню, пусть повар накормит его похлебкой с хлебом. Завтра я буду с ним говорить.

Увели Жамана на кухню.

— А что касается никчемной травы и никудышной птицы, — продолжал гневно хан, — то вижу я, что вы их отыскать не смогли. Ведь издавна считается никудышной птицей фазан, никчемной травой — шенгель. Незачем было ездить так далеко: кара-кога заполняет все бе-

* Жаман — дурной, плохой, ничтожный.

рега моих озер, а сороки живут в любом из моих лесов. И хотя вы это отлично знали, вы все же притащили их сюда!

Визири ответили:

– Хан! Ты прав. Мы действительно взяли сначала шенгель и фазана, но по дороге Жаман сказал нам, что самая никудышная птица – сорока и самая никчемная трава – кара-кота, и посоветовал нам взять именно их.

Задумался хан.

– Э-э! Что-то есть на уме у Жамана. Приведи-ка его сюда.

Жамана привели к хану. Хан посмотрел на Жамана и спросил:

– Откуда тебе известно, что кара-кота самая никчемная трава, а сорока никудышная птица?

Жаман ответил:

– Великий хан! Я стал ничтожным не в старости, а еще молодым; всю жизнь я работал у чужих людей. Когда я приносил в зимовье шенгель и топил ею очаг, то жар держался в печи до утра, как будто я топил саксаулом. Тогда я понял, что котя шенгель рвет между и скот не ест ее, но все же шенгель полезна человеку. А кара-кота? Когда я бросил ее в огонь, она не горела; когда я пытался раздуть ее, она потушила. Тогда я подумал: “Может быть, скот будет есть ее?” Но скот не ел этой травы, отходя от нее прочь. Вот почему я решил, что кара-кота и есть самая никчемная трава.

– А сорока? Откуда ты взял, что она никудышной фазани? – спросил хан.

– Каждый знает, что фазан приятен на вкус, – сказал Жаман. – Нельзя винить его за то, что у него неверный вид, – таким уж сложилась его природа. А вот сорока хотя и красива перьями, но никудышна внутри. Подобно тому, как лесные ее перья, так и ее сороками слышны: две сороки вместе не летают, две сороки вместе не сидят. Мечтатку от нее никакой пользы нет, в пищу она не годится. Поэтому сорока – самая никудышная птица.

— Хорошо, — сказал хан, — ты все правильно говоришь. Но откуда ты знаешь, что ты и есть самый ничтожный человек?

— О хан! — ответил Жаман. — Мне пятьдесят лет. Ровесники мои давно женились. Их окружают дети, жены им прислуживают, посторонние оказывают уважение. А я скитаюсь по миру, работаю на чужих людей. Кто же тогда ничтожный человек, кто же тогда Жаман, как не я?

Хан покачал головой.

— Ой, рад бы я был, если бы ты действительно оказался жаманом! Ну, ладно. Ты сказал все правильно. Теперь вот послушай. Есть у меня чудесный конь, взгляни на него и скажи, каков он.

— Хорошо! — согласился Жаман.

Когда привели коня, Жаман внимательно его осмотрел и сказал:

— По виду у коня недостатков нет. Позволь, хан, проехать на нем.

Хан согласился. Жаман переехал на коне через реку и, вернувшись, сказал:

— Мой хан! У этого коня нет недостатков, если не считать, что у него в повадке есть что-то коровье.

Хан удивился.

— Ох, злодей! Ты угадал! Мать этого жеребенка пришлось прирезать, и, пока он вырос и смог сам пастись, его кормили коровьим молоком. Как ты догадался?

— Я заметил, что, переходя реку, конь этот задние ноги отряхивал, а голову все время пригибал к воде. Корову хоть сорок раз напои, она не пройдет через реку, чтобы не напиться в сорок первый.

Окружающие хана визири с удивлением посмотрели друг на друга. Хан некоторое время сидел задумавшись. Потом он сказал:

— У меня есть драгоценный камень. Этот камень обладает чудесным свойством, подобно перстню Соломона, посоху Моисея, сумке Давида. Отгадай, каким свойством обладает мой камень?

И хан велел принести из сокровищницы драгоценный камень. Жаман взвесил камень в руке и сказал:

– Твой камень, хан, действительно чудесен! Но кто-то позавидовал тебе и сглазил его: в нем завелись два черноголовых червя. Они уже источили сердцевину камня. Пройдет два года – камень расколется и потеряет свое чудесное свойство.

Приближенные хана не знали, верить Жаману или нет. Тогда хан решил проверить сам и приказал расколоть камень. В нем нашли двух черноголовых червей.

– Откуда ты узнал, что в камне живут черви? – спросил хан.

– По своему чудесному свойству камень должен был бы обладать необыкновенной тяжестью, – ответил Жаман. – Но он оказался легче, чем я того ожидал. Отсюда я заключил, что в нем должна быть пустота.

Тогда хан задал еще вопрос:

– Ты, оказывается, не Жаман, а мудрец! Так вот, скажи, пожалуйста, как древен мой ханский род?

Жаман обошел вокруг ханского трона и, глядя хану прямо в глаза, ответил:

– Мой хан! В мудрости ты не уступаешь никому, но в твоём роду был единственный хан – ты сам. Родители твои были простыми людьми, а не потомками древнего ханского рода.

– Что ты болтаешь! – гневно воскликнул хан. – Я происхожу из рода, семь колен которого были ханами!

Но Жаман продолжал стоять на своем.

– Нет, повелитель, – сказал он. – Только ты один хан. Твои родители были простыми людьми.

Хан приказал позвать свою мать.

– Пусть не окажется она повинной в крови человека и скажет правду: я не могу простить Жаману подобной дерзости и прикажу отрубить ему голову!

Когда пришла мать хана и ей рассказали все, что говорил Жаман, она, глубоко вздохнув, обратилась к хану со следующей речью:

– О мой сын! Я стара. На склоне жизни я не хочу быть причиной

смерти невинного. Я одна хранила тайну. Но зачем мне ее беречь, если тайну эту знает еще Жаман? Отец твой имел до меня девятнадцать жен и одну за другой убил их за то, что они рожали ему дочерей. Двадцатой женой его стала я. Когда я забеременела, то, испугавшись за свою жизнь, обратилась к знахарям. Они мне предсказали, что я рожу дочь. Я долго горевала в ожидании дочери и своей смерти. В эти дни у одного простого человека, жившего недалеко от нашего дворца, жена была тоже беременна. Я снова призвала знахарей, и они открыли мне, что во чреве простой женщины растет сын. Тогда я вызвала простую женщину к себе и поведала ей свое горе. Я подарила ей много золота и просила ее, если у нее родится сын, отдать его мне взамен моей дочери, сохранив тайну до могилы. Женщина согласилась. Когда пришел час мне рожать, хан был на охоте. Мы разрешились с простой женщиной одновременно. Чтоб сохранить тайну, мы не допустили к себе никого постороннего. Левой рукой я отдала свою дочь, а правой рукой приняла к себе тебя, сын мой.

И она горько заплакала.

— Если это так, — сказал хан, обращаясь к Жаману, — то я менее достоин трона, чем ты, мудрый!

И он сошел с трона, уступив Жаману ханское место.

— Нет, хан! — сказал Жаман. — Я простой человек, и у меня нет желания занимать ханский трон. Я удовольствуюсь тем, что буду находиться в твоей тени. Садись же на свой трон, хан Маден!

Хан вернулся на трон и сказал:

— Как же ты узнал, что я сын простого человека?

Тогда Жаман ответил:

— Умен я или глуп, прав ли, виноват, но когда я пришел к тебе, я был твоим гостем. Ты послал меня на кухню и велел накормить похлебкой с хлебом. Ты не назвал ту пищу, которую едят ханы, а назвал ту, которая считается лучшей у народа. В этом проявилась твоя простота, и я догадался, что ты хан не по рождению.

Вся свита хана и визири не переставали удивляться проницательности Жамана.

А хан по-прежнему управлял своими подданными. За ум и находчивость хан полюбил Жамана, назначив его своим визирем. А остальные сорок ханских визирей впали в немилость.

Однажды, выйдя из дворца, Жаман увидел неподалеку большую белую юрту. Возле юрты толпился народ, ожидая очереди, чтобы войти внутрь. Жаман вернулся во дворец и спросил хана, что это за сборище.

Хан сказал:

— Тут живет один человек по имени Вали: по положению простолюдин, по богатству хан. У него есть дочь, зовут ее Менды. С пятнадцати лет выбирает она себе жениха и не может выбрать, потому что хочет, чтобы жених превосходил ее умом. Сейчас ей уже тридцать пять и до сих пор жених не нашелся. Люди, которых ты видал возле юрты, — баи и мырзы, которые хотят победить ее сердце.

Выслушал все это Жаман и подумал: “А ну, пойду-ка я попытаю счастья!”

И вечером, когда народ разошелся по домам, Жаман подошел к белой юрте. К нему вышла стройная молодая девушка. Увидев невзрачного Жамана, она грубо спросила:

— Тебе чего нужно?

— Мое дело не к тебе, — спокойно сказал Жаман. — Мое дело к твоей госпоже. Иди, скажи ей!

Служанка засмеялась и, вернувшись к своей госпоже, сказала:

— Ты хотела, госпожа моя, выбрать себе хорошего мужа, а люди из-за того осмелели без меры: приходит всяк, кому не лень. Вот сейчас пришел такой человек, что на него и смотреть противно, а спрашивает тебя!

Менды улыбнулась.

— Хотя он невзрачен, откуда ты знаешь, кто это? Вот возьми эти вещи и отнеси ему.

Служанка завернула в шелковую скатерть драгоценный камень, оселок* и нож и отнесла Жаману. Жаман осмотрел вещи и сказал:

— Пойди к своей госпоже, возьми у нее те предметы, которых тут не хватает, чтобы сделать все так, как она хочет.

— Ой-бой! — сказала служанка, воротясь к своей госпоже. — Жаман просит то, чего недостает.

— Хорошо! — сказала Менды. — Отнеси ему вот и это! — И она указала служанке на молоток и наковальню.

Жаман положил на наковальню оселок и ударом молотка расколол его пополам. Потом он отбил нож от рукоятки и, наконец, превратил драгоценный камень в два осколка. Сделав все это, он собрал осколки, отдал служанке, приказав отнести их девушке.

Увидав разбитые вещи, Менды вскочила.

— Если это не черт, то это и есть тот, кого я так долго ищу! — воскликнула она. — Зови его сюда!

Обомлевшая служанка не знала, что и думать. Она позвала Жамана, он вошел в юрту, спокойный и медлительный. Говорят, Менды встретила его с почетом.

Раньше к ней приходили сыновья баев, ханов. Всем им посылала Менды те же вещи, что и Жаману. Но они, ничего не поняв, лишь возмущались, говоря: “Разве в моем доме нет ножей! Или в казне нет драгоценных камней? Или, наконец, я не видел простого оселка?” — и уходили недовольные.

В тот же вечер, когда Жаман был у Менды, ее братья держали между собой совет.

— Как же так? — говорили они. — Ей уже тридцать пять лет, она все выбирает себе жениха?! Тут что-то неладно! У нее, наверное, есть тайный дружок. Надо его изловить!

И вот поставили они возле юрты Менды караульных.

* Оселок — точильный камень.

Чуть свет Жаман, покинув теплые объятия девушки, счастливый зашагал домой. Едва он сделал несколько шагов, на него накинулись караульщики, схватили и приволокли к братьям девушки. А те в свою очередь привели его к хану.

— Вот, — сказали они, — поймали, хан, твоего визиря! Ночью, тайно он ходил соблазнять девушку. Не успел Жаман поселиться в твоём дворце, как начал обижать народ.

Хан махнул рукой, и братья ушли.

— Ну, — спросил хан строго, когда они остались с Жаманом наедине, — был ты у девушки?

— Нет.

— Но ведь братья ее говорят, что тебя изловили у нее.

— Они клеветают на меня, хан, — ответил Жаман. — Меня поймали, когда я шел через поле.

— Из уважения к твоей мудрости, — сказал хан, — я даже хотел уступить тебе свой трон. Но ты не принял трона. Тогда я сделал тебя главным визирем. А Вали-бай, отец этой девушки, мне не менее дорог. Скажи правду, и я обещаю тебе сосватать девушку.

Но Жаман продолжал отпираться. Тогда хан рассердился и приказал палачам повесить Жамана. Палачи повели Жамана к виселице, накинули на его шею петлю и подняли его высоко под перекладину.

Жаман читал молитвы. Потом он стал хрипеть. Уже дыхание его остановилось, как вдруг, рассекая толпу, прискакал всадник на белом коне, в белой одежде, с лицом, закрытым покрывалом, и ловким ударом сабли перерубил веревку. Когда Жаман упал на землю, всадник сошел с коня, положил на грудь лежавшего саблю и так же быстро, как появился, умчался неизвестно куда.

Прошло немного времени, и Жаман пришел в себя. Палачи хотели было вешать его снова, но он сказал:

— Теперь ведите меня к хану!

И палачи повели его к хану.

Увидав Жамана, хан вскочил со своего трона и с гневом закричал:
– Почему до сих пор не казнили его?

Палачи, упав на землю, рассказали хану обо всем случившемся.
Хан обернулся к Жаману.

– Что же, ты решился, наконец, сказать правду?

– О повелитель! – сказал Жаман. – Я пришел сказать всю правду.

– В таком случае скажи, правда ли, что ты был у Менды, дочери Вали-бая, в ту ночь?

– Правда.

– Дал ли ты слово, что женишься на ней?

– Да, дал слово.

– Почему же в тот раз ты не сказал мне об этом?

– Мой хан! – молвил Жаман. – В тот раз я не сказал правды по следующей причине. Когда я пришел к дочери Вали-бая и дал ей знать об этом, то она послала мне оселок, нож и драгоценный камень. Это означало: “До тех пор, пока оселок не сточится, до тех пор, пока нож не отделится от рукоятки, храни тайну. Человек, не раскрывший тайны за этот срок, своей верностью завоюет мое сердце, подобно тому, как силой рассекают драгоценный камень...” Так говорила она этими предметами.

Я ответил: “Тайну буду хранить до тех пор, пока голова моя не оторвется от плеч, подобно ножу, клинок которого я отделил от рукоятки. Тайну буду хранить, пока оселок не сточится, и я его разбил вдребезги. Буду хранить тайну и завоюю твое сердце подобно тому, как рассекаю драгоценный камень”. И я сделал это. Как видишь, я дал слово. И поэтому в тот раз я не говорил правды. Но когда меня привели к виселице и стали вешать, девушка, пожалев меня, прискакала на белом коне и, перерубив веревку, положила поперек меня свою саблю. Это означало: “Без вины за меня не погибай. Я убедилась в твоём мужестве и в твоей верности. Поэтому я возвращаю тебе клятву!” Она сама освободила меня от связывающего мои уста слова, и я теперь го-

ворю правду, истинную правду. Убедившись в справедливости Жамана, хан созвал народ и устроил большой пир, длившийся тридцать дней и сорок ночей. Потом он сосватал Жаману красавицу Менды.

Однажды сорок визирей, возненавидевших Жамана с тех пор, как хан приблизил его к себе, держали совет.

— Так это продолжаться не может! — решили визири. — Надо посеять вражду между ханом и Жаманом. Надо привести хана к Жаману в гости, показать ему красавицу Менды. Хан не устоит перед ее красотой, и мы зажжем между ними огонь вражды.

Уговорившись, они стали наперебой хвалить хану красавицу Менды.

Хан поддался уговорам и, побывав в доме Жамана, собственными глазами убедился в необычной красоте Менды.

“В самом деле, — подумал хан, — она достойна меня!” Вернувшись во дворец, он призвал к себе сорок визирей.

— У меня не было никаких мыслей против Жамана, — сказал он, обратясь к визирям. — Вы заронили их во мне. Я увидел красоту Менды и теперь спрашиваю вас, к какой хитрости вы прибегнете, чтобы мне овладеть ею?

Визири ответили:

— Мы уже придумали, господин наш! Позови Жамана. Пошли его в Барса-Кельмес, страну, откуда никто не возвращается. Там он и умрет. После его смерти кто же возьмет его жену, как не ты, хан?

Хан послал за Жаманом жигита. Подошел жигит к юрте Жамана и стал смотреть через щель. Видит: лежит Жаман на кошме, отдыхает. А жена его сидит возле него, смотрится в зеркало, любит себя и говорит Жаману:

— Я удивляюсь делам аллаха. Он объединяет таких людей, разница между которыми, как между небом и землей. Смотрю я на себя и вижу, что подобна четырнадцатидневной луне, достигшей полнолуния. Смотрю на тебя — ты подобен озеру, вода которого высохла.

Жаман поднял голову:

— Не так ты говоришь, Менды! Ты соблазнилась не моим темным цветом кожи или моей старостью, а вышла замуж за мой ум, — закончил он рассмеявшись.

Менды, улыбнувшись словам мужа, обернулась. Жигит, входивший в это время в юрту, пораженный ее красотой, потерял сознание и упал.

Жаман и его жена sprыснули жигита водой и, когда он пришел в себя, стали расспрашивать. Жигит сказал, что хан послал его за Жаманом, и ушел.

Когда жигит вернулся во дворец, хан недовольно сказал:

— Ты ушел давно! А мы тут сидим и ждем тебя.

Жигит рассказал хану, как все было, и хан от его речей еще больше загорелся желанием.

Когда жигит ушел, Жаман спросил жену:

— Пойти к хану или нет?

— Иди, — сказала Менды. — Я давно думаю, что он хочет послать тебя в Барса-Кельмес. Коли пошлет — согласись. Но не бери в дорогу быстроногого скакуна, не бери и плавного иноходца. А возьми самую сытую отъевшуюся лошадь из табуна. Сорок визирей будет тебя провожать на трехдневное расстояние. Но лишь только они скроются из виду, ты вернись обратно, зайди в лес, зарежь своего откормленного коня и принеси его мясо домой. Вот мы и будем питаться им.

Когда Жаман пришел к хану, хан сказал:

— Я хочу тебя послать в дальний трудный путь. Моя надежда не на твое мужество, а на твой ум. Поедешь?

— Поеду, — сказал Жаман. — Посылай, куда хочешь!

— Есть такая страна, — сказал хан, — называется она Барса-Кельмес. Там пасется овца, один волос которой золотой, а другой серебряный. Если ее зарезать, то из шкур выйдет шуба. Хочу я носить такую шубу. Над той страной летает утка, крылья которой из серебра, а перья из золота. Из них я хочу сделать себе венец. Там живет великан — у него

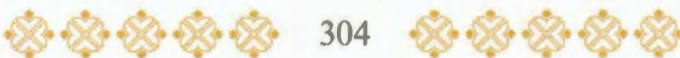
есть черный аргамак. За один шаг он сто верст перешагивает. Я хочу сесть на этого коня. Вот иди — достань мне шкуры овцы, перья утки и аргамака!

Жаман, выбрав из табунов самого откормленного коня, пустился в путь. Сорок визирей провожали его на трехдневное расстояние. А проводив, вернулись назад. Едва скрылись визири, Жаман повернул своего коня, заехал в густой черный лес Каратогай. Там он зарезал своего коня, сходил домой за вьючной лошастью, привез в свою юрту мясо и посолил его. Под кроватью вырыл Жаман глубокую яму. Днем сидел в ней, а ночью вылезал наверх и, питаясь мясом коня, жил со своей женой беззаботно.

Прошел год. Однажды, будто бы для того, чтобы высказать соболезнование, хан приехал к красавице Менды. После угощения хан сказал:

— Когда я послал своих визирей за самой никчемной травой, за самой никудышной птицей, за самым ничтожным человеком, то твой муж оказался этим Жаманом. Но хотя он был Жаманом, я, покоренный него умом, даже уступил ему было ханский трон. Благодаря своему уму он женился на тебе. Но теперь, видно, зря я понадеялся на него, послав его по одному важному государственному делу. Срок возвращения его прошел. Быть может, такова воля аллаха... Но я не хочу оставить тебя одинокой. Недаром говорят: “Когда умрет старший брат, жена его останется в наследство младшему”. Жаман мне был как брат — вот и решил я взять тебя к себе, заботиться о тебе.

— Э-э! — сказала Менды. — Если такова воля аллаха, то ничего не поделаешь! Когда он впервые приехал к вам, мой хан, у вас в руке был драгоценный камень. Этот камень вы, по совету Жамана, разбили. После этого камень стал никчемным. У каждой вещи, хан, есть свое время, в которое она дороже, чем в любой другой час. Тогда я была девушкой, а теперь я подобна рассеченному камню: все равно, служа тебе, я не угожу! Поэтому лучше не трать, хан, времени попусту!

Говорят, что хан, смущенный ответом красавицы Менды, вернулся домой ни с чем.

Хан ушел, Менды кликнула Жамана из ямы.

— Теперь иди к хану и сам отвечай! — сказала она.

Едва хан вернулся во дворец и уселся на троне, как раскрылись двери и, склонясь в приветствии перед своим господином, вошел Жаман.

Хан совсем растерялся.

— Ух! — сказал он. — Когда ты вернулся? Ну, рассказывай!

Жаман ответил:

— Рассказ мой короток. После того как визири проводили меня, один голодный лев стал преследовать меня. Тогда я решил: “Чем идти в Барса-Кельмес, лучше расправиться с этим врагом!” И, вынув из ножен саблю, я сам пошел на льва. Он сначала забрел в мой аул, забрался в мою юрту, а потом выскочил оттуда, если глаза мои не ошибаются, забежал в твой дворец, хан!

Хан не знал, что сказать — то краснел, то бледнел. Наконец он собрался с духом:

— Я виноват перед тобой, Жаман! Я ошибся. Я поддался соблазну шайтана, причиной чего были мои визири. Теперь они сделают зло либо тебе, либо мне. Лучше всего ты уезжай куда-нибудь!

Жаман согласился, и хан, навьючив сорок верблюдов драгоценностями, отправил его в страну соседнего хана Акшахана.

Жаман стал жить в стране Акшахана и прослыл там одним из самых уважаемых людей.

Тщетно пытался хан забыть Жамана. Дни шли за днями, но мысль об утерянном друге не давала ему покоя. Однажды, когда хан отдыхал на кошме, устремив взор на шанрак, к нему вошли сорок визирей.

Хан поднял голову и сказал:

— Враг нагрянул, страна в волнении, гибель близка! Что это значит? Отгадайте. Иначе я вас казню!

Визирь посоветовались между собой и поехали к Жаману, чтобы тот разгадал слова хана. Жаман, приветливо встретив сорок визирей, выслушал их и сказал:

— Тут ничего мудреного нет. Сейчас я вам все объясню. Вот лежал он у себя в юрте и вспоминал происшедшее. Пока хан лежал, глядя на шанрак, одна из перекладин — кульдиреуш* выпала. Хан решил вас испытать и сказал эти слова, потому что, когда враг разрушает юрту, то начинается это дело с кульдиреуша. Вернитесь назад, вставьте выпавшую перекладину на место, и хан будет доволен.

Визирь вернулись к хану и говорят:

— Повелитель! Кульдиреуш выпал. Разреши его вставить.

Хан рассмеялся.

— Кто это вас научил?

Визирь сказали правду.

Тогда хан стал наставлять визирей:

— Хоть он и был Жаманом, зато в трудные минуты, благодаря своей мудрости, помогал нам выйти из беды. Он всегда шел навстречу каждому, готовый помочь советом и делом. Вы же из зависти сделали так, что я расстался с ним. Если бы он теперь не выручил вас советом, все бы вы были казнены. Недаром говорят: “Не рой яму другому — сам в нее попадешь”.

Сорок визирей хотели угодить хану, всячески пытаясь развеселить его. Они каждый день устраивали игры и пиры, но ничего не могло развеселить хана. В своей тоске по Жаману он был безутешен.

Однажды в сопровождении сорока визирей хан поехал на охоту. В погоне за зверем на склонах гор они встретили старика, пасшего овец.

Сказав обычное приветствие, хан спросил старика:

— Отец! Сколько лет прошло с тех пор, как вершина этой горы покрылась инеем?

* Кульдиреуш — перекрестные реечки в потолочном круге юрты.

— Наверное, лет двадцать, — ответил старик.

— А сколько времени прошло с тех пор, как подножие этой горы покрыл иней? — спросил хан.

— Лет пятнадцать, — ответил старик.

— А сколько лет прошло с тех пор, как с вершины этой горы течет ручей? — снова спросил хан.

— А этому уже, наверное, лет десять, — ответил старик.

Хан задумался на мгновение, а потом спросил еще:

— Отец! Ты из скольких состоишь?

— Ой, светик мой! — ответил старик. — Когда ложусь, нас двое, когда встаю — четверо.

— Аксакал*! — сказал тогда хан. — У меня есть сорок пестрых гусей. Мне нужно, чтобы их перья были выдернуты незаметно, чтобы мясо их было сварено без огня, чтоб их зарезать без крови. Найдется ли такой человек, который мог бы сделать это?

— Найдется! — сказал старик. — Если найдешь такого человека, так он больше сделает.

Хан удовлетворился словами старика, повернул коня и поехал домой. По дороге он сказал визирям:

— Вы слышали, что говорил я и что ответил мне старик? Так вот, отгадайте, что это все значит? Даю вам одиннадцать месяцев срока. Если не отгадаете, то ни одного не оставляю в живых!

Визири растерялись и, убедившись в том, что им самим ничего не придумать, опять поехали к Жаману за советом.

— Это дело будет нелегким. Все вы, сорок визирей, осуждены на смерть. Ничего не поделаешь, надо отгадывать! Но я вам помогу. Кажется, я нашел выход. Вы должны оставить одного коня живым, а остальных зарезать. Свою одежду вы должны сжечь, и на костре, который из нее получится, сварить мясо одного коня. После этого я сяду на

* Аксакал — уважаемый старый человек, белобородый.

оставшегося живым единственного коня и погоню вас нагими к хану. Если вы не сочтете это недостойным для себя и потом не будете мне мстить, то я заступлюсь за вас перед ханом.

Визири в один голос ответили:

– Ой-ой, господин Жаман! Не будем сердиться! Лишь бы остаться нам живыми. Хан очень сердит на нас!

Дошла до хана весть о том, что едет к нему Жаман. С сорока жигитами выехал хан навстречу Жаману. На полдневное расстояние приказал хан расстелить по степи шелковые ковры, чтобы ноги дорогого Жамана не касались земли. У самой своей юрты приказал хан поставить Жаману белый шатер.

По приезду друга хан забыл про визирей и устроил пир, длившийся тридцать дней и сорок ночей.

Визири начали роптать.

– Наш хан думает только о себе. Он занят только своими забавами и пустяками-загадками!

Услыхав это, Жаман вызвал их во дворец и перед ханом, перед народом сказал им:

– Тот старик, которого встретил на охоте хан, был мудрецом. Хан угадал в нем ум и поэтому обратился к нему в надежде, что он мудрым советом поможет исправить его визирей. Когда хан спросил: “Сколько лет прошло с тех пор, как вершина этой горы покрылась инеем?” – это означало: “Сколько лет прошло с тех пор, как седина появилась на твоих волосах?” Когда хан спросил: “А сколько времени прошло с тех пор, как подножие этой горы покрыл иней?” – это означало: “Сколько лет прошло с тех пор, как борода твоя стала седой?” Когда же хан спросил: “А сколько лет прошло с тех пор, как с вершины этой горы течет ручей?” – это означало: “Сколько лет прошло с тех пор, как текут из твоих глаз старческие слезы?” А то, что хан спросил: “Ты из скольких состоишь?” – означало: “Сколько в твоей семье душ?” А старик ответил: “Когда ложусь, нас двое, когда встаю – четверо”. Это означало: “У

меня умерла жена, и я женился на женщине, у которой умер муж. Когда мы ложимся спать — нас двое, а днем, когда я нахожусь на пастбище, я думаю о своей покойной жене, а моя жена вспоминает дома о своем покойном муже”.

Сорок пестрых гусей, которых нужно ощипать незаметно, зарезать без крови и сварить без огня, — это вы, сорок безмозглых визирей, которых нужно, не убивая, исправить. А старик сказал: “Если найдешь достойного человека, так он больше сделает!” Этим самым он направил хана ко мне.

Когда вы в поисках ответа на ханскую загадку явились ко мне, я снял с вас одежды и велел сжечь их. Это означало, что я выщипал у гусей незаметно их перья. Я велел вам зарезать ваших лошадей, значит, я сварил вашу силу без огня. А то, что я вас босыми и нагими, словно стадо баранов, пешком пригнал ко дворцу хана, это равносильно тому, что я вас зарезал без крови. Думаю, что на этом заботы хана о вас кончаются, — закончил Жаман.

Тогда хан обратился к Жаману:

— Раз ты благополучно вернулся ко мне, я прощаю визирей. Не однажды разжигали они между нами огонь раздора. Они были причиной твоего изгнания. Я хотел, чтобы они были побеждены и признали свою вину. Мое желание исполнилось. Мой народ! — сказал хан, обернувшись к стоявшей перед дворцом толпе. — Вот уже сколько времени, как я ханствую над тобой. Теперь я передаю ханство моему другу Жаману! О, Жаман! Не отказывайся теперь от трона!

Хан Маден взял под руку Жамана и посадил его на трон. Устроил большой пир, продолжавшийся тридцать дней и сорок ночей. Народ посадил Жамана на белую кошму и, подняв, как это велит древний обычай, высоко, провозгласил его ханом. Так Жаман, самый ничтожный человек из всех живущих на свете, стал ханом.

Жаман послал жигитов за женой, красавицей Менды, находившейся в стране Акшахана.

Вскоре хан Жаман без войны, благодаря своему уму, завладел пятью ханствами. Люди из других ханств, покидая свою страну в поисках справедливости, приходили сюда и лишь здесь, у хана Жамана, находили ее.

Говорят, что с тех пор за справедливость и мудрость народы пяти ханств назвали Жамана Аяз-би, и это прозвище сохранилось за ним до самой смерти.

Аяз-би был справедлив. Он всегда бескорыстно решал дела. Помогал бедным.

Свои старые пожитки – рваный малахай и худую шубу – повесил он под деревом своего дома.

И когда, возгордившись своим ханским положением, отклонялся от истины, хан Аяз, взглянув на висящие одежды самого ничтожного человека из всех живущих на свете, он говорил себе:

– Эй, Аяз! Не гордись тем, что ты богат, не гордись тем, что ты хан! Аяз, узнай силу свою! Муравей, узнай свою дорогу!

АЛДАР КӨСЕ МЕН ҚУ ЖАУЫРЫН

Алдар көсе бір күні келе жатып, қу жауырын тауып алады. Оны қойнына тығып ап, бір байдың үйіне келіп түседі. Ет асып отырған әйеліне қарап:

– Менің бір шикі етім бар еді, соны қазандарыңызға салып пісіріп алуға бола ма? – деп, сұрайды.

Әйел:

– Мақұл, пісіріп ала ғой! – дейді.

Алдар көсе тұрып:

– Сүйектерің етімді жеп қоймаса? – деп, сәл күмілжиді.

Әйел:

– Ойбай-ау, етті ет жейді деген не сұмдық? Егер де етінді жеп қойса, осы үйдің малы жетеді, біздер бір тоқты төлейік, – дейді.

– Олай болса, жарайды, – дейді де, Алдар көсе женін көлегейлеп тұрып, қазанға қу жауырынды салып жібереді.

Біраздан соң барып: “Піскен шығар”, – деп Алдар көсе қазаннан құр қу жауырынды суырып алады. Содан соң әйелге қарап: – міне, жаңа айтып едім ғой: “Жеп қояды!” – деп. Міне, қараңдар, жеп қойыпты! Ал енді беріндер тоқтымды! – дейді.

Байдың әйелі айтқан сөзінен тана алмай, шарасыздан Алдар көсеге бір тоқтыны беріп жібереді.

Алдар көсе: Байдың әйелін алдағаным жетер! – деп, тоқтысын жетелеп, тағы бір байдың аулына келеді. Байға жолығып:

– Байеке, ассалаумағалейкүм! Қалай, аман-есенсіз бе? Бала-шағаңыз аман ба? – деп сұрайды.

– Құдайға шүкір! – дейді бай, жуан қарнын тыр-тыр қасып тұрып. – Е, Алдар көсе, жол болсын! Бұл тоқтың не?

– Е, әлей болсын, бай! Тоқтының несін сұрайсыз? Кедей болған соң, көрген күнің осы да! Пәленше бай осы тоқтымды былтыр алып еді, содан бүгін алып келе жатырмын. Айтпақшы, тоқтымды қойыңызға қосуға бола ма? – дейді байға қарап.

– Мақұл, қоса ғой, – дейді бай.

– Қойларыңыз тоқтымды жеп қоймаса? – дейді Алдар көсе күмілжіп.

– Ой, Алдар көсе, қойды қой жейді деген не сұмдық? Сандырақ-тамай, жібер әрі тоқтыңды қойға қосып! Жесе, сол тоқтыңды жеген қойдың бәрін мен саған берейін! – дейді бай кейіп.

– Ә, олай болса, мақұл, бай! – деп, Алдар көсе тоқтысын қойға қосып, өзі байдың үйіне келіп қонып жатады.

Алдар көсе түнде бір ұйықтап тұрып, байға білдірместен қорадағы көп қойға барып, өзінің тоқтысын ұстап сойып, қанын әр семіз бойдақ қойлардың аузына жағады; сөйтіп, сойған тоқтысының етін итке тастап, үйге қайтып кіріп, жатып қалады. Таң атып, шыққан соң тұрып, тамақ ішіп болып, Алдар көсе байды ертіп қойға барса, көсенің тоқтысы жоқ. Бай олай-былай қараса, бірталай қойдың аузы қан-қан екен.

– Е, байеке, мен сорлының айтқаны әр уақытта да келетін! Кеше-ақ айтып едім ғой: “Қойларың тоқтымды жейді!” – деп, осыны біліп, айтып едім, – дейді.

– Ой, құдай-ай, бұл не сұмдық? – деп, бай таңырқап, аузы қан болған он қойын ұстап, қосақтап, Алдар көсенің алдына салып береді.

Алдар көсе көңілі тасып, кетіп бара жатып:

“Ой, қу жауырыным – бір тоқты,

Бір тоқтым – он бойдақ... – деп өлең айтып, аулына қайтып мұратына жеткен дейді.

ЛОВКИЙ ОБМАНЩИК

днажды Алдар-Косе* нашел в степи обглоданную баранью лопатку. Поднял он ее и зашел в юрту к жадной старухе. Старуха варила мясо.

Сказал Алдар-Косе:

— Положи и мою лопатку в котел со своим мясом.

— Давай, — согласилась старуха.

— Только смотри, бабушка, чтобы твой котел не съел ее.

Удивилась старуха его словам:

— Разве котел может съесть кость или мясо? Не бойся, клади, пусть варится.

Мясо в котле сварилось, а лопатка оказалась без мяса. На ней и прежде его не было.

Подивилась старуха такому чуду. Делать нечего, отдала взамен лопатку с мясом.

Взял Алдар-Косе ее и говорит:

— Я повешу свое мясо здесь, а завтра возьму.

Повесь, где хочешь, — ответила старуха. — Не пропадет.

Повесил Алдар-Косе лопатку с мясом на стене над ягнятами** и сказал:

— Бабушка, как бы твои ягнята не съели мясо.

Старуха даже рассердилась:

* Имя Алдар-Косе состоит из двух слов: алдар — обманщик, косе — человек без бороды. Алдар-Косе — значит безбородый обманщик.

** В случае непогоды маленьких ягнят берут в юрту.

– Что ты глупости говоришь! Ягнята мясо не едят!

Наступила ночь. Когда все заснули, Алдар-Косе встал, объел дочиста мясо с лопатки, а жиром намазал ягненку рот. Потом лег спать.

Утром Алдар-Косе сказал:

– Бабушка! А ведь твой ягненок съел мое мясо!

Видит старуха – у ягненка жирные губы. Не стала спорить, отдала ягненка за съеденное мясо.

Пошел Алдар-Косе в гости к баю. Взял с собой ягненка.

Спрашивает хозяина:

– Можно пустить моего ягненка в твоё стадо?

– Можно, – согласился бай.

– Боюсь только, как бы бараны его не съели.

– Не слыхал я, чтобы бараны ели друг друга, – сказал бай. – Не бойся, не съедят.

Пустил Алдар-Косе ягненка в стадо, а сам остался ночевать у бая.

Наступила ночь. Пастух заснул. Алдар-Косе пришел в стадо, поймал своего ягненка, зарезал, тушу его спрятал, а кровью вымазал рот самым жирным баранам. И опять спать лег.

Утром пошел Алдар-Косе в стадо за своим ягненком. Не нашел его и говорит баю:

– Должно быть, съели моего ягненка твои бараны.

Пошел бай в стадо. Заметил кровь на губах некоторых баранов и подумал: должно быть, на самом деле сожрали.

Сказал он Алдару-Косе:

– Бери себе тех баранов, на губах которых есть кровь.

Отобрал Алдар-Косе восемь баранов и отправился в путь.

По дороге встретил он человека, везущего умершую девушку.

Предложил ему Алдар-Косе:

– Отдай мне мертвую девушку, а я тебе дам восемь баранов!

Человек согласился. Взял он восемь баранов и отдал Алдар-Косе тело мертвой девушки да еще лошадь в придачу подарил.

Алдар-Косе продолжал свой путь.

Вот подъехал он к своему аулу. Одна девушка увидела его и сказала подругам:

— Алдар-Косе везет свою невесту.

Выбежали девушки посмотреть.

Тогда Алдар-Косе вынул шило и ударил лошадь в бок. Испугалась она и сбросила с себя Алдар-Косе и мертвое тело.

Поднялся Алдар-Косе, пошел к аксакалам в аул и сказал:

— Вот, отцы, что наделали ваши дочери. Испугали лошадь, сбросила она мою жену и ушибла насмерть.

Обсудили аксакалы его слова и решили:

— Наша вина, и должны мы тебя вознаградить. Выбирай себе любую из тех девиц в жены.

Алдар-Косе того и ждал.

Выбрал он самую красивую девушку и женился на ней.

ЖИРЕНШЕ МЕН АЛДАР

з-Жәнібек ханның тұстасы, Алдар көсе Жәнібектің қарауында болыпты. Алдар айлалы, сөзге ұста адам екен.

Бір кездері хан мен бидің қате істеген билігін тауып, Алдар ел алдында Жәнібектің қадірін төге бастапты. Жәнібек Алдар көсені елден жоймақ болып, билеріне ақыл салады. Сондағы билерінің тапқан амалы: “Ауыр сұрақ, қоялық! Сұрақты тапсаң, ат басындай алтын береміз!” — делік. Таппаса, елден қуалық”, — деп, уәделесіпті.

Көсенің қасында екі шал серігі бар екен. Бірінің сақалы ақ, шашы қара, екіншісінің сақалы қара, шашы ақ, Алдардың өзі көсе екен. Жәнібек:

— Ал, енді оған қандай сұрақ қоярсыздар? — дейді.

Билері:

— Бірінші, көсе не үшін көсе болды — мұны тапсын. Екінші, көсенің бір серігінің сақалы ақ, шашы қара, ол не үшін бұлай болды — соны тапсын. Үшінші, бір серігінің сақалы қара, шашы ақ, ол не үшін бұлай болды — мұны тапсын, — десіпті.

Бұл сұрақтарды шығарған Жиренше шешен екен.

Жәнібек Жиреншеге:

— Осы үш адам ертең менің алдымда жауап берсін, соны жеткіз! — деп, бұйрық қылады.

Жиренше әлгі екі шалды тауып, оларға көсені қосып, үшеуін ханның ордасына әкеледі. Оларға жақындағанда Жиренше:

— Ханның ордасы анау. Ханға барып, жауап бересіңдер, — деп, өзі жүріп кетеді.

Көсе шалдардан:

– Хан бізді неге шақырды, білдіңіздер ме? – деп, сұрайды.

Шалдар, білмедік деп, жауап береді.

Сонда көсе:

– Білмесеніздер, мен үйретейін: хан бізден ауыр сұрақ сұрайды. Тапсақ, бір дорба алтын береді. Таппасақ, дарға асады; болмаса, елден айдайды – дейді.

Шалдар көседен:

– Жәнібектің сұрайтын сұрағының жауабын бізге үйрет, алтынды сен ал, – деп жалынады.

Көсе мақұл көреді.

Көсе ханның сұрайтын сұрақтарын серіктеріне айтады да, бірінші шалға үйретеді: “Менің сақалымның ағарғаны – қайғым көп: сақалым қайғының қарсы алдында тұрады. Шашым бөркіммен қапталғандықтан, еш нәрсені байқамай, қара күйінде қала береді”, – дерсің. Жәнібек: “Не қайғы көрдің?” – десе, былай де: “Әйел шайпы, ұл тентек – екеуледі, ей, ханым! Өтпес пышак, жүрмес ат – төртеуледі, ей, ханым! Ер қартайды, мал тайды – алтауы, ей, ханым! – дерсің”, – депті.

Көсе екінші шалға үйретеді: “Менің шашым анамнан туғанда бірге шыға туған емес пе? Бұл сақалым жиырма жасқа келген соң шықты емес пе? Жасы үлкен шаш бұрын ағармай қайтеді. Егер сақалым жиырма жастан бастап, шыққаны қате болса, елімнен сұра”, – дерсің, – депті.

Сөйтіп, бұл үш жауапкер Жиреншенің шақыруы бойынша ханға келеді.

Жәнібек:

– Үшеуіңнен сұрақ сұраймын; сұрақты дұрыс тапсаңдар, үш дорба алтын беремін, таппасаңдар, елден шығасыңдар! – дейді де, Алдарға:

– Көсе, сенің не сақалың, не мұртың жоқ, бұған не себеп? – дейді.

Көсе: – Бөксем әкеме, кеудем шешеме ұқсаған, – депті.

Жәнібек: – Сенің шашың қара болса да, сақалың ақ, сенің сақа-

лың қара, шашың бұрын ағарған, – бұған қандай себеп болды? – дейді.

Бұлар көсенің үйреткен сөзін айтады.

Жәнібек үшеуіне үш дорба алтын тастайды. Көсе барлық алтынды ханның көзінше өз дорбасына салып алып, көтеріп кете береді.

Бір кезде ордаға Жиренше келіп:

– Жауапкерлер келді ме? – деп, сұрайды.

Жәнібек:

– Келіп, жауап беріп, құтылып кетті. Шалдарға тиісті алтынды көсе менің көз алдымда өз дорбасына салып, алып кетті, осыдан ақылды көсенің үйреткені білінді, – дейді.

Қу көсе шалдарға обал қылған екен! Ең болмаса, сол алтынның жартысын сөзбен жеңіп алайын, – деп, Жиренше көсенің соңына түседі. Үйлеріне жеткізбей, қуып жетіп, көседен сұрақ сұрайды:

– Жер ортасы қайсы? Ел ортасы қайсы? Әділет бұйрығы қайсы? – дейді.

Көсе:

– Жап-жақын еді ғой, – деп, мойнын соза беріп қарап – Байеке, атыңызға мініп тұрып айтайын, бойым жетпей тұр, – дейді.

Жиренше түсіп, атын береді. Көсе атқа мініп, аулағырақ бір төбеге шығып тұрып:

– Жер ортасы да осы екен, ел ортасы да осы екен. Бізді айдағанда сен атты, біз жаяу едік. Енді мен атты, сен жаяусың. Әділет бұйрығы дегенің осы екен, – деп, атын бір ұрып жүре беріпті.

КАК АЛДАР-КОСЕ ПЕРЕМУДРИЛ ЖИРЕНШЕ

то лет было Алдару-Косе, когда мудрец Жиренше опять с ним встретился. Случилось это так.

Сидел Жиренше в раздумье на холмике за аулом. Поднял он глаза и видит: бредет по степной дороге древний старик, тяжело опирается на посох. Подошел ближе, поздоровался, сел рядом. Тут Жиренше и узнал в путнике Алдара-Косе: ведь и в глубокой старости не было у хитроумного Алдекена ни волосинки на подбородке. Обрадовался Жиренше такой встрече и повел разговор:

— Алдар-Косе, ты прожил на свете сто лет, исходил всю землю, побывал во всех странах. Не найдется места, где бы ты не оставил следа. Так расскажи мне, прошу тебя, что посчастливилось тебе увидеть за долгую жизнь. Буду благодарен за рассказ.

Ничего не ответил Алдар-Косе. Сидел и молчал. Жиренше подумал, что старик его не расслышал, и громче повторил просьбу. Тогда Алдар-Косе посмотрел на него с лукавой улыбкой и заговорил, да так складно, точно читал по книге:

— Премудрый Жиренше, справедливы твои слова, везде я побывал, куда вело меня желание, и что я ни затевал, все мне удавалось. Но тебе хочется знать, что я видел за свою долгую жизнь. Отвечу. Видел я десять козлят, да двадцать волков, да тридцать медведей, да сорок львов, затем пятьдесят тучных баранов, за ними шестьдесят спутанных и семьдесят стреноженных лошадей, потом восемьдесят тухлых яиц и, наконец, девяносто черных курганов, меж которыми протекал мутный ручей. Вот что я видел. А сверх того ничего не видел.

С этими словами поднялся Алдар-Косе с земли и зашагал дальше, опираясь на посох.

Долго глядел ему вслед Жиренше, повторял вслух и про себя сказанное старцем, однако ничего не мог понять в странных речах Алдара-Косе. То ли выжил совсем из ума столетний дед и несет бессмыслицу, то ли так умен, что и самому мудрому не под силу понять его мысли.

Раздосадованный пришел Жиренше домой, молча сел у очага и уронил на грудь голову.

— Чем ты так расстроен, душа моя? — спросила у него жена, красавица Карашаш. Стыдно было Жиренше признаться, но все же он не удержался и рассказал жене о встрече и разговоре с Алдаром-Косе.

— С тех пор, как помню себя, никто еще не одолел меня в словесных состязаниях. А вот Алдар-Косе своими словами сбил меня с ног. Потому-то я и печалюсь, милая Карашаш.

Тогда красавица улыбнулась и сказала:

— Успокойся, дорогой, я, кажется, разгадала головоломку старого Алдара. Вот как, по-моему, следует ее истолковать.

В первые десять лет дитя резвится и прыгает, словно беззаботный козленочек. Двадцатилетний жигит — что голодный волк: набрасывается на все неизведанное, как на добычу. В тридцать лет человек, если не обделила его природа, обретает силу и упорство медведя. В сорок лет он доблестью и отвагой спорит со львом. К пятидесяти годам тот, кто еще недавно был похож на льва, теряет подвижность и жиреет, как откормленный баран. В шестьдесят — он подобен спутанному коню, а в семьдесят — ковыляет, точно стреноженный. На восьмом десятке человек становится бесплоден и бесполезен, как тухлое яйцо: не годится оно в пищу, и не будет уже от него птенца. Девяностолетний же старец — что черный курган за аулом, а мутный ручей — это слезы, что льются беспрестанно из его потухших глаз. Как видишь, мой супруг, Алдар-Косе поведал тебе в затейливых словах всю свою жизнь.

— Да, — сказал пораженный Жиренше, — это так. Но почему же старик никак не обмолвился о своем столетии?

— Потому, что в сто лет наступает пора и для самого долговечного уйти из жизни, как ушел от тебя в неведомый путь Алдар-Косе, — отвечала Карашаш.

— Благодарю тебя, моя жена! — радостно воскликнул Жиренше. — Велик разум Алдара-Косе. Велик и твой разум, Карашаш. С вашей помощью и у меня сегодня прибыло ума и убавилось гордыни.

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

АЛДАРДЫҢ ШЫҚ БЕРМЕС ШЫҒАЙБАЙҒА ҚОНАҚ БОЛУЫ

ол баяғы ерте заманда, ешкі құйрығы келте заманда, шық бермес Шығайбай дейтін бай болыпты; төрт түлігі сай, көңілі жай болыпты. Сол шық бермес Шығайбай үйіне ешкімді қондырмайды екен. Қондырса, дәм бермейді екен.

Заманының деген сараңы, өзі тойса да, көзі тоймайтын бай екен. Үйіне кісі келсе, оның жауабы:

– Шық, әй! – екен.

– Осыдан жұрт оны, Шығай деп атап кеткен екен. Шық бермес Шығайбайдың атын “шық, әйін” естімеген ел болмапты.

“Тастүлек болса да, дәмін татам!” – деген талайлардың тауы шағылған екен.

Бірақ “Алдар қу, Алдардың алдамайтыны, жалмамайтыны, арбамайтыны жоқ!” деген атақ та ел-елге жайылады, ел аузындағы мәтелге айналады. “Әй, Алдарың қанша қу болса да, шық бермес Шығайбайды алдай алмас!” – дейді екен жұрт. Осы сөз Алдарға жетеді. Шық бермес Шығайбайдың атын Алдар да естиді екен.

“Шық бермес Шығайбайды мырза байға айналдырмасам, Алдар деген атым құрысын!” – деп, шық бермес Шығайбайдың атын жою үшін Алдар сапарға аттанады. Күні-түні жүріп, шық бермес Шығайбайдың елін іздейді. Ақырында, елден іргесін аулақ салып, айдалада жалғыз үй отырған Шығайбайдың үйіне келеді.

“Шық бермес Шығайбай, атың жаман, жұрт айтатын салтың жаман! Не істеп отыр екен қу!” – деп, аттан абайлап түсіп, Алдар байдың жабығынан сығалайды. Сығаласа, Шығайбай қазы айналдырып, бәйбішесі қамыр илеп, тоқалы бас үйтіп, қызы тырнаның жүнін жұлып

отыр екен. “Осыдан дәм татпасам, Алдар атым құрысын!” – деп, көсе жылмаң етіп үйге кіріп келеді.

– Кеш жарық!

Бұлар да жылдам екен, Алдар “кеш” дегенді айтып болғанша, қолдарындағы асты астарына жасырып: Шығайбай қолына таспа, бәйбіше – ұршық, қызы тігіліп жатқан көйлекті, тоқалы көсеуді алып, түк білмегенсіп отырыса қалады.

“Әй, әккі болған неме екенсіңдер, мызғымас қу екенсіңдер!” – дейді Алдар ішінен. Амандасқансып, қол алысқансып, байға сүйкене барып, төр алдына отырып алады.

“Әй, көсе екенсің! Жұртты құртқан қу ма екенсің? Жүрісің жылмаң екен. Жырынды болған сүм ба екенсің? Қу болсаң да, сүм болсаң да, менен түк те тимес!” – дейді бай ішінен.

– Қайдан жүрген қусың? Қайда барасың? Не естіген-білгенің бар? – дейді бай Алдарға.

Алдар көсе:

– Көргенімнен айтайын ба, естігенімнен айтайын ба? – дейді.

– Естіген жалған болар, көргеніңнен айт, – дейді бай. Алдар көтеріле түсіп, күлімдеп, желдірте жөнеледі.

– Көрген-білгенім көп! Жолда келе жатып, үлкен сары жылан көрдім, жуандығы тап өзіңнің астыңдағы қазыдай.

Артық-кем қып асырмай,
Шын айтқанда жасырмай,
Таспен ұрып жібердім
Тоқалдың астыңдағы басындай.
Былш ете түсті иленіп,
Бәйбіше астыңдағы қамырдай.
Өтірік болса, сақал жұлынсын,
Қыз астыңдағы тырнадай.
Бәрін де осының көріп келдім,
Асыңды қылшы ұрламай! – депті.

Осыны айтқаннан кейін бай:

– Шоқ түссін тіліне! – деп, астындағы қазысын лақтырып тастайды.

– Тілің тасқа болсын! – деп, бәйбіше астындағы қамырын лақтырады.

– Жағыңа жылан жұмыртқаласын! – деп, қызы тырнаны лақтырады.

– Қазаныңды аса бер, бәйбіше! – дейді бай: “Амал қайсы?” – деген пішінмен.

Бәйбіше:

– Піс, қазаным, бес ай! – деп қазанға ас салады.

– Отырайын он ай! – деп, Алдар етігін шешіп, босағаға лақтырып, төрге отырып нығырақ жайланады.

Қазан ұзақ қайнайды, бірақ түсірілмейді. “Қайнасаң қайна!” – деп, бақырайып Алдар да отырады. “Мына соққан қашан жатады?” – деп, үн жоқ, бай да отырады. Ақырында, бай шыдамайды:

– Әй, кемпір, сал төсекті. Жатайық, жолдан шаршап келген қонақ та жататын шығар, – дейді.

Төсек салынады, жұрт жата бастайды.

“Жатсақ жатайық! – деп Алдар да жатады. “Байдың көзі ұйқыға барды-ау” деген кезде, Алдар орнынан тұрып, қазандағы етті сүзіп алып, оның орнына төрде жатқан тулақты турап, салып қояды.

Бір уақытта бай бәйбішесін оятады.

– Мыңа ит ұйықтады білем. Түсір асыңды тез! Уақытымен асымызды жегізің еді ғой, ит! – дейді.

Бәйбіше жалма-жан қараңғыда асты түсіреді. Бай пышақты қолға алып жіберіп:

– Жат, жігітім, жат! Сазайың осы! – деп, аузына бір кесегін салып жіберсе, тісі өтпейді. Олай қидалайды, былай қидалайды, болмайды.

– Етің не болып кеткен! Өңкей шандыр! – деп, бәйбішесіне ұрсады бай. Түйіліп қалып, май сұрайды.

Кемпір кебежені ашып, аяққа май салады. Әдейі осыны аңдып Алдар орнынан тұрып барып, аяққа салынған майды алып, оның орны-

на іргеден сиырдың жас тезегін алып салады. Шығайбай аяқты ала, былжырап тұрған тезекті май деп, аузына салып жібереді. Салып жібереді де лақ еткізіп құсады.

— Қазы орнына шандыр бердің, май орнына тезек бердің, алжыған!.. — деп, аяқпен кемпірін бір тебеді.

Кемпірінің басы жарылып, ойбайлап қалады.

Кемпірдің даусынан оянған болып, Алдар сыртқа шығады. “Бұл сүмның қастығы аз болмас! Атыма бірдеме қылып, өшін алар” — деп, атына барады. Атының қасында байдың да аты тұр екен. Өз атының маңдайындағы қасқасы болмаса, екеуінің ешбір айырмашылығы жоқ екен. “Маған ойлайтын зияны болса, өзіне тисін!” — деп, өз атының қасқасын жас тезек жағып жоғалтады да, бай атының басына бор жағып, қасқа ат қылып қояды. Сөйтеді де, орнына келіп жатып, ұйықтап қалады.

Етті, майды жеп қойған Алдар екенін, бұл жұрттан асқан қу екенін бай біледі де, ішін ыза кернеп: “Тұра-тұр, бәлем!” — дейді ішінен. Алдар ұйықтады-ау деген кезде, сыртқа шығып, Алдардың атын жарып тастайды. “Міне, жігітім, сазайың!” — деп өзіне-өзі риза болып, төсегіне келіп жатады да, ұйқыға кетеді.

Таңертең бай орнынан тұрып жатып, Алдарға айтады:

— Мына кемпір “бір қасқа ат өліп жатыр”, — дейді. Сенің атың болу керек жарылып қалған. Атыңды бақпай, қазан бағып жүрген, не қылған адамсың?! — деп қарқ-қарқ күледі.

Алдар тұрып:

— Қандай қасқа екен? Тезек қасқа болса менікі, бор қасқа болса сенікі болар, — дейді.

Бай құдайдың ұрғанын біледі де, тұра жүгіреді. Жүгіріп барса, өліп жатқан байдың бор қасқасы екен.

Бай күйініп кетіп, Алдарға келіп:

— Жоғалт қаранды сүм! Құртатын болдың ғой әбден! Кейіп шығып кетеді. Сыртқа шығысымен бәйбішесіне:

– Әлгі наныңды бер. Мына иттің қарасын көрмейін. Тез жөнелт! – дейді.

Әйелі жерошақта пісіп жатқан нанды оттан суырып бере қояды. Мұны көре салып, Алдар жүгіріп шығады.

– Ей, байеке! Енді бұдан былай жолығамыз ба, жоқ па? Ақтық рет көрісіп айырылысайық! – деп, бара, байды құшақтайды. Оны қысып, жібермейді. Оттан жаңа шыққан нан байдың кеудесін күйдіріп кетеді.

– Ау, жарайды енді! – деген сайын қыса түседі.

– Ау, мына ит жегіріңді ит жесін! Мә, жемтігіңді ал! – деп, бай қойнындағы нанды алып лақтырып тастайды.

– Бісміллаһи піскен ас, ауызға келіп түскен ас! – деп Алдар қағып алады.

Бай енді кетейін десе, Алдар тағы жібермейді.

– Ау, сүм, алатын наныңды алдың, енді нең бар? – дейді бай.

– Мынау етігім жыртылып, шұлғауым шығып жүр. Бізінді беріп кет! – дейді. Байдың қызының аты Бізбикеш екен.

Байдың бізді бергісі келмейді, Алдар жабысып жібермейді. Ақыры, болмаған соң:

– Ә, алсаң, алшы, антүрған! Ал да, қараңды жоғалтшы! – дейді.

Алдар рахметті жаудырмалатып, күліп қала береді. Бай кетісімен, Алдар бәйбішеге жүгіріп келіп:

– Ал, қызыңды киіндір! – дейді.

– Е, не үшін?

– Баймен келісіп, Бізбикешті алатын болдым!

– Жоғал әрі, жұртты жалмаған қу! Қызымды беретін сен кім едің? – дейді.

– Әйтпесе, өз құлағыңмен естіп қал! – деп, сыртқа шығып, біраз жерге барып қалған байдың артынан айғайлайды.

– Әй, бай! Бізбикешті бермей жатыр бәйбішең! – деп “Бізін” қаттырақ айтып дауыстайды.

Әй, бәйбіше, бер, бер. Жоғалт соның көзін!.. - деп, айғайлайды бай.

Әне, естідің бе? – дейді Ақдар бәйбішеге.

Мына көріңіз алжыған ба өзі? Елді құртқан бір қу аяққа қызып берің, құтырған ба? – деп, таң қалады бәйбішесі.

Ақдар анау-мынау дегенге көңбестен, жасауын буып, қызды атқа мінгізеді.

– Ақдардың ойыны осылай болады! – деп еліне тартып отырады.

ЖАДНЫЙ БАЙ И АЛДАР-КОСЕ

ил на свете Шигай-бай, прозванный за необыкновенную жадность Шик-бермесом*. Во всей степи не было человека скупее его. Много было у него баранов, быков и лошадей. Но жадность богача не знала пределов. Священный закон гостеприимства для бая не существовал. Вход в юрту Шигай-бая был закрыт для проезжих. За всю свою жизнь он никому не дал куска.

— Ну, меня бы он накормил! — уверенно сказал Алдар-Косе.

— Не думаю, — ответил известный остро слов Жиренше.

Они поспорили и уговорились: если Алдар-Косе ухитрится поест у Шигай-бая, то Жиренше отдаст Алдару-Косе все, что тот потребует.

Заправив полы халата за пояс, Алдар-Косе сел на коня и отправился в путь. К вечеру он доехал до аула Шигай-бая. Осторожно добравшись до юрты богача, Алдар-Косе увидел вокруг нее разостланный камыш. Жадный бай по шороху узнавал о приближении гостя и успевал спрятать пищу, которую варили дома.

Алдар-Косе потихоньку собрал камыш и проложил себе дорогу к юрте. Он нашел маленькую дырочку в кошме и заглянул внутрь. На таганке кипел котел. Шигай-бай делал колбасу. Хозяйка оципывала гуся. Служанка опаливала баранью голову, а дочка месила тесто. Алдар-Косе неожиданно вошел в юрту и отдал салем.

В один миг исчезли колбаса, гусь, баранья голова и тесто.

Гость сделал вид, что ничего не заметил.

* Шик — роса. Шик-бермес — не дающий капли воды.

Шигай-бай сказал с притворной улыбкой:

— Рады видеть тебя, Косе! Садись и будь гостем. Только прости, попочевать тебя нечем.

— И на добром слове спасибо! — ответил Алдар-Косе и занял самое почетное место в юрте.

— Что нового в степи? — Поинтересовался хозяин.

— А что ты хочешь знать, добрейший Шигай-бай? То, что я видел, или то, что я слышал?

— Слухи часто бывают ложью. Я им не верю. Лучше расскажи про то, что ты видел.

Алдар-Косе стал рассказывать:

— Еду я к тебе и вижу: по дороге ползет длинная-предлинная змея. Увидела она меня, зашипела и свернулась так же, как та колбаса, которую ты спрятал под себя, добрейший Шигай-бай. Я схватил камень величиной с баранью голову, вроде той, на которой сидит твоя служанка. Бросил я камень в змею, она от удара расплошилась и стала, как тесто, которое находится под твоей дочерью. Если я сказал хоть одно слово неправды, пусть меня ошпируют, как гуся, спрятанного твоей женой.

Шигай-бай побагровел от ярости и бросил колбасу в котел. Хозяйка опустила туда же ошпианного гуся, а служанка опаленную голову барана.

И хором они воскликнули:

— Варитесь пять месяцев!

Алдар-Косе быстро разулся, поставил свои сапоги у двери и ответил:

— Отдохните, мои сапожки, десять месяцев!

После этого он растянулся на кошме, так как время было интаник, и притворился спящим. Хозяйка услышавши это хрюк и тоже улеглась спать.

Алдар-Косе дождался, когда хозяйка крепко заснула, потихоньку встал, подошел к котлу, вынул гуся, съел его, вынул жесткую баранью голову и закончил ужин колбасой.

Насытившись, он изрезал на кусочки кожаные сапоги хозяйской дочки и кинул их в котел.

Сытый и довольный своей проделкой, Алдар-Косе лег спать.

Ночью Шигай-бай проснулся, разбудил потихоньку домашних и велел подать ужин. Гостя он не пригласил. Стали хозяева есть. Жевали-жевали жесткую кожу, никак не могли разжевать, чуть зубы не переломали.

— Спрячь мясо до завтра, — сказал Шигай-бай, — а нам налей сурпы.

Прошла ночь. Собрался утром Шигай-бай в поле, позвал жену и говорит ей на ухо:

— Дай мне с собой айрана, только незаметно, чтобы не видел Косе.

Жена наполнила выдолбленную тыкву айраном и дала мужу. Шигай-бай сунул тыкву в карман и хотел выйти из юрты. Но Косе увидел, что карман его оттопырился, кинулся хозяину на шею и принялся его обнимать.

— Ну, прощай, добрейший Шигай-бай. Сегодня, возможно, я уеду от тебя.

А сам вертит бая из стороны в сторону, тормошит его изо всех сил. Айран из тыквы льется на ноги баю. Тот терпел, терпел и не выдержал. Бросил тыкву и закричал:

— На, пей мой айран, пей, пусть лопнет твое брюхо! Ушел в этот день Шигай-бай голодным из дому. Идет он степью и думает: “Как мне избавиться от такого вредного гостя!”

— Испеки, жена, лепешку, но только так, чтобы Косе не видел!

Испекла жена лепешку, вынула ее из горячей золы и дает мужу. Только он откусил кусок, входит Алдар-Косе. Шигай-бай мигом сунул лепешку за пазуху. Но Алдар-Косе заметил это.

— Должно быть, я сегодня уеду! — сказал он и обнял хозяина, словно прощаясь. — Любезный и добрейший Шигай-бай.

Я не знаю, как благодарить тебя за твое гостеприимство...

Говоря эти слова, он все сильнее и сильнее прижимал к себе хозя-

ина. Горячая лепешка жгла баю голый живот. Наконец Шигай-бай не вытерпел и крикнул:

— Чтоб тебе подавиться, Косе, моим хлебом! На, ешь!

Но Алдар-Косе съел лепешку и не подавился.

Бай опять ушел в поле голодным.

Прошло несколько дней. Шигай-бай никак не мог отделаться от непрошеного гостя. Каждое утро тот собирался в путь, но после оставался до следующего дня.

Алдар-Косе приехал к Шигай-баю на вороном жеребце с белой приметной лысиной. Он стоял в конюшне вместе с лошадьми хозяина. Богач решил отомстить Алдару-Косе и зарезать его жеребца. Но Косе узнал о злом намерении богача, подслушав его разговор с женой.

“Погоди, ты пожалеешь, вредный бай!” — сказал себе Косе и отправился на конюшню.

Он замазал навозом лысину своей лошади, а на лбу одной из лошадей Шигай-бая, тоже вороной масти, нарисовал мелом белое пятно.

В полночь Шигай-бай пошел в конюшню и кричит оттуда:

— Косе! Вставай, твоя лошадь запуталась в поводу. Сейчас она подохнет!

— Так зарежь ее скорее, чтобы не пропало мясо! — сказал Алдар-Косе и повернулся на другой бок.

Шигай-бай и зарезал вороного жеребца с белым пятном на лбу.

Утром хозяин и гость пошли свежевать лошадь. Алдар-Косе опустился возле нее на колени и стал жаловаться на судьбу, отнявшую у него последнего коня. Незаметно он стер меловую лысину и радостно воскликнул:

— Слава аллаху! Это не моя лошадь, добрейший Шигай-бай. Ты ошибся. У моей — белое пятно на лбу.

Недолго думая, Алдар-Косе побежал к табуну, нашел свою лошадь, стер навоз и подвел ее к Шигай-баю.

— Вот мой конь!

Богач в припадке гнева готов был разорвать на части Алдара-Косе, но с большим трудом сдержался.

Наконец, к большой радости бая, Алдар-Косе по-настоящему стал собираться домой. Посмотрел он на свои рваные сапоги и сказал:

— Надо их починить. Не дашь ли мне биз*, добрейший Шигай-бай? Бай торопился в степь к своим баранам и ответил:

— Жена, дай ему, что он просит!

Вышел хозяин из юрты, а Алдар-Косе говорит старухе:

— Шигай-бай велел мне отдать вашу дочь Биз!

— Да ты с ума сошел! — возмутилась старуха. — Да разве я отдам красавицу такому проходимцу, как ты!

— Не надо кричать, байбише, — ответил спокойно Алдар-Косе. — Муж приказал, а твое дело — слушаться.

— Мой муж не дурак. Убирайся вон!

— Тогда спросим его, байбише.

Побежали они вдогонку за баем. Алдар-Косе крикнул:

— О добрейший Шигай-бай! Байбише не дает мне биз! А без биз я не могу тронуться в путь.

Шигай-бай испугался, что Алдар-Косе еще задержится в его ауле, и крикнул жене:

— Отдай ему скорее биз, и пусть он убирается на все четыре стронь.

Старуха даже рот разинула от удивления. Алдар-Косе быстро оседлал своего коня, посадил впереди себя девушку, которая давно мечтала покинуть скрягу-отца, и скрылся в степи. А старуха так и осталась стоять с раскрытым ртом.

Привез Алдар-Косе Биз в свой аул, оставил ее, а сам отправился к Жиренше. Рассказал он, как провел жадного бая, и говорит:

— Ты мне проиграл. Я пожил у Шигай-бая и был сыт.

* Биз — шило. Биз — имя женщины.

— Ну, что же, — ответил Жиренше, — обмануть бая-дурака нетрудно. Ты вот попробуй меня обмани. Тогда получишь все, что желаешь!

Алдар-Косе согласился, и они, покинув аул, отправились в степь. Жиренше ехал верхом, а Алдар-Косе шел пешком.

Прошли друзья немного, вдруг Алдар-Косе остановился и говорит:

— Чтобы тебя провести, мне нужен пестрый мешок, а он остался дома. Придется вернуться.

— Возьми моего коня, чтобы не терять времени! — предложил Жиренше.

Алдар-Косе сел на лошадь, отъехал немного и сказал:

— Вот я тебя и обманул. Была у тебя лошадь, а теперь нет ее! Счастливо оставаться, Жиренше!

Алдар-Косе ускакал, а Жиренше побежал домой. Рассказал он жене про свою беду.

— Хорошо, — сказала жена. — Сиди дома и жди меня с лошадыю.

Взяла она старое одеяло, свернула его так, словно ребенка спеленала, и побежала пересечь дорогу Алдару-Косе. Встретились они и тронулись дальше вместе. Алдар-Косе едет на лошади, а женщина идет пешком. Добрались до речки. Видит Алдар-Косе, что его спутница собирается вброд переходить реку, и говорит ей:

— Дай мне ребенка, я перевезу на тот берег.

— Он может проснуться, — отказалась женщина.

— Тогда возьми мою лошадь и переезжай.

— Спасибо!

Села женщина на лошадь, добралась до середины реки и крикнула:

— И самого хитрого хитреца проведет простая женщина. Не горюй, Алдар-Косе, ты, кажется, еще молод! Когда вырастут у тебя борода и усы, может быть, женщину и проведешь. Желая тебе удачи!

Перебралась женщина на другой берег, помахала ему рукой и ускакала на лошади своего мужа.

АЛДАР КӨСЕНІҢ СИҚЫРЛЫ ТОНЫ

үндай сақылдаған сары аязда тоңбаса, түлкі тоны немесе қасқыр ішігі бар адамның ғана тоңбауы мүмкін. Ал Алдар көсе жарықтық шұрық тесік тонмен күн сайын үсіп өле жаздайтын.

Бірде ол жапан далада жортып келе жатып, сүмдық тонды. Аяқ-қолының жаны кетіп, бет-аузы бозарып, бас сұғар жылы үйді армандады.

Суылдаған суық жел, уілдеген үскірік құлағының ұшын аямай шымшып, жанын шығарып барады. Жақын арада түтін түтеткен ешқандай ауыл көрінбейді.

Қанша тебіреніп, қамшысын қанша сілтегенмен Алдардың арық аты жүріп жарытпайды. Басын бір шұлғып қойып, жай ғана итіндейді де отырады.

“Жаман ат – жолдың соры”. Әлі біраз жүретін шығармын. Иттің үргені естілмейді. Қақаған далада қатып өлмесем жарар еді.

Кенеттен алдынан бір аттылы көрінбесі бар ма? Атының желісіне қарап, иесінің бай адам екенін біле қойды. Буы бүрқырап ыссылап келе жатқан адамдай омырауын ашып тастап, әндете бастады.

Жолаушылар жолығып, аман-саулық сұрасты.

Бай үстіндегі түлкі ішіктің өзінен тоңып, бүрсең-бүрсең етеді. Ал Алдар көсе бөркін бір шекесіне қарай қисайта киіп, күншуақта жылынып отырған адамдай көңілді сөйлейді.

– Сен, немене, тоңған жоқсың ба?

– Тоңсаң, сен тоңған шығарсың? Менің тонымды киген кісі үнемі қыз-қыз қайнап жүреді, – деді Алдар көсе.

– Мүмкін емес! – дейді бай.

– Немене, көрмей тұрсың ба?!

– Көрмейтін несі бар? Көріп тұрмын: шұрық тесік!

– Мәселе сонда, сол шұрық тесікте. Бір тесіктен кірген жел лып етіп екінші тесіктен шығып кетеді. Ал жылу өзімде қалады.

“Қайткенде де мен мұның тонын алып қалайын” деп ойлайды бай.

“Шіркін, мынаның ішігін қолыма бір түсірсем!” – деп армандайды Алдар көсе.

– Ішігінді маған сатсаңшы? – дейді бай.

– Сатпаймын! Мен онсыз үсіп өлемін! – дейді Алдар.

– Үсіп өлмейсің. Оның орнына мен саған өз ішігімді беремін. Ол да сондай жылы.

Алдар көсе оның ұсынысын құлағына да ілмеген кісідей байға жоғарыдан қарайды. Бірақ екі көзі байдың түлкі ішігінде.

– Ішігімді де берейін, үстіне ақша да қосайын, – деп қызықтырады бай.

– Маған ақшаның қажеті жоқ. Ақша орнына атыңды берсең, ойланып көрер едім.

Қуанғаннан бай бірден келісе кетеді. Ішігін шешіп, астындағы атын түсіп береді.

Алдар көсе байдың ішігін киіп, байдың жүйрігіне мініп, ысқырған желмен жарыса жөнеледі.

Енді Алдар көсеге бір ауылдан бір ауылға барып тұру онша қиын емес. Астында – ұшқыр ат, иығында – жылы ішік. Кез келген үйде одан:

– Мына керемет түлкі ішік пен жүйрік атты қайдан алдың? – деп сұрайды.

– Жетпіс жеті жыртығы, жетпіс сегіз жамауы бар тоңға айырбастап алдым.

Жаман тоңға жақсы ішігін, қыршаңқы атқа құстай ұшқан жүйрігін айырбастаған ақымақ бай туралы әңгімені естіп, ел мәз болады. Күлкі сәл саябыр тартқан сәтте Алдар көсе:

– Жолдың алыс-жақынын жортқан біледі, дәмнің ащы-тұщысын тартқан біледі! – дейді.

ЧУДЕСНАЯ ШУБА АЛДАРА-КОСЕ

олько в лисьей шубе в такую холодную зиму нельзя было замерзнуть! А в дырявой-предырявой шубенке Алдар-Косе мерз каждый день.

Ехал он раз по степи — руки, ноги озябли, нос посинел, скорей бы до теплой юрты добраться!

Ветер свистит, за уши хитреца хватает. А в степи нигде не видно дыма над аулом.

Напрасно махал камчой Алдар-Косе: старый тощий конь не мог бежать. Взмахнет он гривой и опять шагом идет.

“Плохой конь — долгая дорога, — качая головой, говорил сам себе всадник. — Ехать еще далеко, собачьего лая не слышно, и ни одной юрты в степи нет. Пропадешь при таком морозе!”

Вдруг увидел он, едет навстречу всадник. По хорошему бегу коня Алдар-Косе догадался, что едет бай. Хитрец сразу же смекнул, что делать. Он распахнул свою дырявую шубенку, выпрямился в седле и запел веселую песенку.

Встретились путники, остановили коней и поздоровались.

Бай в теплой лисьей шубе ежится от холода. Алдар-Косе шапку набок сдвинул, отдувается, точно сидит на солнцепеке в летний жаркий день.

— Неужели ты не замерз? — спрашивает бай хитреца.

— Это в твоей шубе холодно, а в моей очень жарко, — отвечает Алдар-Косе.

— Как же может быть в такой шубе жарко? — Не понимает богач.

— А разве не видишь?

— Вижу, что вороны рвали твою шубенку и в ней дыр больше, чем меха!

— Вот и хорошо, что дыр много. В одну дыру холодный ветер входит, в другую выходит. А мне тепло остается.

“Надо у него эту чудесную шубу выманить”, — думает бай.

“Вот тепло будет, если байскую шубу надеть!” — размышляет хитрец.

— Продай мне твою шубу! — сказал бай Алдару-Косе.

— Не продам. Я без своей шубы сразу замерзну.

— Не замерзнешь! Возьми в обмен мою лисью шубу.

Алдар-Косе сделал вид, что и слышать не хочет. А сам одним глазом смотрит на теплую шубу, а другим на байского скакуна любуется.

— Шубу отдам и денег прибавлю! — стал соблазнять бай.

— Денег мне не надо. Вот если коня дашь в придачу, тогда подумаю.

Обрадовался бай, согласился. Снял свою шубу и отдал коня.

Надел Алдар-Косе лисью шубу, пересел на байского скакуна и помчался, обгоняя ветер.

Хорошо теперь было Алдару-Косе ездить от аула к аулу в теплой шубе, на хорошем коне.

В каждой юрте спрашивали у хитреца:

— Откуда у тебя лисья шуба и конь-бегунец?

— Сменял на чудесную шубу, в которой было семьдесят дыр и девяносто заплат...

Потешая людей, Алдар-Косе рассказывал, как бай накинудся на его дырявую шубенку и отдал ему свою лисью. Смеялись люди, угощая кумысом хитреца. Когда смех ослабевал, Алдар-Косе каждый раз повторял:

— Далекий путь или близок, узнает тот, кто проедет. Горькую еду от сладкой отличит тот, кто поест!

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	5
ҚИЯЛ-ҒАЖАЙЫП ЕРТЕГІЛЕР	7
Ер Төстік	8
Кедейдің үш баласы	76
Күн астындағы Күнікей қыз	113
Патша мен бүркіт	133
Ғажайып бақ	152
ХАЙУАНАТТАР ТУРАЛЫ ЕРТЕГІЛЕР	167
Тышқан мен жылан	168
Түлкі, қойшы, аю	171
Алтын мәші және сиқырлы қоян	178
ТҰРМЫС-САЛТ ЕРТЕГІЛЕР	199
Қарттың ұлына өсиеті	200
Тоғыз тоңқылдақ, бір шіңкілдек	205
Қаңбақ шал	219
Тазша бала	227
Қыз бен Тазша	247
Тұлпар	256
АҢЫЗ ЕРТЕГІЛЕР	265
Қорқыт туралы аңыз	266
Аяз би	273
Алдар көсе мен қу жауырын	311
Жиренше мен Алдар	316
Алдардың шық бермес Пығайбайға қонақ болуы	323
Алдар көсенің сиқырлы тоны	336

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	6
ВОЛШЕБНЫЕ СКАЗКИ	43
Ер-Тостик	44
Три сына бедняка	94
Красавица Кункей	123
Хан и беркут	142
Чудесный сад	160
СКАЗКИ О ЖИВОТНЫХ	167
Мышь и змея	170
Лиса, медведь и пастух	175
Золотая ослица и волшебный заяц	189
БЫТОВЫЕ САТИРИЧЕСКИЕ СКАЗКИ	199
Наказ отца сыну	203
Девять крикунов и один пискун	210
Дед Канбак	223
Тазша бала	237
Девушка-падишах и Тазша	252
Скакун	261
ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДЫ	265
Коркыт	270
Мудрый Аяз	291
Ловкий обманщик	313
Как Алдар-Косе перемудрил жиренше	320
Жадный бай и Алдар-Косе	330
Чудесная шуба Алдара-Косе	339

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІ

Редакторы *А. Сужикова*
Дизайн макеті *Н. Наурызбаев.*
Компьютерде беттеген *Р. Дүйсенбаева*

Кітаптарды “Алматыкітап” ААҚ-ның Алматы қаласындағы кітап дүкендерінен және Астана қаласындағы Абай көшесі, 73 үй, тел.: (3172) 32-77-67, Иманов көшесі, 14 үй, тел.: (3172) 22-33-03 филиалдарынан сатып алуларыңызға болады.

Кітаптарды “Кітап-пошта” дүкені арқылы алуларыңызға болады.
Мекен-жайымыз: 480000, Алматы қаласы, а/я 145,
тел.: (3272) 21-34-06, 21-25-21; маркетинг бөлімі 92-57-20
Кітаптар мен жаңа басылымдар туралы мағлұматтарды
“Алматыкітап” ААҚ-ның
E-mail: alkitap@asde.kz
www.almatykitap.kz
сайты арқылы білулеріңізге болады.

Коп молшерде алушыларға жеңілдіктер берілмеді.

Пішімі 84x108/16. Офсеттік басылым.
Таралымы 5000. Тапсырыс 47.

 Алматыкітап

Алматы қаласы, 480012, Жамбыл көшесі, 111 үй,
тел.: (3272) 50 29 58, факс: (3272) 92 81 10

“PROMAT” Basim Түркия Стамбул

КАЗАХСКИЕ СКАЗКИ

Редактор *Г. Топтыбекова*
Дизайн макета *Н. Наурызбаев*
Техническое редактирование, верстка *Р. Аюсепбаева*

Купить книги можно в книжных магазинах
ОАО "Алматыкітап" в г. Алматы и в филиале в г. Астана,
г. Астана, ул. Абая, 73, тел.: (3172) 32 77 67,
ул. Иманова, 14, тел.: (3172) 22 33 03

Вы можете заказать книги в магазине "Книга почтой" по адресу:
480000, г. Алматы, ая 145, тел.: (3272) 21 34 06, 21 25 21;
отдел маркетинга: 92 57 20. Об имеющихся книгах и новинках
можно узнать на сайте ОАО "Алматыкітап":

E-mail: alkitap@asdc.kz
www.almatykitap.kz

Оптовым покупателям предоставляются скидки

Формат 84x108/16. Печать офсетная.
Тираж 5000. Заказ 47

 Алматыкітап

г. Алматы, 480012, ул. Жамбыла, 111
Тел.: 3272 50 29 58, факс: 3272 92 81 10

"PROMMI" Basım - Турция - Стамбул

